

אדר א תש"ס - מרס 2000

ספרות ילדים ונוער

שנת העשרים ושש

חוברת ג' (103)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו
משה לימור, עדה קרן
מזכירת המערכת: חיה מטבייב

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-5603801/2

ISSN 0334 - 276 X

דפוס "חורב" רח' עדני 3 ירושלים טל. 5829688 5814690 - 02

הכנס החצי שנתי : חנוכה תש"ס

ספרות ילדים ונוער על סף המאה ה - 21

בחנוכה התקיים בירושלים במרכז תרבות העמים לנוער הכנס החצי שנתי לספרות ילדים ונוער, שהוקדש הפעם לספרות הילדים על סף המאה ה-21. האולם היה מלא בשוחרי ספרות הילדים מכל הארץ: גננות, ספרנים ומורים יחד עם סופרים וחוקרי ספרות ילדים. ד"ר מירי ברוך פתחה בהרצאה מקיפה על ספרות הילדים על סף המאה ה-21, ואחריה העלו סופרות אחדות בעיות אופייניות לזמננו בנושאים של אלימות, הטרדה מינית, בעיות בגן ובבית הספר, ספרי מתח וחיפוש שורשים. כל מרצה התמקדה בספריה היא. את הכנס ליוו מקהלת ביה"ס הכרמלי והרכב כלי של ביה"ס אפרתה, אשר הנעימו את הבוקר לקהל המשתתפים. מר ברגסון הנחה את הכנס, כמו תמיד, ביעילות ובמאור פנים. אנו מביאים בחוברת זו חלק מדברי הנואמים בכנס.

כ/ג
2000

ספריה
המכללה לחינוך
נ"ש דוד ילין
ירושלים

קהל המשתתפים בכנס

אלימות ועשעויות החיים

מאת: עמלה עינת

האלימות כתופעה חברתית, כמו-גם הדיונים התיאורטיים והמעשיים לגביה הן בתקשורת והן במערכות חינוכיות למיניהן, הפכו בשנים האחרונות לנושא מרכזי בחיינו. אחת הסיבות בהן תולים את אשמת התגברותה של התופעה, לפחות בעולמם של הילדים ובני הנוער, היא התרופפותן, או לפחות השתנותן המהירה, של מסגרות החיים בעולמנו, על קודקס ההתנהגות הברור והקבוע שהכתיבו במשך דורות.

לאחרונה יצא בהקשר ספרו של פרופ' חיים עומר העוסק ב"שיקום הסמכות ההורית" והמציע שינוי בהתייחסות הליברלית, כביכול, המאפיינת את הגישה החינוכית ההורית, לכיוון של מעורבות מאסיבית ואינטנסיבית יותר בחיי ילדיהם.

אין ספק שמגמת השינוי הקונספטואלי העולה מדבריו של עומר והנתמכת בניסיונו הטיפולי הרחב, כמו הטלת הספק הנשמעת מכיוונים חינוכיים רבים לגבי הפרימיטיביות החינוכית שהופכת פעמים רבות לאנרכיה, ראוייה לתשומת לב עיונית ומעשית. אלא שנראה שכל אלה עוסקים ב"אפידרמיס" בלבד, קרי - בתופעות החיצוניות, ואין בהן כדי התמודדות עם שורשה העיקרי של הבעייה.

חשבתי על עניין זה לאחר פנייתו של מר גרשון ברגסון אלי בבקשה שאתייחס לנושא האלימות דרך הפריזמה של ספרי **הבוקר בו אסרו את אבא**. וזאת משום שתגובתי הראשונה לדבריו היתה תחושת פליאה. שהרי בספרי אין האלימות מופיעה בדמותה המקובלת, השגורה עמנו, כאשר ההבחנה הדיכוטומית בין ה"רעים" וה"טובים", האלימים והקורבנות, הינה ברורה לחלוטין. מצוקתו המתמשכת של רמי בסיפורי נובעת מסיטואציות אלימות אליהן נגררים גיבורי העלילה, מבלי שאיש מהם נקט בגישה אלימה במכוון. האב היה אדם מן היישוב, שבעקבות פציעתו בתאונת דרכים התמכר למשככי כאבים, ובגין התמכרות זו נקלע אחר-כך לקשר עם חברות פורצים, נתפס בשל חוסר מיומנותו המוחלטת בתחום, נשפט ונאסר.

האם, שמתוקף הרגלי חייה הבריאים והנורמטיביים לא "תורגלה" מעולם בנסיבות משבריות מסוג זה, התמוטטה נפשית, ורמי, ילד מטופח, אהוב ומוגן, נשאר לפתע בודד בעולם מפחיד, אלים ומנוכר.

אלא שהאלימות שהקיפה אותו, נבעה, באופן אבסורדי, לא רק מהסיטואציה הקרימינלית עצמה וממחולליה - חבורת סוחרי הסמים שניסתה למלכד אותו בתוכה, אלא גם מהמימסד התחוקתי האמור להגן על החברה מפני מפגיעה - בית המשפט ובית הסוהר. רמי ליווה את אביו, ממושבו באולם בית המשפט, במהלך כל הדיונים המשפטיים הוא ספג לתוכו את "אלימות האלם" של התקררות הגבוהות, של השופט בגלימתו השחורה מעבר לדוכן המוגבה, של הפטיש הקורא לסדר, של השוטרים שליוו את אביו והוציאו אותו לאחר גמר הדיון, ובעיקר, בסופו של דבר, של קול החוק שהכריז על אביו כעבריין ושגזר עליו ישיבה בבית הסוהר.

ומאוחר יותר הגיע, באופן טבעי, המפגש עם בית הסוהר. עם שער הברזל הכבד, צלולם המאיים של הבריחים, המעבר מתחת לתקרת התיל הנמוכה החוסמת, על פי דברי האסירים, את השמים, צעקות הרמקולים, החיפוש הגופני המשפיל, ובסוף דרך הייסורים - המפגש עם דמות האב האחר, המעוך, מדוכא, שבור. והרי אלימות זו המקפדת את הווייתו של רמי, המאפסת אותו עד דכא, מהווה פן הכרחי של המערכת שעניינה מניעת אלימות... למן הרגע הראשון בו מתחילה להירקם עלילת אירועי המסופרת ב**בוקר בו אסרו את אבא**, הוא הופך לקורבן פסיבי של נסיבות בלתי נשלטות, קורבן האלימות הכוללת שבחינו שלכאורה ולא לכאורה, איש אינו אשם ישיר בה. והשאלה המרכזית היא האם ואיך יצליח להינצל מהמילכוד המאיים עליו, העלול לבלוע בקלות רבה את כל מערך חייו העתידיים לתוכו.

רמי ניצל, בסופו של דבר, בעזרת השקעה רגשית אישית של מדריך/חונך, ובזכותה של מסגרת חיים מארגנת ותומכת אותה מצא לו חונך זה. מסגרת המחזיקה בתוכה משהו מעקרון השקפתו של פרופ' חיים עומר - סדרי חיים קבועים, סמכות מסויימת של עולם המבוגרים, מערכת דרישות קבועה, וכדו'. אלא שבנוסף היא מבוססת על אידיאה חברתית המתיישמת בעשייה ממשית, וכאן, מבצבצת, אולי, קצה של אבן החכמים העשויה לכוון הכוונת עומק את התייחסותנו המשקמת-מונעת לנושא האלימות שפשתה בחברתנו.

בספרה של פרופ' צפורה מגן **האושר שבגיל ההתבגרות**, היא מספרת על למעלה משליש בני נוער שהשתתפו במחקר המהווה בסיס לספר, בני שכבות סוציו-אקונומיות שונות, בחברה הישראלית יהודית, ישראלית ערבית ואמריקאית, בגילאים שבין חטיבת הביניים לסוף התיכון, אשר התייחסו לשיאי האושר בחייהם כאל פועל יוצא של פעילותם המאורגנת ומודרכת למען הזולת.

כלומר, מעבר לחיזוק ולשיקום הסמכותיות הרופסת של עולם המבוגרים, יש, כנראה, להעניק לילדינו כיווני התייחסות ועשייה אידיאיים, על מנת למלא את הריק הקיומי ואת תחושת חוסר הביטחון הקשה אליו הם נקלעים בעקבותיו, בעולמנו המודרני, הפרוץ מטבע הוויתו הדינמית לאלימות מסוגים שונים, לעתים בלתי ניתנים לשליטה.

דא-עקא שעל מנת ליצור רקע אידיאי מעין זה ולעצב עבורו מסגרות יישומיות קונקרטיות וברורות, יש לעבד עיבוד מחודש את הסולמות הערכיים הרופפים של עולם המבוגרים.

נראה שבנקודה זו נעוצה הבעייה האמיתית, ובה, כמסתבר, עשוי להימצא גם גרעינה של התשובה הראוייה

מקהלת ביה"ס "הכרמלי"
עם הרכב כלי של ביה"ס "אפרתה"

אלימות בספריי

מאת: יונה ספר

כשניסיתי לארגן את מחשבותי לקראת הכנס ולהתייחס לכותרת **אלימות בספריי**, שאלתי את עצמי מה אוכל להוסיף לאין סוף המילים שנאמרו בנושא זה בסימפוזיונים, שיעורי מחנך או תוכניות בטלוויזיה. הרי האלימות לא יורדת מסדר היום החדשותי שלנו והיא תופסת מקום בחיי כל אחד מאתנו.

מה שחילץ אותי מהמבוכה היה דווקא המשך הדיווח על מעשי האלימות עליהם אנחנו שומעים השכם והערב. למשל: שלושה נערים תקפו ללא סיבה נער שיושב ליד ביתו, אב היכה את בנו בן ה-5 בחגורה, בעל שיסף את גרונה של אשתו בסכין והשליך את גופתה ביער, ואין סוף ידיעות על מעילות, שוד, הונאות ועוד. המציאות הנשקפת אלינו מן העיתונות כל כך אלימה שהיא מתפוצצת בפני האזרח התמים ומעמידה את עצמה בעוצמה מתגרה מול כל ניסיון ליצור סביבה אחרת.

ולכן, דווקא בכלל מקרים אלה, שכולנו - מבוגרים, נוער וילדים - חשופים אליהם, אם נרצה או לא - דווקא בשל כך חייבים לדבר וצריכים לכתוב. להמשיך ולנסות ולשים משקל נגד מול גל מעשי התוקפנות והאלימות שהאינפורמציה עליהם זורמת אלינו בלי הפוגה ומציפה אותנו, לעתים עד כדי אדישות.

בהקשר זה ועל רקע זה אני רוצה להתייחס אל ספרי **מתאים לך ככה שאת צוחקת**.

הספר ראה אור בתחילת 1999, ובין התגובות שקיבלתי כשפורסם היו גם התייחסויות לא קלות: בין היתר נאמר לי: כבר ראינו שאפשר לכתוב לילדים על הכל, אבל על רצח? ועוד לנוער?"

או: "זה נושא קשה מדי. מזעזעת אותי המחשבה לחשוף מתבגרים לספר כזה, וגם: "לכת שלי לא אתן לקרוא ספר שעוסק ברצח" ועוד.

אני מתוודה שלא כתבתי את הספר כדי לזעזע, גם לא חיפשתי איזו נישא שספרות הילדים והנוער עדיין לא נגעה בה.

כתבתי את הספר הזה, ולפניו את **ועלי לא איכפת לך**, בעיקר ומשום שאלימות

בכלל ואלומות נגד נשים וילדים בפרט מקוממת אותי. כתבתי את הספר גם כדי לומר בדרך זו שרצח, כביכול בשם האהבה, הוא אבסורד. שבלתי נסבל בעיניי שאדם יתייחס לחברתו, אשתו או אהובתו כאל רכוש וקניינו - שיעשה בגופה ובנפשה כל מה שהוא רוצה: יאיים עליה, יכה אותה, יאסור עליה לצאת מהבית לעבודה, ימנע ממנה להתפתח או להתראות עם אנשים, ישפיל אותה בפני ילדיה או משפחתה, ויפגע בה באופן מילולי או פיזי. מקומם אותי שיטענו נשים החיות בביתן באווירה של פחד, כפופות לטרור אישי, שכל גחמה, אי שביעות רצון של בן זוגן ממלה שנאמרה, ממרק שטעמו לא ערב לחיך, או סתם מתוך עצבנות וצורך לפרוק מתחים - הופכת אותן מיד לשק חבטות. תפיסה כזאת אסור שתקבל בחברה שלנו, ולא בשום חברה בכלל. צריך להתנגד לה. להגיב. לדבר נגדה, לכתוב וגם לחנך נגדה מקטנות.

הזכרתי מקודם את המשפטים שנאמרו לי כשיצא הספר לאור, לא משום שאינני מודעת לרגישויות שהביאו לאמירתן. סיפור שמוזכר בו רצח הוא סיפור קשה, וכמבוגרים, הורים או מחנכים, אנחנו רוצים לגונן על המתבגרים מפני מציאות כזאת. מצד שני אל לנו לשכוח שילדים ובני נוער חשופים יום יום לסיפורים קשים, ולעתים מחרידים, באופן הרבה יותר בוטה וסנסציוני מהאופן בו הם נחשפים לנושאים כאלה בספרים.

קריאה בספר שונה מקליטת ידיעה תקשורתית, ואתייחס לכך בכמה נקודות:

א. המציאות תמיד עולה על כל דמיון. אני לא מעלה על דעתי שמי מסופרי הנוער שלנו היה ממציא סיפור בו אב מחשמל למוות את בנו ואשתו בכבל חשמלי, שופך על ילדיו נפט ומצית אותם, כדי שהיא - כלומר אשתו - לא תוכל לגדל אותם, ואחר כך מכריז בפני התקשורת, ללא חרטה: 'אם אני לא יכול ליהנות מהם, אז גם היא לא תיהנה'. והנה לפני מספר ימים קראתי גם על פניית אותו רוצח אל השופטים להקל בעונשו משום שהוא אב שכול... קראנו גם על אב שכרך אזיקונים סביב צוואר ילדיו והטביע אותם באמבטיה... ומי יכול להעלות בדעתו את שאר הזוועות עליהן שמענו במשך השנה.

ב. האופן בו מסופר סיפור שונה מכל ידיעה עיתונאית המבליטה מעצם טבעה את הסנסציוני. הרי אין זמן. ידיעה דוחקת ידיעה. סבל מחליף סבל. ומה שהיה היום ה'אייטס' התקשורתי המזעזע והמחריד נשכח למחרת כאילו לא היה. שם המשחק הוא ראשוניות, בלעדיות, תחרות. מי יהיה ראשון להביא את הסיפור לציבור, ועד כמה ניתן לדוש בו, לסחוט אותו, ואחר כך למהר ולהחליף אותו בתיאור מקרה אחר. פני הגיבורים ניבטים אלינו מבעד למרקע, או מדפי העיתונות ולפני שעיכלנו את סבלם והתחברנו אליהם, הם נעלמים ומפנים את מקומם לאנשים

אחרים ואירועים אחרים. ומה אנחנו יודעים על חייהם לפני האירוע, ולאחריו? - שום דבר.

ספר, גם אם הוא מספר על זמיות בדויות, מזמן אורך נשימה, פורש יריעה רחבה, מפגיש את הקורא עם קשת של רגשות, מצבים ונקודות מבט. מאפשר לחיות את הסיפור בזמן מתמשך וללוות את הדמות בעבר, בהווה ואף להתחבר אל העתיד. ספר גם דורש מעצם טבעו זמן קריאה, התחברות איטית וחוזרת ולא רק הרף עין של קליטת ידיעה עיתונאית. בספרי **מתאים לך ככה שאת צוחקת** בחרתי לספר דווקא את סיפורה של רוני, אחותה בת הארבע עשרה של ליה היפה, המוכשרת והרגישה שנרצחה על ידי החבר שלה, משום שביקשה לשים קץ לקשר שביניהם - קשר שהתחיל להעיק עליה ולחנוק אותה.

הסיפור מסופר דרך עיניה של מתבגרת שלא חוותה עדיין אהבה, אבל חולמת עליה, ומצפה להתגשמותה באותה תמימות רומנטית המאפיינת את גיל הנעורים. כשרוני מתבוננת בקשר ההדוק שבין ליה, אחותה הגדולה, לירדן יפה התואר הנראה לה ולהוריה צעיר נחמד ומקסים, היא אומרת לעצמה: "לי בוודאי אף פעם לא תהיה אהבה יפה כזאת, אהבה סוחפת שבה האחד לא יכול לחיות בלי השני."

כי האהבה של ליה וירדן נתפסת בעיני רוני כהתגשמות הקשר לו היא עצמה מייחלת ומחכה. היא אינה מסוגלת לזהות ולפענח את אותות המצוקה של ליה. רק אחרי הרצח, כשהיא משחזרת אירועים ונזכרת בתגובות מהעבר, היא מחברת פרטים זה לזה ומתחילה לקלוט מה היה חבוי מתחת להתנהגות כובשת הלב של ירדן והצהרותיו על אהבתו לליה. רק אז בתוך הכאב היא מגלה שליה הייתה בעצם שבויה של ירדן, נתונה בסד של יחס רכושני, אובססיבי, של מחזר המצהיר על אהבתו הטוטאלית, ואומר, כאותו אב, אותו הזכרתי קודם לכן, 'אם לא תהי שלי לא תהי של אף אחד אחר!' זהו מחזר שאינו מוכן לקבל את התשובה 'לא'. שאומר 'אין לי חיים בלעדייך', אבל תחת איום הפרידה אינו נוטל את חייו, כי אם את חייה שלה.

עולמה של רוני נשבר. האמונה התמימה שלה באהבה מתרסקת. התדהמה והצער, הכאב והגעגועים לליה, האשמה והכעס, חוסר ההבנה למעשה והרגשת הנבגדות שהיא וכל המשפחה חשים מול הרצח האלים של ליה, מציפים אותה.

היא מסתגרת בתוך עצמה, ואם כי בסתר ליבה היא רוצה שיהיה לה חבר, כמו לכל חברותיה - היא מפחדת וחוששת.

כשסבתה האהובה עליה מאד שואלת אותה: "אין לך חבר?" ואמרת: "נערה בגיל שלך צריכה אהוב, מישהו לחלום עליו." ממלמלת רוני בתשוכה: "ולמה לי? איזה דבר טוב ייצא מזה?"

סבתא כועסת עליה: "אל תדברי ככה, רוּנה, זה אסור! את צעירה. הכל עוד לפניך." ורוני מתפרצת בדמעות: "וליה? מה איתה? היא בסך הכל הייתה בת עשרים, והכל עוד היה גפ לפניו. אז מה שווה העולם הזה?" וכאילו אמרה: 'אני רק בת ארבע עשרה, אבל ראיתי כבר מה יוצא מאהבה, ולמה היא מביאה.'

המפגש עם כוחה ההרסני של הקנאה המתפרץ בפרץ של אלימות מטלטל את כל בני המשפחה. רגע הרצח יוצר מציאות חדשה ועגומה של אַל חזור, מציאות שאי אפשר לתקן.

מעכשיו כל אחד מבני המשפחה מתמודד עם הטראומה בדרכו ובכוחותיו. האם, שהיא מורה לאמנות ואמנית קווילט (מלאכת טלאים), פורשת מעבודת ההוראה ושוקעת במלאכת חיבור טלאים, כמנסה, נואשות, לתפור ולאחות מחדש את קרעי המשפחה. האב, אדריכל גנים, משקיע עצמו בתכנון ובניית פארק ליד הים, ונותן ביטוי ליגונו בטיפוח קברה של ליה, שם הוא שותל, גוזם ומטפח צמחים ושיחים.

רוני מחפשת את עצמה ואת מקומה בתוך המשפחה הפגועה. תוך כדי האבל המתמשך, הכאב, החששות והפחדים היא נאבקת על זכותה לחיות את חייה ולהתגבר בלי שאמה תטיל עליה איסורים והגבלות הנובעים מאובדנה של ליה, ומהצל שמטיל עליהם הרצח. היא מתבגרת לתוך עולם שבור ופגוע בו, לעיתים, היא חשה כמי שנהפכה לו הקערה, והיא זאת שצריכה לדאוג להוריה ולגונן עליהם ביגונם. חלק מתהליך התבגרותה מכיל בתוכו את הידיעה המרה שגם המבוגרים אינם יודעים ומסוגלים תמיד להבין ולפענח את המציאות ואינם קוראים נכון את המתרחש כי הרי גם אבא, אמא וסבתא לא ידעו ולא שיערו מה עברה ליה במערכת יחסיה עם ירדן, או כפי שסבתא אומרת לה ביום שנה למותה של ליה: "...בחלומות הכי גרועים שלי לא חלמתי שהוא מכה אותה והיא שותקת. וליה לא נתנה שום רמז למה שעובר עליה, לא סיפרה שהיא סובלת. שיחקה אותה מאושרת.. ואני, זקנה טיפשה לא הבנתי. זה היה לי מול העיניים, רוּנה, כתוב על הקיר ולא ידעתי לקרוא..."

כבר הזכרתי שידיעה עיתונאית מהירה וחולפת, אינה מאפשרת ליצור קשר עם הדמות עליה מסופר ולהעמיק את ההתייחסות למה שקרה לה - ולמען האמת גם אין בכוונתה לעסוק בכך. לעומת זאת ספר מאפשר התקרבות אל הדמות, המניעים ודרכי התמודדות ויכול ליצור אקלים להזדהות ואולי אף לחדד את ההתבוננות ולהעמיק את הרגשות.

הסיפור מתאים לך ככה שאת צוחקת מתרחש בפרק זמן הנמשך כשנתיים. אין בפרק זמן זה די כדי להתגבר על טראומה קשה כל כך כמו רצח במשפחה, אבל

גיבורי הספר, כל אחד בדרכו מוצאים בתוכם כוח להמשיך בחיים. האם שבתחילה יצרה את יצירות הטלאים שלה רק בגווני אפור ושחור מתחילה לאט לאט לשבץ בעבודותיה נקודות וכתמי צבע, אותם היא דולה מפרטי לבושה של ליה ומזיכרונותיה, והיא מקדישה לליה את התערוכה שהיא מכנסת משטיחי הקיר. האב השבור הנאחז בעבודה כבעוגן, חונך את הפארק החדש השופע עצים, פרחים וחיים. ואילו רוני פותחת את ליבה, תחילה בהיסוס וחששות, לאהבתו של עידן. זאת לא תהיה אהבה בולענית כאהבתו של ירדן לליה, אהבה רכושנית וטוטאלית, בה אחד מבני הזוג רואה בשני את קניינו, אלא אהבה של שניים. אהבה שיש בה קבלה, הקשבה, סובלנות ורגישות זה לזה כפי שעידן לוחש לרוני בלילה שלהם על החוף: "את יודעת שצריך שניים לאהבה, ובלי שתאהבי אותי כמו שאני אוהב אותך זה לא יהיה שלם..."

אני רואה שהנה קרה לי מה שרציתי. באתי לדבר על אלימות ואני מדברת על אהבה. מצאתי שגם הספר שבא לספר על הפן הקשה ביותר של האלימות - על רצח - איפשר לי להפגיש את הקורא עם מערכות יחסים נוספות ושונות. על רקע המעשה הנורא העומד במרכזו של הסיפור משתקפים יחסי האהבה והתמיכה בין אבא ואמא של רוני, החוס, הפתיחות, הקבלה והעידוד בין סבא לסבתא, שהתנסתה בצעירותה, בקזבלנקה, בנישואי בוסר וחתכה אותם באומץ אחרי שחטפה סטירה מבעל שהתייחס אליה כאל רכוש, יש בספר גם מטעם ההתאהבות הנערית הסוחפת בין יערה, חברתה של רוני לתמרי, והאהבה המבלבלת ומבשילה לאט לאט בין רוני לעידן.

כל מערכות היחסים הללו רקומות בספר זו בזו ומהוות, כך אני מקווה, משקל נגד למפגש הקשה של הקורא הצעיר עם הרצח האלים של ליה.

הרבה שנים הסתובבתי עם הדחף והצורך לספר סיפור כזה ולא מצאתי את קצה החוט. לא ידעתי איך להתחיל. יום אחד רשמתי לעצמי תיאור קטן על שדירת עצי סיגלון שעמדה בפריחה, ושם, בתוך היופי, היה מונח הסיפור. שם מצאתי את רוני, נערה שחוותה חוויה קשה והרסנית, שאיבדה את אמונתה באדם ובעולם, המנסה, בעקבות המלצת הפסיכולוג המלווה את המשפחה, לחפש מחדש אחרי היופי הטמון בדברים.

רוני מחליטה שתכתוב רק על דברים יפים שהיא רואה בטבע, כי להרגשתה כל מה שיפה אצל בני אדם מת יחד עם ליה. אבל עצם ההתבוננות ועצם החיפוש אחר מילים שיבטאו את היופי שהיא רואה מסביב פותח לה חלון דרכו היא יכולה להביע את רגשותיה הקשים ולהיפתח לחוויות חדשות.

אסיים בקטע מתוך הדברים שאומרת עמיה, אמן של רוני וליה, בפתיחת תערוכת העבודות שלה, ציטטה המבטאת את מה שהרגשתי אני בשעת הכתיבה:

"אני... (אומרת עמיה) אין לי מסרים גדולים. אבל הייתי רוצה לחשוב שמשוה מהאמונה העמוקה שלי, שלאף אחד אין רשות לקחת חיים של מישהו אחר, נמצא בין פיסות הבד שתפרתי. אני מאמינה שזכותה של כל אשה לחיות את חייה בלי שבעל, חבר, אוהב או מחזר יראה בה את רכוש, ובשם האהבה כביכול יחליט להוציא אותה להורג... אני מקווה שמשוה מהמחשבות שליוו אותי כל התקופה הזאת, ארוג ושוב איכשהו בתוך השטיחים האלה, ואולי יהיה גם מי שיחוש בכך..." ולכך גם אני מקווה מקוראי הספר.

ולידים אני באה עאהבה

מאת: רות רזניק-לסק

אני מתרגשת מאוד בבואי הנה ומודה למר גרשון ברגסון שהזמין אותי להשתתף בכנס חשוב זה. כששמעתי את דבריהן של חברותי הסופרות ממש חלפו זרמים בגופי: אנו כה קרובות בתחושותינו ובהשקפותינו ואני מתחברת אליהן כל כך.

למעשה, הימצאותי כאן היא סגירת מעגלים ופתיחת מעגלים חדשים. שנים רבות לפני שעסקתי בנושאי אלימות נגד נשים הייתי

מתרגמת ומשוררת, הרביתי לתרגם ספרות ילדים ושירה מעברית לאנגלית ומאנגלית לעברית. כשהתחלתי לעסוק בתחום פעילותי, אלימות נגד נשים, לפני מעל ל-22 שנה, לא חלמתי כי זה יהיה עיסוקי העיקרי וכי אתנתק מעולם הכתיבה. אולם, כפי שנאמר: "כשרועמים התותחים המוזות שותקות". אני נמצאת בחזית המאבק להצלת נשים, ופרט לשניים שלושה שירים, לא יכולתי לכתוב מאומה.

לפני שנים רבות, באחד מביקורי בארה"ב, נשאלתי מה הייתי עושה אילו קיבלתי מליון דולר. כולם ציפו שאומר שאפתח עוד מקלטים לנשים ואילו אני, מבלי לחשוב, בספונטניות, עניתי: הייתי משקיעה את הכסף בתוכניות למניעת אלימות לתלמידי בתי ספר.

בית הספר הוא עדיין המקום היחידי בו ניתן לשנות גישות ועמדות שילדים מביאים עמם מבית ההורים ולשם כך יש להכשיר את המנהלות, היועצות החינוכיות, המורות ולעבוד עם ועדי ההורים ולהסביר להם כמה הדבר חשוב לילדיהם ולחברה כולה.

חברתנו היא חברה המורכבת מפסיפס של תרבויות מכל רחבי התבל. אין תרבות אחת הטובה מהשנייה. תרבות אתיופית, תרבות טריפוליטנית, תרבות גרוזינית ואמריקאית, תרבות פולנית ורומנית כולן טובות ורלבנטיות בארצותיהן. אולם כאן, במדינת ישראל, יש ליצור תרבות ערכית כדי להקים עם אחד ולא להמשיך בשבטיות לדורי דורות. כל שבט עם הייחודיות שלו, עם היופי והפולקלור אותם יש לשמר לכולנו כפולקלור. אך אני חברה שמהרה לאמץ לעצמה את העולם הטכנולוגי והמודרני, את המכונית והמטוס, אולם לא מצליחה להפנים את ערכי השוויון ואי האלימות ולהנחילם לילדינו.

לנושאי הנשים אני באה מתוך הזדהות מינית ואידיאולוגיה פמיניסטית. לנושא הילדים אני באה, כדברי השיר הידוע של יהודית רביץ, מאהבה.

ספרי **המקלט שהיה לבית**, יצא בהוצאת עם עובד לפני מספר חודשים.

כשהתחלתי לכתוב את הספר, קראתי לגיבור הספר דודי, ורק תוך כדי כתיבתו שיניתי אותו ל-דרור, שהרי הוא יצא עם אמו ואחותו ואחיו הקטן לדרור גדול. לא במקרה קרא האב לשלושת הילדים בשם המתחיל באות "ד", בכדי להטיל עליהם את חותמו האישי, ממש כשמו שלו המתחיל באות זו.

דרור מגיע למקום שלא הוא בחר בו, לעולם זר, לתנאי צפיפות קשים ומסתגל במהירות לחיי הקומונה אליהם נקלע. נשים רבות אינן מיידעות את ילדיהן להיכן הן מגיעות, ואנו מבקשות שיסבירו שזה בית בו חיות אמהות וילדיהן המגיעות אליו מפני שאי אפשר לחיות יותר בבית. לעתים ילדים סבורים שהם מגיעים למלון או קייטנה, והיו ילדים שאפילו כינו את המקום "קיבוץ מוכות".

הילד מתמודד עם חיות שונות, בצפיפות רבה שלא הורגל בה. לומד להכיר נשים וילדים מתרבויות שונות: ילדים ואמהות ערביות, רוסיות, אתיופיות. לחיות עם כולן, להבין את מצוקותיהן ולהתיידד עם אחדים מילדיהן. הוא מתגעגע לעברו, לחבריו, לכלבו האהוב ולמחשב שלו. אפילו רגשותיו כלפי האב האלים אינם חד-משמעיים. הוא שונא ואוהב ומתגעגע ומרחם.

דרור חייב להתמודד עם חוויית המעבר לבית ספר חדש, תוך הסתרת הסיבה שעבר לשם באמצע שנת הלימודים, הוא חש בשינוי העובר על אמו, על כך שהיא מתחילה להירגע ולזקוף קומה, להיראות יפה יותר, לחייך. סיפורו של דרור העוזב

את המקלט לאחר מספר חודשים הוא סיפורם של אלפי ילדים שבזכות אמותיהן האמיצות ניתנת להם הזדמנות לחיות ללא אלימות וחרדה ואולי גם לחיות שונים מאבותיהם האלימים.

אנו כחברה חייבים להבין כי מדובר במספר גדול מאוד של ילדים החיים בבתיים אלימים, וכולם, גם אלה שאינם סובלים מאלימות פיזית, הינם קרבנות של האוירה האלימה הקיימת בבית. ילדים אלה הם הילדים האלימים בבתי הספר ובגנים, הם הילדים בכיתות הטיפוליות, הנהגים המסוכנים בכבישים, הצופים המתפרעים במגרשי הכדורגל, אוכלוסיית בתי הסוהר, צרכני הסמים והאלכוהול. החברה משלמת מחיר יקר מאוד בטיפול בכל אלה. עלינו לתבוע השקעת חלקים גדולים מהתקציבים לחינוך לשוויון בין המינים והגזעים, למניעה ולאלימות - ומיד!

והסוף היה טוב

מאת: אלה שגיא

אדבר על הספר שכתבתי והסוף היה טוב
שיצא בשנת תשנ"ט בספריית פועלים.

נושא הספר - התגברות האלימות בבית

נושאו של הספר הזה הינו התמודדותו של ילד

עם אלימות המתרחשת בתוך ביתו ותוצאותיה,

וליתר דיוק התמודדותו של ילד עם אלימות הורוהו כלפיו, אלימות שבעקבותיה נמסר הילד לאימוץ.

לצערי, סיפור העלילה אינו נשמע דמיוני על רקע מציאות חיינו וזמננו. בשנים האחרונות חלה עליה תלולה במספר הדיווחים על פגיעה בילדים.

בשנה החולפת, אירעו מקרי אלימות ומקרי התעללות רבים של הורים בילדיהם, ועשרה ילדים הומתו ע"י הוריהם במחצית השנה האחרונה. הסיבה אינה ברורה.

אינני יודעת מה הסיבה להתגברות האלימות. מומחים מתחום הפסיכולוגיה והסוציולוגיה חוקרים ועוד ימשיכו לחקור בוודאי את הסוגיה, יתכן, שאין מדובר כלל באלימות גוברת אלא בהתגברות המודעות בציבור.

הסיבות להתרבות הספרים בנושא:

א. המציאות משתקפת בספרות,

אך ברור כי ברגע שהדבר קיים - והוא חלק מהמציאות, גם אם מציאות כואבת וקשה, ומציאות זו קשורה לילדים - מתחילה ספרות הילדים לשקף את המציאות הזו.

ב. הרחבת אופקים ומתן סיוע למי שעבר חוויה דומה:

ברור גם שברגע שהילדים חשופים לאמצעי התקשורת, ומתעוררות אצלם שאלות, איך ומדוע קרו הדברים, אזי ספרים בנושאים הללו, לבד מהחוויה הספרותית, מספקים תשובות, מרחיבים אופקים ומסייעים לקוראים הצעירים להתמודד עם השאלות הקשות. ברור שהם מסייעים במיוחד לילדים שעברו חוויה דומה בעצמם.

ג. גם לילדים יש זכות לדעת:

ואולי יש עוד סיבה להופעת ספרים בנושאים אלה בנוף ספרי הילדים. יתכן שיש בכך ביטוי או הכרה, שלא מדעת, מצד הסופר, בזכותו של הילד לדעת ולהכיר את העולם הסובב אותו, ולא רק את העולם המצומצם של מפתן ביתו. בדומה לזכות שקיימת אצל מבוגרים. כפי שאמר השופט חשין באחד מפסקי הדין היפים שלו: "קטן הוא אדם, הוא בן אדם, הוא איש, גם אם איש קטן בממדיו. ואיש, גם איש קטן, זכאי בכל זכויותיו של איש גדול."

תוכן הספר:

1. אחזור לספר. בספר **והסוף היה טוב** מסופר על איתי. איתי הוא ילד בן שש, שאמו חולת נפש. האם אוהבת את איתי, אבל בעת התקפי מחלתה היא מתעללת בו. בשיאה של התעללות אחת - ניסתה האם להטביע את איתי בים. והאב? אביו של איתי אלכוהוליסט ופסיבי ואינו מסוגל לעזור לו. עקב האירועים הקשים הללו מוציאים את איתי מבית הוריו, והוא מועבר למעון לילדים המצויים במצבי סיכון, שם הוא עובר תהליך שיקומי, ולבסוף לאחר תום הליך משפטי נמסר לאימוץ.

מבוסס על מציאות:

2. לצערי, גם תוכן הסיפור הזה אינו תלוש מן המציאות ואת הבסיס לסיפור הזה שאבתי ממקרים אמיתיים שנתקלתי בהם במהלך עבודתי כעורכת-דין, בא כוח היועץ המשפטי לממשלה, שמטפלת בנושאים של קטינים ומייצגת את האינטרס שלהם בבתי-המשפט.

השאלות שהסיפור מעלה:

3. הסיפור הזה מעלה שתי שאלות מרכזיות:

האחת - כיצד מתמודדים החברה, המדינה והמחוקק עם מצבים מעין אלה, כאשר הורים חולי נפש, מפגרים בשכלם, נרקומנים ועוד' אינם מסוגלים לגדל את ילדם? והשנייה - וכיצד מתמודד הילד עם המצב הקשה אליו נקלע?

התמודדות החברה

חובת דיווח:

ראשית כפי שבוודאי ידוע לכולכם, קיימות הוראות חוק שעוסקות בחובת דיווח של האזרח בעניינם של קטינים וחסרי ישע. כל אדם, שיש לו יסוד סביר לחשוב, כי זה מקרוב נעברה עבירה בקטין או בחסר הישע ע"י האחראי עליו, חייב לדווח על כך לפקיד סעד או למשטרה.

קיימת גם חובת דיווח על אנשי מקצוע שמטפלים בילדים: רופא, אחות, עובד סוציאלי, שעקב עיסוקם במקצועם או בתפקידם היה להם יסוד סביר להניח כי נעברה עבירה בקטין בידי האחראי עליו, לדווח על כך לפקיד סעד או למשטרה. עירנותם של אנשי מקצוע שמטפלים בילדים היא חשובה מאוד והיא עשויה להציל חיים.

צו חירום:

עובד סוציאלי מיוחד, שעבר הכשרה מיוחדת ונתמנה לפקיד סעד לחוק הנוער, רשאי להוציא צו חירום להוצאת ילד ממשמורת הוריו, עדיין ללא החלטה של שופט עד 7 ימים.

בית המשפט רשאי להרחיק ילד מבית הוריו לתקופות ממושכות יותר, כשהמטרה היא שבמהלך תקופה זו ישתקם ההורה. ואם אין סיכוי לשיקום ההורה אזי אימוץ. ביהמ"ש רשאי להכריז על ילד כבר אימוץ ולהעבירו למשפחה שתאמץ אותו. בהקשר זה קובעת הפסיקה: כי ילד זקוק לבית חם ואוהב. באין הורים טבעיים, שיכולים לספק לו צורך זה, יש למצוא לו הורים, פסיכולוגים מאמצים, שיעתירו עליו את מה שההורים הטבעיים אינם יכולים לתת לו.

4. בספר והסוף היה טוב נמסר איתי, כאמור, לאימוץ.

התמודדותו של הילד:

5. דיברתי על ההתמודדות של המדינה, המחוקק והחברה עם מצב ההתעללות. עתה אעבור להתמודדותו של הילד שנקלע למצב הקשה הזה.

6. כולנו שמענו באמצעי התקשורת על מקרים של התעללות בילדים, אבל רק מעטים יודעים מה באמת עובר על ילד שחווה התעללות כזו על בשרו. בספר הזה, ניסיתי לתאר את הדברים הללו. כעבודת רקע לכתיבתו ביקרתי במעונות וראיתי את הילדים. שוחחתי איתם ועם המטפלים השונים. עיינתו בחוות-דעת פסיכולוגיות של ילדים ושל הורים, הסתכלתי בציורי הילדים שצוירו אצל פסיכולוג שטיפל בהם, ובמיוחד עקבתי אחר מצבו של ילד אחד שאמו באמת ניסתה להרוג אותו. הילד נמסר לאימוץ. עקבתי אחר מצבו לאחר האימוץ. ואני יכולה לומר בשמחה שהאימוץ הצליח ומצבו טוב. כל אלה שימשו כחומרי גלם לספרי.

7. הספר כתוב מנקודת מבטו של הילד, איתי. איתי אינו מודע לסיבות שגרמו למעשיה הנוראיים של אמו כלפיו. הוא איננו מסוגל להכיר בעובדה שאמו ניסתה להרוג אותו. לאיתי גם אין משאבי נפש רבים שבעזרתם יוכל להיחלץ ממצוקתו. שכן חייו לא רופדו בחום ובאהבת הורים, והם עברו עד כה עם אותה אם שאינה מסוגלת להעניק לילדה צרכים בסיסיים של חום והגנה ועם אב שיכור. הוא נאלץ להסתדר עם מעט הכוחות שעומדים לרשותו. בנוסף לזה, הוא נזקק לעזרה מסיבית חיצונית. כל אלה יחדיו מאפשרים לו רק לצוף על פני המים, לא יותר מזה.

הפתרונות הרגשיים:

8. מאחר שאיתי אינו מסוגל לעמוד מול האמת המרה והבלתי אפשרית הזו, הוא מוצא פתרונות רגשיים למצבו הקשה, ובעזרת דמיונו הוא חווה (תופס) את אמו כאימא טובה ומדמיין לעצמו שמי שמבצע בו את מעשי ההתעללות היא "מכשפורע", מכשפה רעה ששוכנת בתוך אמו. (נכנסת לתוכה ויוצאת ממנה).

9. מחשבה אחרת שמציתה את דמיונו של איתי שוב ושוב היא שאבא שהוא היום רזה וחלש, מין דחלילון כזה, יהיה פעם חזק ושמן ואז יהיה לו כוח והוא יהרוג את המכשפה הרעה, והכל יבוא על מקומו בשלום. (התקוות באשר לעתיד, מקילות על חיי ההווה הקשים).

10. (בהמשך הסיפור - כאשר איתי מתקרב יותר ויותר לחוף מבטחים והוא רחוק מכלל סכנה וכבר יצר קשרים משמעותיים עם האדם שיאמץ אותו - הוא מרשה לעצמו להסיר מעליו את חומת המגן שבנה סביבו, לזנוח את "מכשפורע" והידיעה הכואבת שאימא ולא מכשפה רעה היא זו שעשתה לו את המעשים הנוראיים, חודרת אז לתוך תודעתו.)

11. פתרון רגשי אחר שמקורו אף הוא בכוח הדמיון מסייע לאיתי גם להחיות בתוכו את דמות סבו הטוב שנפטר, שהיה דמות משמעותית בשנות חייו הראשונות.

12. איתי מדמיין לעצמו שסבא לא ממש מת, אלא שהוא גר עכשיו על הירח והוא רואה אותו בלילות, מבעד לחלון הפתוח, רואה את סבא שמחייך אליו משם, וסופג כוחות שיאפשרו לו להמשיך לתפקד.

העזרות החיצוניות:

13. כפי שאמרת, איתי נזקק לעזרה מסיבית חיצונית. הוא נעזר גם בצוות המעון, פסיכולוגים, עובדים סוציאליים, מרפאה בעיסוק ובאומנות שמטפלים בו ברגישות רבה שמסייעים לו לעבד את החוויות הקשות שעבר.

הקשר עם אנשים:

14. אבל הדבר שמסייע לאיתי יותר מכל הוא היווצרותם של קשרים משמעותיים חדשים בחייו. איתי יוצר קשר קרוב עם חברה במעון, נטלי. הקשר העמוק ביותר, שמאפשר לו להשתקם באופן חלקי הוא הקשר עם אביו המאמץ, אהרון.

15. אהרון מתנדב בתחילה לארח את איתי בביתו בתקופה שבה הוריו של איתי זונחים אותו לגמרי ואינם מגיעים עוד לבקרו, וכאשר הוא נותר בודד וערידי בעולם. בין השניים מתפתחת מערכת יחסים שבנויה על קירבה הולכת וגוברת. אהרון מצליח להבין את צרכיו של איתי ולקלוט את הרמזים העולים מהתנהגותו ומדבריו. ההבנה מפתחת אמון, ולבסוף מתפתחת אהבה. איתי פותח את סגור ליבו בפני אהרון ומספר לו על דברים משמחים וכואבים, ואפילו על מה שאימא עשתה לו.

16. איתי מאומץ לבסוף, ע"י אהרון ואשתו מיכל, ומתחיל בחיים חדשים.

17. אך בכך לא תם סיפור ההתמודדות.

ברכת הדרך:

18. לפני שאיתי עובר לגור בביתם של אהרון ומיכל עליו להיפרד מהוריו. הפרידה מההורים ומתן ברכת הדרך על-ידם היא מרכיב חשוב בהצלחת האימוץ או בכישלונו. אבל לא תמיד משכילים ההורים להתעלות על הצער וכאב ולתת לילד את ברכת הדרך.

19. אביו של איתי מתקשה לקבל את העובדה שלאיתי יהיו הורים חדשים והוא אומר לו: "כשהיו לך הורים חדשים, איתי תזכור שהם לא ההורים האמיתיים שלך, רק אנחנו אבא ואמא האמיתיים שלך."

20. והאם מוסיפה ואומרת:

"כי השופט יכול להחליט איפה תגור ותחיה, אבל הוא לא יכול לעשות שלא נהיה יותר אבא ואמא שלך."

21. אבל הדבר החשוב מכל שנאמר לאיתי ע"י אמו באותה פרידה הוא: "אני אוהבת אותך איתי, אני אמשיך לחשוב עליך בכל רגע ובכל דקה." האמירה הזו היא בדרך כלל נכונה וחשובה מאוד.

האמביוולנטיות:

22. גם איתי לא שוכח את הוריו, הוא אמנם מאושר, אך הזיכרונות מבית הוריו ממשיכים להציפו. אקרא מתוך הספר קטע לסיום:

"אני גר עם אבא ואמא החדשים כבר די הרבה זמן. ועם כל יום שעובר אימא ואבא הישנים שלי נראים לי יותר ויותר כמו זיכרונות מטושטשים. החלטתי לשמור את כל הזיכרונות שלי, כדי שפעם כשאגדל, אם באמת אהיה סופר, אוכל לכתוב על זה ספר יפה... אבל בינתיים, כיוון שאני עדיין לא יודע לכתוב, אהרון הציע לי לצייר את הזיכרונות שלי ולשמור אותם בקופסת קרטון שהוא הכין לי בשביל זה. ואני מקפיד מאוד לשים שם את כל הזיכרונות. קורה לי פתאום שאני נזכר בבית הישן שלי. זה קורה במיוחד כשאני שוכב לי במיטה לפני שאני נרדם. ואז עולים לי בראש המון זיכרונות נעימים של כל מיני דברים שעשיתי ביחד עם אימא ואבא. ואני כל-כך רוצה לדעת מה אימא עושה עכשיו, אם היא עצובה או שמחה ואם היא כבר הבריאה. ומה אבא עושה?... ואם הוא עוד דחלילון כזה?... כי אם הוא כבר השמין, אז בטוח שהוא יוכל להרוג אותה... אוי, אבל בעצם, אין בכלל שום מכשפורה... וגם... אני ניגש אל החלון ומסתכל על הירח. פתאום נדמה לי שסבא באמת לא גר שם... אני קצת עצוב בגלל כל זה..."

23. זה סופו של הסיפור. איתי נשאר עם האמביוולנטיות והקשיים אך הוא מוגן ומאושר בבית המשפחה החדשה.

הטרדה מינית בגן ובניה"ס

הטרדה מינית בספריי

מאת: חוה חבושי

כאשר נתבקשתי, לדבר על נושא ההטרדה המינית, נעניתי ברצון, יחד עם זאת לא יכולתי להשתחרר מתחושת אי נוחות קלה הנובעת מאיזה שהוא פרדוקס הקשור לנושא הקשה והטעון הזה.

מצד אחד זהו נושא חם, אקטואלי, נושא שאיננו יורד מסדר היום הציבורי, אולי להיפך, נדמה כי הוא הולם ומתעצם ולובש פנים חדשות ומזוויעות יותר ויותר ודי לשם כך לפתוח עיתון יומי, להאזין למהדורת חדשות, אחת ליום ברדיו או בטלוויזיה. יש הסכמה רחבה כי הנושא "חשוב", ויש לתת עליו את הדעת. מצד שני, למרות ההסכמה הרחבה על חשיבות הנושא, יש רתיעה חזקה ומבוכה גדולה בעיסוק אמיתי וגלוי בנושא, הן במערכת החינוך הממוסדת, (זו ההתרשמות שלי, התרשמות שאיננה מבוססת על מחקר אלא על הניסיון שלי במפגשים בבתי ספר) והן במסגרת המשפחה.

ושוב מצד אחד - ולמעשה מאותו צד, הצד הנבוך. הנרתע, הצד המעקם את האף בשמרנות פוריטנית - אני שומעת שוב ושוב את השאלה: "למה את מחפשת את הנושאים האלו?, למה לעורר שדים רדומים?"; כך אומרים לי כאשר לקראת מפגשים בבתי ספר אני מבקשת לתת לתלמידים לקרוא את הספרים הללו.

והנה, במקביל לגישת "הטיאטוא מתחת לשטיח" אני מוצאת את עצמי גם מול ביקורת מהכיוון ההפוך, ביקורת על שאינני "נועזת" מספיק, או "שלא הלכתי עם הדברים עד הסוף" ולשם הוכחת הטענה הזו מביאים דוגמאות מספרות ילדים ונוער בעולם העוסקת בנושא ההטרדה המינית וגילוי עריות באופן חופשי ומשוחרר מכבלים של מוסכמות כאלו או אחרות.

ובכן, למבקרים משני הקצוות אני יכולה לומר רק זאת - אני לא כותבת על בעיות. אני כותבת, או לפחות משתדלת לכתוב ספרות. הספרות שאני כותבת עוסקת גם בבעיות. לפעמים בבעיות כאלה ולפעמים בבעיות אחרות.

פירסמתי עד היום 10 ספרים. אינני מתכחשת לעובדה שרובם עוסקים בנושאים לא קלים לעיכול. בשני הספרים האחרונים שלי (לעת עתה), **תריסים מוגפים** ו**זה קרה בגן הציבורי** יש התייחסות ישירה (גם) לנושא ההטרדה המינית.

תריסים מוגפים הוא סיפור של טיסה כפולה. לטובת אלה שלא מכירים את הספר, הסיפור מסופר מפיה של מיכל בת השתיים עשרה. והוא מתרחש בעת טיסה מתל אביב לפריס. אלא שנוסף לטיסה הפיזית של האם והבת שהיא מסגרת הסיפור, מתרחשת גם טיסה אחרת - טיסה אישית ומאד פרטית לאחור בזמן ובמקום של האם לבדה לעבר אירוע טראומטי שהיתה עדה לו במחוזות ילדותה.

מיד עם עלייתן למטוס, כפי שמתברר במהלך הסיפור, האמא מבחינה במישהי שנדמה לה כי אולי היא חברת ילדות שלה, חברה טובה במיוחד שהקשר איתה נותק לפני שנים רבות. הדבר הזה משפיע עליה באופן עמוק, היא מתכנסת בעצמה. מיכל, כמובן איננה מבינה את פשר הזעזוע העובר על אמא "כשאלו הופכת לנציב של מלח". מבחינתה זוהי טיסה ראשונה, היא נרגשת, והיא זקוקה לאמא שלה שתיקח חלק בהתרגשותה.

המושג "נציב של מלח" איננו מקרי. הוא נועד לעורר את האסוציאציה של אשת לוט, והמשך קורות משפחת לוט, מעין הכנה מוקדמת לגילוי שיתרחש מאוחר יותר. אלא שבסיפור שלי קיים הפוך על הפוך. האמא, שכביכול הופכת ל"נציב של מלח" ושוקעת בזכרונות העבר, מועלת בתפקידה כאם. "מועלת" זו אולי מלה חזקה מדי, על כל פנים היא מאפשרת היווצרות "פירצה". ודווקא בכלל פירצה זו והאירועים שמתרחשים בעקבותיה, נוצר צידוק פסיכולוגי המאפשר לאמא להעלות את אותו אירוע טראומטי מהעבר, ולהשתחרר ממנו, תוך כדי יצירת פתיחות וקירבה חדשה ביניהן.

הסיפור הוא סיפורה של מיכל, אבל הגיבורה האמיתית היא אמא של מיכל. ההחלטות שהיא מקבלת והפעולות שהיא נוקטת במהלך הטיסה מצביעות על תהליך התבגרות אמיתית כאדם, כאשה וכאם. סוף התהליך מוביל להבשלה פסיכולוגית ולמוכנות להתמודד גם עם אותו סוד אפל מהילדות, להרים את התריסים המוגפים ולחשוף את הדברים לאור ולאוויר, והתוצאה - שתיהן האם והבת, עוברות תהליך שינוי והזדככות, והן יורדות מהמטוס שונות מאשר עלו עליו.

הספר השני שאני רוצה להתייחס אליו זה **קרה בגן הציבורי**, מכיל שני סיפורים שהקשר היחיד ביניהם הוא הרקע להתרחשויות - הגן הציבורי.

הסיפור השני בספר, סיפור בשם "מאחורי המחסן", מסופר מפיה של סיוון בת התשע-עשר, המסרבת פתאום בעקשנות בלתי מובנת לבקר אצל רעות, חברתה הטובה ביותר הגרה מעבר לגן הציבורי. היא מסרבת וזהו. לא מוכנה להסביר את עצמה. גם למינימרקט שנמצא מעבר לגן היא לא מוכנה להתקרב. ממציא

תירוצים, מסתבכת בשקרים, מנסה לדחות את הקץ, לדחות את הדבר המפחיד
ההוא שמחמת חוסר יכולת להתמודד איתו היא מנסה להתכחש להתרחשותו
ומנסה לשכנע את עצמה ש"כלום לא קרה".

לסיום - ביחס לשני הספרים שהזכרתי, וביחס לכתיבה שלי בכלל - אינני כותבת
כדי להעביר מסר. זאת אומרת, לא המסר הוא המטרה לכתיבתי. אני נזהרת מאד
מדידקטיות ומהטפות מוסר חינוכיות.

אבל אם יצמידו לי אקדה לרקה ולא ירפו עד שאכריז על מסר - הרי בשני
הספרים, לא האירועים עצמם הם העיקר. לא ההטרדה המינית, לא האלימות
במשפחה וגם לא גילוי העריות. העיקר בעיני הוא מתן הלגיטימציה. לגיטימציה
לכך שמי שעובר חוויה כזו או חוויה אחרת מהסקאלה הזו, איננו צריך להרגיש
אשמה או בושה. כאשר משהו כזה קורה, אסור להכחיש ואסור להתכחש. צריך
לנסות להתמודד. שכן אם מנסים להסתיר ולכסות ולטייח, בדרך כזו או אחרת,
במוקדם או במאוחר, המוגלה בסופו של דבר תפרוץ החוצה.
חשוב לבקש עזרה ולהתמודד.

ספרות ילדים ונוער על סף
העאה ה-21 - בגן ובביה"ס
מאת: יעל בן ברוך

אפתח בספרות הילדים ומעמדה בביה"ס ובגן.
המערכת הפחיתה בשנים האחרונות בחשיבותה
של הספרות ע"י שני גורמים: הקצאת מספר
שעות מצומצם להוראת המקצוע (הדבר בולט
בעיקר בביה"ס התיכון) והפיכת הספרות אמצעי
למטרות אחרות:

הספרות מנוצלת להבנת הנקרא, לאודיינות, להקניית הקריאה, לביבליותרפיה,
לכישורי שפה, לנושא המרכז השנתי, לנושאים בוערים שבחדשות.
אבל מתי מספרים סיפור? מתי דנים בשיר או בסיפור לשמו? האם עוסקים במכלול
יצירתו של סופר/ת? (אולי רק לפני מפגש עם סופר פעם בשנה) האם קוראים
בכלל ספרים? באיזה היקף מחליפים התלמידים ספרים? מי מכוון? מי עוקב?

ואולי במחשבה שנייה, עדיף לה לספרות הילדים להיות אמצעי למטרות אחרות. עדיף לה לשמש כלי, להיות אפילו שפחה, מאשר לא להיות בכלל. ככה נוגעים בה, הופכים בה, היא נדרשת. ואפילו תולים בה תקוות כמרפאה. (הרי גם 'נילס ואווי הבר' של סלמה לגרלף, הוזמן כספר ללמוד גיאוגרפיה).

במסגרת עבודתי במספר בתי ספר, מתחשק לי, לפעמים, לקבץ סביבי את התלמידים, העובדים בחוברות עבודה או הפותרים שורות של תרגילים, ולספר להם סיפור. סתם סיפור מרתק, כזה שחוזר לנשמה בלי דף עבודה אחר כך, בלי שיחזור עלילה ובלי תרשימי זרימה.

אני מציעה למורות שמתלוננות על קשיים בהוראה בשעות האחרונות, לספר סיפור. ומכיתה ג' - סיפור בהמשכים. זו הדרך להדביק ב'מחלת הקריאה', לפזר את חיידקי הספרות באוויר. ואם בחרתם ספר מתאים ונתתם מכשרונכם כמספרים - זה יעבוד.

חיזוק לדברי, קראו בספרו של דניאל פנק - כמו רומן (שווקן).

יש גם נקודות אור, למשל מדריך למורה "מפגשים עם טקסטים", קוראים טקסט ספרותי, שיצא בהוצאת משרד החינוך (תל, תשנ"ח) שקראתי, התלהבתי והפצתי בין מורות.

המורות הן אחד הסוכנים שלנו, כי כבר מזמן ניתק הקשר הישיר בין הסופר לקהל היעד שלו. ספרות הילדים מגיעה קודם כל אל המבוגרים: אל המבקרים, אל המורים, אל ההורים, אל הספרנים, אל רכזי סל תרבות ורק דרכם - אל הילדים. לא כמו תקליטורים, לא כמו סרטים, משחקי מחשב או סדרות בטלוויזיה. הספר מגיע אל הילד ע"י מתווך מבוגר, שהוא ברוב המקרים, רחמנא ליצלן, גם דמות חינוכית. כל אלו הן תופעות שיש לתת עליהן את הדעת.

עד כאן התרשמתי ממצבה של הספרות בביה"ס. כמובן שיש גם איים של אור, מורות המלמדות ספרות לשמה ומעודדות לקריאה. מורות שלא "חבל להן על הזמן" לעסוק בכיתה בחוויית הספרות.

תופעה אחרת אדגים בקריאת קטע מתוך ספרי: **מה שחשוב באמת ספרית הפועלים**, (עמ' 8).

"במקום להתעסק עם החיה האומללה הזאת, היית יכולה לחזור קצת על התרגילים לקראת המבחן."

"כבר חזרתי אתמול ואני יודעת את החומר."

"יהיה חבל מאוד אם תקלקלי לך את הציון." העירה אמא ונכנסה למטבח.

"ככה זה כשמרגילים את ההורים למאה בחשבון." אמרתי ללנה וקירבתי אליה את הקערה עם המים. "מה יקרה אם פעם אקבל שבעים או חמישים, מה הם יגידו אז, אולי יתרגזו? אולי יצעקו? ואימא תשאל: 'כמה קבלה גלית וכמה לימור? כל כך חשוב לה שאני אהיה הכי טובה. אילו הייתי סתם מירי רגילה, גם אז הם היו אוהבים אותי?"

כשהורים חוברים לבית ספר במגמה מוגזמת של מצוינות, נשכחת הילדות. הכל מכוזן כאמצעי, כפרוזדור, למען מבוגר מצליח ובעל הישגים. עמ' 24, שם:

"אימא כבר מזמן רצתה לארוז את הבוכות שלי ואת לומי הדוב ולתת אותם ליוסי הבן של דודה פנינה, אבל אני לא הסכמתי. "הם שלי! ואני לא נותנת אותם לאף אחד."

"אבל מירי, ילדה בגילך כבר לא צריכה לשחק בכוכות, זה תינוקי. תגני בחליל, תקראי ספר, הנה במבחן האחרון קיבלת רק 87."

הילדות במהותה היא המשחק למען המשחק, החלום בשביל החלום, הניסוי והטעיה האפשרות לשגות, להפסיד, והחברים לא כמתחרים, אלא כחברים להתחלק איתם בנעים ובלא נעים, לחוות איתם את הביחד.

ובספר אחר שלי **כפתורים** בו מסופר על פרפקטור שהיה עובד מצטיין ויום אחד טעה, ולכן פוטר ממשרתו, בלי מתן הזדמנות לתיקון הטעות.

האפשרות לטעות, להיכשל, להפסיד (וראו מה קורה בספורט), ולמרות הכל לקבל את עצמך, להיות בעל כוחות לנסות שוב. ללמוד להעריך גם את המשתדלים, לא רק את המצטיינים.

כמובן, יגידו מתווי תכניות המחווננים למיניהן: "מדוע לא נעודד, איך לא נדרבן סוטנציאל כזה?"

אדרבה, יש לחזק, יש לדרוש, אפילו מבעלי היכולת. אבל לא על חשבון ילדותם ובריאותם הנפשית. זה לא פשוט. גם אני מתלבטת ומחפשת את הקו הדק שבין לאפשר, לתת לזרום, לקבל בלי שום שיפוט, לבין "רק 85? לדעתי אתה מסוגל ליותר!" או: "איך אפשר לטעות בשאלה כל כך קלה?"

תופעה אחרת, אדגים מתוך ספרי **שימ"ג**, עמ' 16, בהוצאת ידיעות אחרונות.

"אז יש לכם חבורה? לך ולגדו. ועכשיו אתם מוציאים לה שם."

"תחזיר לי את המחברת! זה לא עניין!" נעמדה שירה עם כפות ידיים על המתנים, מתאפקת לא לבכות.

"אני דווקא אוהב חבורות," אמר יוני.

"כן, אבל בת לא יכולה להיות ראש חבורה," קבע מיכאל. שירה הרגישה שהיא מתפוצצת.

"זה בכלל לא נכון! אתה אומר את זה כי אתה בן. אני יכולה להיות ראש חבורה מצוינת..."

זהו תהליך מתמשך בספרות הילדים, בו הבנות תופסות תפקידים שהיו שמורים לבנים ומצליחות. (ננסי דרום האמריקאית, בילבי הסקנדינבית, הילדה רובין הוד של נורית זרחי ועוד...) הן שומעות עצות מבנות הדור הקודם אך תופסות יוזמה בעצמן.

בבית הספר בימינו, הבנות מתלבשות כמו בנים, אין הבדל בתסרוקות, בגינונים. הן משחקות כדורגל ומככבות בכל הוועדות הבית-ספריות.

הפמיניסטיות האמיתיות הן הילדות שלנו. אך הקונפליקט עוד יתחדד. כי הבת, האשה לעתיד לא הורידה מעצמה תפקידים כשיצאה לעבוד, ללמוד או ליצור. אז איך אפשר לתמרן בכל החזיתות?

השאיפה ל Super Woman יוצרת אצל הצעירות אתגר עצום, אך מאידך לחץ גדול. האם החברה תצטרך להתחשב בהן? האם - בני זוגן? האם מהות התפקידים תשתנה?

החשוב הוא שמתפתחת מודעות לנושאים אלו כבר מגיל צעיר. הנושא אינו רק נחלתן של נשים.

הטרדה פיזית בספריי

מאת: נעמי בן גור

אולי באלף הבא לא יהיה עוד מקום לבית הספר. ילדים ישבו בבית וילמדו דרך האינטרנט. כבר היום הולך וגדל מספרם של ההורים הבוחרים ללמד את ילדיהם בבית ולא לשלוח אותם למערכת החינוך.

כשם שנשר מגופנו השיער שהן עליו משום שהיום אין בו עוד צורך, אולי בעתיד ינטלו מאתנו המיומנויות ליצירת יחסים בינאישיים ויחד אתן יעלם גם הרגש.

היחסים הבינאישיים על היבטיהם השונים מעסיקים אותי בספריי לילדים. את ספרי האחרון **אין לי עם מי לשחק** כתבתי לפני כמה שנים, כשעדיין לא העלו את נושא הסובלנות וכבוד האדם על סדר היום החינוכי. נקודת המוצא שלי היתה הקומוניקציה, כלומר החשש מחוסר קומוניקציה שראיתי הולך ומתפשט סביבי. כל אחד שומע רק את עצמו (גם זה לא תמיד) ובקצב החיים המואץ והסוחף אין לנו פנאי להאזין למילה עד סופה (ראו גם תכניות הדיון בטלוויזיה). "הוא לא אומר לי שלום. הוא תמיד אומר רק ש..." טוענים בספרי הצבי והצב, כל אחד באזני ההורה שלו.

המילים התכווצו לראשי תיבות, כמו שפת האינטרנט, הדורשת כבר מילון משל עצמה. מה יקרה, שאלתי את עצמי, אם יצומצמו וייעלמו המילים, הלא הן כל העבודה שלי והגשר המרכזי שלנו אל הזולת.

וכך התחיל הסיפור, זרם ונארג, עדיין מבלי שהבחנתי שבעצם אני נשאבת לתבנית המשל ויוצרת "שתי קומות": האחת על ידידות שצומחת מתוך ריב ונרקמת בין שתי דמויות שונות במהותן - צבי וצב, והאחרת נוגעת בהיבט הפוליטי. הצבי והצב רבים על המקום ליד הנחל, כל אחד מהם טוען שהוא הגייע קודם ולכן המקום שייך לו.

הצבי בסיפור שלי יכול להיות "הצבי ישראל" והריב שלו עם הצב ליד הנחל הוא הריב העתיק מן התנ"ך ליד בארות המים, וגם המחלוקת היום על מקורות המים בינינו לבין שכנינו.

באמצעות מפגש פנים אל פנים לומדים הצבי והצב כי היריבות פוגעת והחברות מתגמלת וכי המקום יכול לשמש את שניהם. הם לומדים לכבד את מהותו השונה של הזולת וללכת לקראתו.

הצבי רץ קצת יותר לאט, הצב זוחל קצת יותר מהר והקומוניקציה ביניהם מלאה: במקום ה-ש שכל אחד שמע קודם (שהוא חלק מן המילה שלום) שומעים שניהם במלואה את המילה הארוכה להתראות.

גם ספרי **עשרה ממתקים טעימים** עוסק באינטראקציה בין ילדים, ובין ילדים ומבוגרים. במהלך הסיפור מונים מאחד עם עשר ומעשר עד אחת, אולם נקודת המוצא שלי לא היתה העניין החשבוני אלא הילד האוגר, הדוחה סיפוקים אף מעבר לרצונו, הילד שקשה לו להתחלק. גם ברגשות, שיש לו קופסה סודית, גם מבחינה מטאפורית, והאינטראקציה של הילד הזה עם סביבת הילדים.

יחסים בינאישיים, בכל מקום ובכל גיל, הם דבר סבוך ומורכב המעורר שאלות. כך גם בספר הזה, המעלה לאחר קריאתו שאלות כמו: מדוע הילד, גיבור הסיפור,

הביא ממתקים לגן ולא התחלק עם חברו? מדוע החברים לקחו ממתקים מן הקופסה בלי רשות? מדוע הגננת, במקום לחנך ולנזוף, מחלקת לכולם סוכריות (או, יותר נכון, נותנת לגיבור הסיפור שקית סוכריות כדי שיחלק לילדים).

ספרי מגיע לו עוסק באינטראקציה בין הורים וילדים, בין אחים, בין מוכר וקונים. הסיפור מתרחש במרכז קניות, המחליף היום את השכונה של פעם. בתוך המיקרוקוסמוס הזה לומד הילד את החיים, מתוודע לסוגים שונים של אנשים ולערכים העומדים לעתים בסתירה לערכי הבית. הספר מטפל בנושא של יחסים בתוך המשפחה ובערכים של הגינות ויושר וכבוד הילד כצרכן. כמו כן הוא נותן ביטוי לחשש מפני ערעור חוסנו של הבית דווקא בתקופה שבה הג'ונגל שבחוץ הופך ליותר ויותר מסוכן.

גם הספר הזה מעלה שאלות: האם מגיע, מה מגיע ולמי מגיע? וגם הוא מציע קריאה מזוויות שונות.

נושא הפתח בספריי

מאת: זהר אביב

אפתח בברכה מיוחדת לכל העוסקים בתחום עידוד הקריאה על פעולתם החשובה מאד.

בימים אלה אני מסיימת את כתיבת הספר העשירי בסידרת המתח לילדים **חבורת כוח המוח**. בשם **כוח המוח**, נקראת חבורת ילדים שעוסקת בפתירת תעלומות שמתרחשות במסגרת בית הספר.

בני החבורה הם: איל קורן, מנהיג החבורה, שמספר את הסיפורים בגוף ראשון. ליטל החכמה, הבת שבחבורה, שאיל מאוהב בה. ניב הזדוני בעל הרעיונות מרחיקי הלכת, ואריק שאוהב מאד בעלי חיים וגם אוהב מאד לאכול.

הנושאים שהסידרה עוסקת בהם, לקוחים מהמציאות הישראלית העכשווית: ילדים מוכים, התעללות בבעלי חיים, גניבה מילקוטים, הרס רכוש, הצתות וכו'. הספר פותח בהצגת תעלומה, ומסתיים בפתרונה. המתח נוצר סביב השאלות: האם יצליחו חברי חבורת כוח המוח למצוא גם הפעם את הפושעים? ואיך יעשו זאת?

בני החבורה משתמשים באמצעים סבירים, קרובים למציאות, לא דמיוניים, לא על טבעיים ולא עם טכנולוגיות עתידניות. מדי פעם הם נקלעים למצבים קשים ומפחידים, המעוררים דאגה אצל הקורא ומגבירים את מעורבותו הרגשית.

המתח מתגבר על ידי השהיות שנוצרות בחלקן על ידי סיפורי משנה, שסוטים מן העלילה הראשית: חילופי דברים שקשורים למערכות היחסים ביניהם, דברים שקורים בסביבה, ואצל איל בבית, וכן הלאה.

גם במסגרת הפרק אני משתדלת לבנות את המתח, לעיתים הפרק פותח בסוגיה מסוימת, למשל בכוח המוח 3 כשאני עוסקת בשאלה כיצד להתמודד עם כישלון, אביו של איל מסביר לו שהכישלון הוא שיעור הכרחי בחיים, וכי כך יש להתייחס אליו, ואולם כדי לבנות את המתח, אני מוסיפה את סיפור העטיפה, במקרה הזה, האם יגלה האב לאיל מה ההפתעה שהוא מכין לו? האם ההפתעה תמצא חן בעיני איל? הסיידרה עוסקת בשאלות מוסריות כבדות משקל, כגון:

האם המטרה מקדשת את האמצעים? האם לילד עני מותר לגנוב כדי להאכיל את בני משפחתו? האם מותר להרוס מכונות כדי שלאבא הטכנאי המובטל תהיה עבודה? האם מותר לגנוב כספים כדי לממן ניתוח שנועד להציל את חייו של בן חולה? האם חייבים לדרוס את המתחרים בדרך להצלחה? האם קיים צדק מוחלט? האם הפשע משתלם? האם מותר לגלות סוד, כדי להפסיק התנהגות אלימה?

כל זה חשוב מאד כמובן, אבל לא זו הסיבה שהסיידרה מדברת אל ליבם של ילדים רבים כל כך, ילדים רבים מציינים במכתבים שהם כותבים לי, שספריי אהובים עליהם לא רק בזכות העלילה המותחת אלא גם בזכות הדמויות שמתמודדות עם מצבי לחץ שהם עצמם חווים.

בני החבורה הם בגדר הטובים הנלחמים בדעים, אך הם אינם מלאכים, אלא ילדים מן השורה, וגם ביניהם יש קנאה, תחרות ולעיתים גם רוע לב.

כך למשל, יכולים הילדים להזדהות עם איל המתייסר בקנאתו כאשר הוא רואה שליטל אהובת ליבו בוחרת להיות חברה של אריק השמן, האם יצליח איל להתגבר על קנאתו? האם יצליח להתמודד עם הכעס והחשש שעולים בו כשהוא מרגיש שניב מנסה לגזול את מקומו בראש החבורה, או כשהוא מנסה להוכיח שוב ושוב שהצדק תמיד עמו? כיצד יתמודד עם הצטרפות אחות חדשה למשפחה, אחות שלא ביקש כלל? כיצד יתמודד עם רצון הוריו לעבור דירה? כיצד יתמודד עם הפחדים הפוקדים אותו בלילות כאשר הוא נשאר לבד לשמור על אחותו?

השאלות האלה ושאלות אחרות שהסידרה מטפלת בהן, לקוחות מעולמם של הילדים, והילדים יכולים ללוות את איל בניסיונותיו להתמודד איתן.

ההזדהות היא כה גדולה, שהילדים במכתביהם אליי מנסים להתערב בעיצוב העלילה, ומבקשים שאפריד בין ליטל לחבר הנוכחי שלה, כדי שתוכל להיות סוף סוף חברה של איל. אני כמובן מעדיפה, להשאיר את הקוראים במתח, ובינתיים לתת להם מושג על מחיר האהבה.

מרכיבים נוספים שמדברים אל ליבו של הקורא היא הלשון שהיא יומיומית ועכשווית, וכן ההומור שתופס מקום חשוב בסידרה.

שלום לסופרת זהר אביבי

שלום, שמי פקריטו ואני בת 15, עולה חדשה מאתיופיה (שנתיים וחצי בארץ). אני גרה בפנימיית "נווה מיכאל" אשר בפרדס-חנה.

אני כותבת לך את המכתב כי אני מאד אוהבת את הספרים שלך. בעצם, התחלתי לקרוא בעברית בעזרת הספר **חבורת כוח המוח 1** "כשהייתי בכיתה ו'. בספר סיפור על כיתה ו', והוא מאד מצא חן בעיני.

מאז קראתי כבר את כל ספרי הסידרה, וגם התחלתי לאהוב לקרוא ספרים. ועכשיו אני מחכה לספר הבא שלך.

אני אשמח מאד אם תכתבי לי תשובה.

הכתובת שלי היא:

פקריטו טשגה

"כפר הילדים והנוער נווה מיכאל"

פרדס-חנה, רחוב הצפירה 37000

בתודה, ובתקווה לשמוע ממך

פקריטו

בהשראת "כוח המוח" הוקמו ברחבי הארץ חבורות דומות המנסות להתמודד עם בעיות שצצות בין כותלי בית הספר בעזרת המחשבה ולא באמצעות השרירים. ואם הילדים נהנים מהקריאה, וגם מטעימים את המסרים, מה עוד אפשר לבקש? לסיום ברצוני להודות להוצאת כתר, ולרחל אפק, עורכת הסידרה על תרומתם להצלחתה.

שורשים

מאת: דורית אורגד

נושא ההרצאה שלי - "שורשים", זה מושג טעון מתחום הבוטניקה, כמו "פרח", כמו "פרי", וקצת כמו המושג "לב" הלקוח ממדעי החיים. שהרי אין צמיחה ללא שורשים, פרח, או פרי, כשם שאין

חיים בלי לב. והצירופים האלה, לב ושורשים, בהם בחרתי לפתוח, אינם מקריים. אך קודם לכן כמה מילים על סוף המאה וסף המילניום החדש הנוגעים לשורשים שלנו.

דומני שלא היתה עוד כמאה העשרים לתמורות קיצוניות - בצד הטכניקה שהתקדמה במאה שלנו כפי שלא התקדמה מעולם, התרחשה אחת הקטסטרופות הנוראות ביותר בתולדות האנושות אם לא האימה בכולן.

עמים שינו צורת חיים, משטרים חדשים קמו וקרסו, ומולדתנו הישנה אחרי אלפיים שנות גלות, קמה לתחייה.

ימים הרי גורל כאלה יש להם השפעה על היצירה הרוחנית, ומן הראוי, לדעתי, שסופרים עבריים הכותבים לנוער ולילדים יהיו מחוייבים לנושאים המבטאים את רוח העם בתקופה החשובה הזאת, את הדילמות הקשות, את השבר ואת התקומה. שכן המורשת המועברת בקריאה עשויה להשפיע על עיצוב עולמו הפנימי של הקורא הצעיר, להעשירו בהתנסות חווייתית המיוחדת לנו כיהודים וכישראלים, היא עשויה לחזק את שורשיו.

ההתפתחות הטכנולוגית מביאה למוביליות - ואומרים על עמק הסליקון בקליפורניה שהוא סניף של ישראל, ולוס אנג'לס נעשתה בכלל ללוס ישראלוס - ומי שמובילי ככה, ואף אם זה מבחירה, נתלש מן השורשים שמהם צמח. היתלשות זו היא כביכול זמנית, הלא המוביליות מאפשרת גם לחזור. אבל החזרה המקווה ודאי תהיה מושפעת מן התרבות המתפתחת בישראל. בייחודיות שיכולה תרבותנו להציע יש כדי למשוך ולחזק, וראוי שנטפח לא רק תרבות של עם שקם מחורבותיו ובנה מולדת, אלא גם תרבות הזוכרת את עברו של העם וקושרת את קורותיו עם הווה חיו, במטרה לעצב ברוח זו את עתידו הרוחני.

לא כיוונתי לכך במודע כשכתבתי את: שני חברים בממלכת הצלבנים, הנער מסיביליה, פרידה אחרונה מקורדובה, הגולם מירושלים, וספרים אחרים העוסקים בתולדות עמנו, עם זאת הצורך לחקור ולתאר פרקים אלה בדברי ימי

עם ישראל נובע בוודאי מן החשיבות שאני מייחסת לנושא הזה של "שורשים". אני מאמינה שהיכרות קרובה עם הפרשיות המובאות בספרים האלה והזדהות עם גיבוריהן עשויות לחזק את הרגשת הרצף התרבותי שהקורא הוא חלק ממנו. הספרים האלה נכתבו מזמן והיום אני מבקשת לשוחח על שני ספרים חדשים: **נשפיה לילית בפרדס אימתני לגילאים צעירים, והלב שחיפש הלב שמצא לגילאים בוגרים.**

ואזכיר עוד ספר **קצינת אימוץ** שקוראים אותו גם תלמידי כיתות גבוהות וחיטיות ביניים וגם מבוגרים.

ואתחיל בסיפור לצעירים הנושא שם המורכב ממילים קשות: "נשפיה לילית בפרדס אימתני", בו ביקשתי לגולל את סיפורם של החלוצים בוני המדינה, ועמדה בפני השאלה: איך לחזור אל המיתוס הזה ולהחיותו לצעירים הרגילים לצפות בתוכניות טלוויזיה עתירות פעלולים, איך למשוך אליו את הקוראים שהם למרות גילם הרך כבר "פְּרִיקִים" של מחשבים.

הלכתי בדרך הרפתקנית - לא סבתא, אלא סבתא רבתא, כפי שמתחייב מבחינת הגיל, היתה בנעוריה חלוצה, ועכשיו היא מזמינה את רותם, הנינה, לבלות חופשה בביתה. כשהמכונת הישנה שבה הן נוסעות נתקעת בפרדס וכבר יורד הערב אין סבתא רבתא מאבדת עשתונות, הודות לניסיון חייה מוצאת החלוצה לשעבר פתרונות ההופכים את המאורע לחוויה חיובית. בדרך של התנסות, כמו במשחק, חווה הקורא הצעיר פרק קצר, אך משמעותי, ממורשת העבר, ונעשה שותף. ההווי הרחוק נעשה בדרך זו קרוב ומוכר.

בספר **קצינת אימוץ** מחפשת נילי, צעירה מאומצת בקיבוץ, את שורשיה. החיפוש הזה חורג מגבולות המדינה ומגבולות הזמן. שכן אשה שהיא פוגשת בפולין, לשם היא מגיעה עם משלחת נוער מהקיבוץ, עומדת על הדימיון המופלג בין הצעירה הישראלית לסבתה שנספתה בצעירותה. העבר היהודי בתקופת השואה קם ועומד לעיניה של נילי ולעיני הקורא הסקרן. לגלות את האמת על מוצאה של הגיבורה. לתוך המציאות הישראלית העכשווית, על קשייה ולבטיה - השירות הצבאי של בנות, התמורות בתנועה הקיבוצית שנילי משתייכת אליה ועוד - לתוך המציאות הזאת חודר העבר ומשתלב בו היטב. המידע הנרכש והמעורבות בו באים לביטוי בהתנהגות, בערכים, בתרבות האנשים המתוארים בספר, ואני מקווה שגם בנפש הקורא.

ועתה לספרי האחרון, **הלב שחיפש הלב שמצא**, שבו מתאחדים המושגים שהזכרתי בתחילת ההרצאה - "לב" ו"שורשים".

שתי גיבורות לספר, האחת - שהיא למעשה אנטי גיבורה - נערה ישראלית בת 16 יעל, שאינה מתעניינת אלא במה שנוגע לה עצמה: מעמדה החברתי (היא לא מקובלת בחברה), "צרות" עם ההורים בגלל כישלון בלימודים ובגלל חברות עם עבריין צעיר שהיא יוצאת בחברתו בעיקר כדי להראות שיש לה חבר. כך היא מתוארת בתחילה העלילה.

הדמות האחרת שהיא אכן גיבורה, אלא שהדבר מתגלה רק בהמשך, רוז'ינה, מצטיירת בתחילה כדמות אפורית, קשישה שלא נישאה לאיש ועבדה כמורה, קרובת משפחה של יעל.

לא מתוך חשק לטייל נענית יעל להצעתה של רוז'ינה לבוא איתה לסלובקיה, ארץ המוצא של המשפחה, כל מה שיעל רוצה הוא להתרחק מן הבית, מן הבעיות, ואולי גם לחוות בפעם הראשונה בחייה טיסה.

ההתחלה הזאת של הטיול אינה מבשרת טובות, והקורא מתכוון לאי הבנות הכרוכות בכעסים. ואמנם ציפיותיו אלו מגשימות את עצמן, אבל זאת רק עד שיעל מגלה את האלבום המסתורי שרוז'ינה רושמת בו דברים באישון לילה ומתעוררת בה סקרנות לעיין בו.

מכאן ואילך מתחיל הטיול האמיתי של יעל, הטיול שלוקח אותה למקומות שבו נלחמו בני משפחתה - שלא התעניינה בהם בעבר - ובעיקר הטיול במישור הנפשי רוחני שמתקיים הודות לאישיותה המיוחדת במינה של רוז'ינה ובנכונות שיעל מגלה בקרבה להיפתח לעולם שרוז'ינה פותחת בפניה. כשמוצאת יעל, הודות לחוויות שחוותה באמצעות רוז'ינה, את שורשיה העמוקים, חל שינוי באישיותה והיא חוזרת ארצה אחרת ממה שהיתה. חייה, שהיו נבובים ומבולבלים, מתייצבים ומקבלים משמעות. לזאת התכוונתי כשנתתי להרצאתי את הכותרת - "שורשים".

הופיעו:

1. ספרי קריאה לילדים - קטלוג מנומק מס. 9 - תש"ס

לרכישה במחיר 15 ש"ח.

לפנות: למדור לספרות ילדים, משרד החינוך

דבורה הנביאה 2, ירושלים 9191

2. חידונים לשם מה? - מאת יעל ישועה.

מחיר: 20 ש"ח

הזמנות לפי הכתובת שלעיל.

גם שר החינוך קורא ספרים:

שר החינוך

وزير المعارف

ירושלים, כ"ד טבת התש"ס
2 בינואר 2000
סימוכין: 00447983

לכבוד
מר גרשון ברגסון
מנהל המחלקה לספרות ילדים ונוער

שלום רב,

עיינתי בארבעת הספרים שנמכרו לתלמידים במסגרת המבצע "הספר הטוב במחיר מוזל".

ספרה של יפה טלרק "תום החתול הכחול", המיועד לילדים, יכול להקרא בהנאה גם ע"י בוגרים. לספר זה, המעמיד על נס את קבלת ה"אחר" והשונה יכולה להיות השפעה חינוכית מבורכת. האיורים הצבעוניים המלבבים תורמים להנאה אסתטית.

ספרה של שולה מודן "מסיבה של חיות" מעשיר את הכרות הילדים עם חיות, וחשיבותו במסר החינוכי העולה ממנו – ערכו הסגולי של "האני" הייחודי. החריזה הקליטה וההומור המעודן תורמים להנאת הקורא (או המאזין).

התרגום החדש והקולח של "אמיל והבלשים" עשוי לעודד ילדים לקרוא ספר קלאסי נפלא זה, שבמשך שנים הפיקו ילדים הנאה גדולה מקריאתו.

שלד,
יוסג שגיד

לקראת יום השואה

על הצלקת (בגוף ובנפש) עאת חיה גילאור¹

מאת: לאה חובב

"הגרמנים היו בטוחים שיהודי לא יצחק לעולם! וכל פעם שאנחנו צוחקים, אנחנו מנצחים אות מחדשו"
(עמ' 18).

ספרה החדש של חיה גילאור, **הצלקת**, הוא המשכו של ספרה **סופו של משחק**². הנושא של שניהם הוא השואה. הצורך הפנימי של המחברת לספר לדור הצעיר את חוויותיה הנוראות ממחנה המוות אושוויץ, דוחף אותה להמשיך ולכתוב ולספר את מה שהסתירה והדחיקה במשך שנים רבות. חיה גילאור יודעת היטב שדברים רבים עלולים להישכח, ואולי לא יהיה מי שיספר על אימי השואה עם חלוף השנים והסתלקותו של הדור שחוה על בשרו את הזוועות. המודעות העמוקה שיש לזכור הכל ולא לשכוח ולא לתת להשכיח, מעניקה לה את הכוח להעלות מחדש את החוויות הכואבות ולספר עליהן.

בספר **סופו של משחק** עומד כל סיפור בפני עצמו, בעוד המחברת מדברת על עצמה בגוף שלישי, וכאילו מנותקת מן המסופר. ואילו בספר **הצלקת** מופיעה המחברת כ"סבתא" של אורלי ויניב המספרת בגלוי על עצמה ועל עברה. אך גם כאן אין הסיפור זורם באופן חופשי. קיימים "גורמים מזמנים" הפותחים את השסתום וגורמים לסבתא לגלות את המכוסה. יניב הקטן שואל לתומו: "למה סבתא קשקשה לעצמה על ה'יד?' אורלי אחותו הגדולה משתדלת להתחמק מן האמת ומודה במקצת: "זה לא קשקוש, זהו מספר" (עמ' 8). כעבור זמן, כאשר בשיעור חשבון התוצאה היתה בדיוק המספר שעל ידה של סבתא, קישט יניב את המספר בעפרונות צבעוניים, "זה היה כאילו שסבתא היתה בין פרחים" (עמ' 40). אנו מחייכים לתמימותו של הילד הקטן, ובכך, באמצעות הומור, מרגיעה אותנו המספרת ומרחיקה את האימה.

מבנה הספר הוא כסיפור **מסגרת**: אורלי ויניב הגורמים לסבתא לספר; אורלי הכותבת עבודה על השואה ורוצה לשמוע סיפורים - זוהי המסגרת הריאליסטית העכשווית. ואילו סיפורי השואה הם הסיפור הפנימי: סבתא שולחת לאורלי דפים המכילים זכרונות (הם מודפסים באות שונה). כמו כן מקבלת אורלי קלטת מחברתה של סבתא, ציפקה, שבה מושמעים קורותיה והצלחתה הניסית (אף זאת בהדפסה שונה).

אולם לא יהיה זה מדויק לתחום את כל סיפורי סבתא לדפים שבסיפור הפנימי. כמה וכמה סיפורים שומעת אורלי באופן ישיר מפיה של סבתא כתגובה להערותיה, והם שייכים למסגרת הסיפור, כגון, המעשה באותה נערה שברחה מקבוצת הנשים המובלות להשמדה אל הצריף בו היתה סבתא, והגרמני שרדף אחריה ולא זיהה אותה התנפל על זו שעמדה מאחורי סבתא וגרר אותה במקום את הבורחת. "ידעתי שרק במקרה תפסו אותה ולא אותי", העירה סבתא. ועל שאלתה של אורלי: "בוודאי שמחת שנצלת?" ענתה: "שמחה לא היתה שם. ידעתי שכיום אחר יובילו אותי הגרמנים לשם. עם או בלי סלקציה" (עמ' 14). זו תשובה פטליסטית המעידה על תחושתם של הכלואים באושוויץ.

גם סיפור הצלקת, שעל שמה קרוי הספר, מסופר לאורלי כתגובה על הזמנתה את סבתא לרחוץ איתם בכינרת. מתברר שסבתא יודעת לשחות היטב, אך בגלל הצלקת אין היא חושפת עצמה ברחצה בפומבי. היא נענית להפצרות הנכדה ומראה לה את הצלקת הרחבה לאורך גבה שלא התאחתה כראוי. כאן "פרץ הדבר מתוכה" וסיפרה ש"יום אחד הוכתה ועונתה באכזריות בידי קצינה גרמניה, עד שנשארה שכובה בשלולית דם" (עמ' 16) "ועל היתר כפעם אחרת", אמרה. ואנו חשים בקושי הרב של המספרת לחזור על החוויה הקשה. ניכר שהצלקות של המספרת הן לא רק בגופה, אלא גם בנפשה, למרות השנים הרבות שעברו מאז. סבתא מביטה בכפות ידיה, פעם באחת ופעם בשנייה. תנועות משונות אלה מעוררות את סקרנותה של אורלי, אך תשובה לכך היא מקבלת רק ב"דפים" שמסרה לה סבתא.

גם סיפורה של ציפקה קשור למסגרת ומפורט בקלטה. בביקורה אצל סבתא מביאה ציפקה פיסת עיתון שבו "נכתב על קבר אחים של יהודים שנרצחו בידי הגרמנים" (עמ' 19). "זאת היית שם", מעירה סבתא, "מדוע לא ספרת לי על זה אף פעם?" מסתבר, שגם בין חברות קרובות ואחיות לצרות אין גילוי שלם של החוויות. "גם את לא ספרת לי הכל על אושוויץ". ותשובת סבתא: "נכון. איכשהו אינני מדברת על זה. לפעמים כוער בתוכי לספר את הדברים, לצעוק אותם, שכולם ידעו - אבל את רואה: אני שותקת" (עמ' 19). אולם הסיפור מצביע על התגברות המחברת על הקושי ועל האמביוולנטיות שבחשיפה העצמית.

הסיפור הפנימי, "הדפים של סבתא", שבהם מתוארים אירועי הזוועה באושוויץ, מצביע אף הוא על הקושי לספר ישירות, פנים אל פנים. בכתיבה יש מעין ריחוק, ריחוק מן הנמען השואל שאלות שקשה להשיב עליהן. הכותב מתרכז רק במה שהוא מסוגל לגלות ולספר, ואת היתר מסתיר.

סיפורי אושוויץ כתובים בדרך כרונולוגית ומגלים חוויות מקוטעות, הממחישות את האימה אך מכסות על הרבה יותר ממה שהן מגלות. משפט כללי, "כך התחילו חיי הסייט שלי באושוויץ", נותן לקורא מקום להפעיל את דמיונו, על פי החוויות שניתן לו

להציץ אליהן. הנסיעה לאושוויץ והפרידה מן האם; הלילה הראשון בצריף בין אלף הנשים; היציאה למפקד בקור העז ללא בגד חם; הרעב וכאב פטירתה של בת עירה הנלחמת על פרורי אוכל - כל אלה מסופרים בתמצית הכאב. את סיפור הידיים היא מחלקת לשניים: "ידיים עדינות" הוא סיפור התעללות הגרמנים בנשים בעלות ידיים עדינות ויפות, שעליהן הטילו עבודה סזיפית: לשאת אבנים כבידות ולהעבירן מערימה אחת לשנייה ובחזרה. אשה שנפלה, נחתה עליה צליפות השוט של הגרמני חוויה זו גורמת למספרות ביעותים בחלום ובהקיץ (עמ' 29).

הסיפור "שנאתי את ידי", המסביר לנו את החוויה של אורלי שתיארה במסגרת הסיפור, מצביע על נפשה של המספרת ועל מוסריותה. היא הזעברה מאושוויץ למחנה כפייה של הגרמנים, שבו עבדו בייצור תחמושת. התחושה הקשה, שבמו ידיה היא עוזרת לגרמנים במעשיהם הנפשעים ומייצרת מוות, גרמה לה לתעב את ידיה: "חשתי לפתע כאילו ידי בוערות... בשתי ידי אני מייצרת מוות לאלה שרוצים להציל אותנו" (עמ' 30). מעינוי נפשי זה לא נגמלה המספרת, הזיכרון רודף אותה ומצביע על הצלקת שבנפש הניצול גם שנים רבות לאחר החוויה. גם עבודת סיקול הקרקע במולדת, הגורמת לשריטות בידיים, מחזירה את המספרת לסיפור "הידיים העדינות", אך הפעם מתוך סיפוק: "הידיים שלי טובות!" כי הן גורמות לפריחה.

כאמור לעיל, הגורם החיצוני, הצורך של אורלי לכתוב עבודה על השואה, מביא לנו את סיפור הקלטת של ציפקה. לא אאריך בו, והקורא יקרא, איך ניצלה ציפקה מבור המוות בפונאר, אליו הושלכה עם כל משפחתה ואנשי עירה. חשוב לציין, שהמחברת מביאה בסיפור זה את עזרתם של כמה גוים, כפי שעשתה בסיפור "לנשום... לנשום..." בספרה **סופו של משחק** (עמ' 48), ובסיפור "טורגאו" (שם עמ' 38). כאן בולטת הכרת הטוב גם לגרמנים בודדים שגילו סימני אנושיות.

על אף כל האסון, משדר הספר גם אופטימיות בהווה. בחזרה למסגרת הסיפור מתוארת סיטואציה שבה יושבת סבתא מול הטלוויזיה, צופה במשחק כדורסל בגרמניה, ועיניה נוצצות משמחה: "על אדמת גרמניה מתנוססים זגלי ישראל! כחול לבן! זה מראה שאפילו בחלום לא יכולתי לחשוב עליו! שחקנים שלנו מישאל משחקים בגרמניה... כשוים בין שוים הם משחקים עם צאצאי אותם גרמנים שרצו להשמיד אותנו! עם ישראל חי וקים! נצחנו את הגרמנים" (עמ' 38-39).

דברים אלה הם תמצית ההשקפה הציונית האופטימית של מי שחוותה אימה, זכתה והגיעה לארץ ובנתה פה את ביתה. בדברים אלה היא מבטאה את תחושת עמנו בכללו, שהשואה לא יכלה לו ושונאי ישראל רואים בתקומתנו.

ראוי ספר זה להיקרא על ידי כל ילד וילדה, למען ידעו ולא ישכחו!

ר' הערות בעמוד 47

'ומאז חדלו להיות ילדים'

על גישה אחרת בארבעה ספרי נוער על תקופת השואה

מאת: מנחם רגב

ארבעת ספרי הנוער שידובר בהם יצאו בין השנים 1995 - 1999. המשותף להם הוא שבניגוד לספרים על נושא השואה שיצאו לפני עשרות שנים בארץ, אין בהם אידיאולוגיה ציונית מפורשת (אם כי הזיקה לא"י נזכרת בשנים הראשונים); נקודת המוצא היא תיאור סיבלו של פרט מסויים, שהוא אומנם יהודי ומכאן נובע הסבל שהוא עובר, אך הדגש הוא בהיבטים האנושיים-האוניברסליים. בין הספרים קיימים, כמובן, גם הבדלים חשובים: שני הראשונים (ובמיוחד הראשון) שייכים לז'אנר שבין ספרות יפה לספרות תיעודית ומתרחשים באירופה, ושני האחרונים מתארים מפגשים של בני הארץ עם פליטי השואה בארץ. על הנושא האחרון, כפי שהוא בא לידי ביטוי בסיפור הקצר לילדים, עמדתי במאמרי (מופיע בביבליוגרפיה בסוף המאמר) "וכיצד אוכל לשכוח?" שבו כתבתי דברים המתאימים בחלקם, גם לשני הספרים האחרונים שבארבעה:

"איך מבינים הילדים (הישראלים), שאף פעם לא חיו בסכיבה זרה ועוינת, את כאבם של חבריהם החדשים? איך הם מתמודדים עם החוויות הקשות אשר כאילו מושלכות עליהם? איך "מתורגמים" המצבים המורכבים הללו לתוך הסיפורים שידונו בהמשך? מהי ההשפעה של סיפורים אלה על הקוראים הצעירים? מהו המסר העיקרי בכל סיפור, ומה הם האמצעים האמנותיים והמכנים של כל סיפור?"

בהמשך הדברים יידונו הדרכים שבהן פותחות הסופרות את סיפוריהן, הציפיות שהן מעוררות בקורא ואיזכור כמה מרכיבים נוספים.

הפתיחות ולקראת עה הן עובילות

העמודים הראשונים בכל סיפור הם "כרטיס הכניסה" לתוכו: ראשית העלילה, תיאורי רקע וסביבה ראשונים, הופעת חלק מן הדמויות, האווירה, סימני השאלה והתעלומה החבויים ברמזים הראשונים - כל אלה מגרים את הקורא להמשיך ולקרוא, ואף שואבים אותו לתוך העולם שאותו יצר הסופר. קריאת העמודים הראשונים בספר חדש כמוה כהרפתקה: האם ימצאו הגיבורים חן בעיניו? האם הסביבה המתוארת מוכרת או זרה לו? האם הרמזים וסימני השאלה שבעמודים הראשונים אינם קשים מדי, ולכן עשויים לשמש מחסום להמשך הקריאה? ועוד: רק כשאנחנו מסיימים את הספר ונזכרים בהתחלה, או אפילו שבים אליה לקריאה חוזרת, רק אז אנחנו כקוראים גדולים או קטנים, מתחילים לעמוד על

אומנותו של המספר בטויות ראשית העלילה. יש מקרים שבהם מציין הסופר את העמודים כ"פתיחה", אך ברוב המקרים הקורא, כשהוא מרגיש בנוח בכניסה לסיפור, קובע לעצמו היכן מסתיימת הפתיחה. נעיין להלן בפיסקאות הראשונות של ארבעת הספרים.

א. גרדה כהן, ילדה מאוהבת:

"היא היתה ילדה מאוהבת. תמיד מאוהבת במישהו. קודם כל באמא. אבל זו לא חוכמה גדולה. כל המשפחה היתה מאוהבת באמא. ראש וראשון לכולם: אבא. אבא היה פותח את שער הכניסה לחדר המדרגות, וכבר הוא צועק: 'אלס! את בבית?' לאמא קראו אלזה ואבא קרא לה אלס. את גרם המדרגות עד לקומה הראשונה היה גומא כדילוגים ופורץ הביתה בסערה, חסר נשימה: 'אלס, את בבית?' ולא יהיה הדבר הזה קל בעיניכם, אבא היה איש מכובד, נוקשה ומרובע. לא כזה שנוהג לדלג על מדרגות. אך בכל מה שנוגע לאמא, היה מאוהב כנער. (...)
אמא היתה יפה. אלגנטית ומאירת פנים מאין כמוה. קל להיות מאוהב באמא. כולם היו מאוהבים באמא. אפילו הכומר שגר בקומה השנייה היה מסמיק כאשר היה מברך את אמא לבוקר טוב. (אחיותיו ניסו, לשוא, לחבב על גרדה, גיבורת הסיפור, את הנגינה בפסנתר) [...]
לבסוף כמו תמיד, אמא התערבה. האחיות הבטיחו לא להכריחה להתקרב אל הפסנתר, קנו לה כובה תיעוק נהדרת ליום ההולדת הרביעי וגרדה חזרה לבקר אותן מידי יום להחיות את שיממון חייהם. עתה החלו ללמדה קרוא וכתוב. זה דווקא מצא חן בעיניה, וכך קרה שבת ארבע ידעה כבר לקרוא בעיתון ולדקלם שירים" (ע' 5-7).

הפתיחה הלבבית הזאת אכן מקיימת בהמשך את ציפיות הקורא: מתוארים חיי משפחה יהודית בעיירה בגרמניה של שנות העשרים וראשית השלושים, השכנים, הדודים, הסבים משני הצדדים, ההוי בבית הספר, כשלונות והצלחות של הגיבורה בלימודים, יחסים עם השכנים הלא יהודים ועוד. באחת: חיים שלווים של משפחה יהודית מן המעמד הבינוני שמתוארים בהומור ובאווירת שלווה: תיאור של עולם - שרק הקורא יודע שהוא עולם שחרב - שדומה ששום דבר לא יוכל לו. פה ושם במשך הסיפור נתקלים בגיבורים בגילויים של אנטישמיות, אשר הקורא היודע רואה בהם תמרורי-אזהרה; אולם גיבורי הסיפור, הנתונים עמוק בשיגרת חייהם הנוחה, מתייחסים אליהם כמיטרדים שסופם לעבור מן העולם. אפילו כאשר פעילותם של הנאצים מתחילה להיות מורגשת, מגיבים היהודים: "לא צריך להיבהל מכמה מאות צעירים מוסתים שעושים מהומות. בזמן קשה צריך להישאר עם הראש מעל המים, ולעזור זה לזה. הם היו משוכנעים בכך ולא מבוהלים כלל" (ע' 146). ההתבטאות הזאת לקוחה מתוך הספר, אבל, כאמור, יש גילויים אנטי-יהודיים גם הרבה לפני-כן. כגון: כאשר הילדים הגרמנים מפסידיים במשחק הגולות אצל פליקס, אחיה של הגיבורה גרדה, הם מתפרצים:

"אל תשחקו איתנו! הוא יהודי. היהודים תמיד מרמים את כולם" (ע' 28); כשהילדה יוספינה בכיתתה של גרדה, מלשינה עליה: "כששאלו אותה למה הלשינה, אמרה בפשטות: הרי היהודים צלבו את ישו. ליהודים אסור לעזור. פשוט מאוד" (ע' 122). כבר ב-1932, עוד לפני עליית היטלר לשלטון, מבקשת המורה שהילדות יכינו אילן יוחסין של משפחותיהן. והנה דווקא שתי הילדות היהודיות בכיתה יכולות להסתמך על היסטוריה משפחתית בת מאות שנים, מה שעלול לבייש את רוב הבנות הגרמניות. לאחר ששתיהן מגישות את אילן היוחסין שלהן, מגיבה המורה: "אני מקווה שהוא אכן אמיתי. ובלב כבוד ויתרה על המשימות" (146). בסוף הסיפור מצטרפים גרדה ואחיה לתנועת נוער ציונית. בשורות האחרונות של הסיפור, לאחר שגרדה וחברותיה היהודיות מגורשות מן הכיתה בגין יהדותן, רוכבים השלושה (גרדה, אחיה וחברתם) על אופניהם: "ושלושתם נסעו על הכביש היפה הביתה, דרך חורשות ושדות, וליד המכרה הפולט עשנו באדישות. ומאז חדלו להיות ילדים" (ההדגשה שלי- מ"ר). היפה בסיפור הוא בתיאור הנורמליות של חיי גרדה ובני משפחתה ללא כל הערות היסטוריוסופיות וחומר למחשבה על הגורל היהודי. הסופרת הצליחה מאוד בתיאור החיים השלווים מנקודת ראותם של גיבורי הסיפור, אבל גם תיאור הגירוש מן הכיתה מתואר באיפוק: "כלי להוציא הגה אחזו שתי הבנות זו בידה של זו. הגברת הובלמן (המורה) הלכה אחריהן אל הפרוזדור. אנארוזה קוסטהוף צחקה צחוק צורם, אבל יתר הבנות לא הצטרפו אל צחוקה ושתקו. כשהגיעו אל הפרוזדור הארוך, ראו איך מכל יתר הכיתות יוצאות הבנות היהודיות. אדית הקטנה בכתה והמורה שלה עזרה לה ללבוש את המעיל. גם לגברת הובלמן הזקנה והטובה היו דמעות בעיניים. אלה היו תלמידותיה הטובות ביותר. היא אמרה בקול רועד: 'הרי זה רק זמני. אתם בוודאי תחזרו אלינו עוד מעט' " (עמ' 160). ברור לגמרי מן התיאור הזה שהן המגורשות והן המורה והחברות לכיתה אינן קולטות את המשמעות העמוקה והנוראה של הגירוש הזה.

אומנם חשוב לציין שפה ושם במשך הסיפור מקדימה הסופרת את המאוחר, כגון: "כסוף ימינו גלה הדוד יוליוס מגן העדן שלו. הוא יצא את גרמניה ברגע האחרון לפני השואה הגדולה מאז ישב כל הימים גלמוד ועצוב (הדודה אממה לא עמדה בצער הגירוש מביתה, ומתה משברון לב בכואנוס איירס), והתגעגע לגנו ולשאלט (החמין) של הדודה אממה" (עמ' 128). הצורך הזה של המספרת לקרוע מידי פעם את מסך השלווה, משדר כאלו לקורא: 'היום. ממרחק השנים וממקום מושבי בישראל, גם אני יודעת כמה היתה השלווה הזאת שבירה'. הילדים מתבגרים כתוצאה מן הרדיפות, כל מה שהיה עד עתה סימפאטי וחביב מתגלה כאשלייה אחת גדולה.

בחגיגה לאומית גרמנית, מצטרפת גרדה, כמובן מאליו לחוגגים, אבל אז מטיחה בה חברתה לכיתה: "מה את עושה כאן בכלל? את הרי בכלל - לא גרמנייה - את יהודייה" (עמ' 151).

הסיפור הבא גם הוא מתרחש בגרמניה, והוא מתחבר מבחינת רצף המאורעות לסוף הספר הקודם.

ב. רות אלפונג, הפסע שלי עם אלכס

שם הפרק הראשון הוא: "חגיגת יום ההולדת האחרונה". הוא מתחיל איפוא בשבירת האשליה של החיים השלמים והמאושרים של משפחה יהודית בגרמניה. האסוסיאציה היא תחילתו של סיום עגום כמו הסעודה האחרונה של ישוע: אבל השם מזכיר לכותב השורות האלה גם את סיפורו של הסופר הצרפתי אלפונס דודה, (1840 - 1897), "השעה האחרונה", שבו מספר נער אלזסי על השיעור האחרון בצרפתית, כי שלטונות הכיבוש הפרוסים (המדובר במלחמת פרוסיה צרפת במחצית השנייה של המאה-19) אסרו מאותו יום ואילך את לימוד הצרפתית בבתי הספר באלזס. ההשוואה, למרות ההבדלים בזמן, במקום ובעוצמה, מעוררת מחשבה: "הגיעו נא! (כך מספר הילד האלזסי על מורו) ארבעים שנה ישב האיש במקום אחד, בבית הספר הזה עם החצר הקטנה אשר לפניו, שלא נשתנה בו דבר, ורק הספסלים ה"עמודים" נעשו חלקים, ממורטים מרוב שימוש; עצי האגוזים שבחצר גדלו; והכישות אשר נטעו ידיו שישגו ועלו עתה על החלונות והגיעו עד הגג. מה רב היגון לאיש האומלל הזה לעזוב את כל אלה ולשמוע את קול אחותו הולכת ושבה בחדר התחתון, בהכינה הכל לדרך! כי ביום מחר עליהם לצאת מזה ולעזוב את הארץ לעולם" (ע' 6 - 7).

וכך מתחיל הספר: "עצובה היתה חגיגת יום ההולדת האחרונה שנערכה בכיתנו. זה היה בסוף הסתיו, בשדרות העיר הארוכות האדימו והצהיבו העלים הגדולים של עצי הדולב, בשוכי מכית הספר רומס אותם בפראות ונהנה מקולות הפצפוף. זה עזר לי לפרוק את הזעם והעצבנות שהיו כלואים בתוכי. באחד הימים, בארוחת הערב, אמרה אמא: 'בשבוע הבא יהיה אלכס בן ארבע'. אחר-כך שאלה: 'אלכס, מה אתה רוצה ליום הולדת?' 'ארווין, אחיו בן העשר של אלכס מהדהר במרידות: 'אלכס תמיד קיבל מה שרצה, הוא היה ילד מפונק. אמא פינקה אותו, ואבא תמיד רב איתה בגלל זה'. חגיגת ימי ההולדת במשפחה המורחבת היו תמיד שמחות ועליזות, אבל עכשיו בשל השלטון הנאצי עזבו רבים מבני המשפחה את גרמניה לשנחאי, לאנגליה ולפלישתיןא. אמא לא רצתה לשמוע על פלשתיןא, היא אמרה שיותר טוב למות מאשר ללכת למדבר. ואבא כעס עליה וצעק ואמר שהיא טיפשה ושכגללה עוד יבוא עלינו אסון. והיא היתה צועקת עליו שהוא אגואיסט ושיש לה אבא ואמא זקנים

שעליהם היא צריכה לחשוב, לא?" אחרי חגיגת יום ההולדת העצובה, מגיעה השכנה הלא יהודייה, מספרת שהורסים את כל חנויות היהודים ומציעה להם מקלט בדירתה. כעבור יום יומים הם חוזרים לדירתם: "הלכנו הביתה. המראות היו נוראים. חפצים מנופצים התגלגלו ברחוב, רהיטים שבורים, בגדים קרועים. כרים וכסותות ששוסעו בסכינים היו מוטלים על המדרכה ונוצות התעופפו בכל מקום. ריח של שריפה עמד באויר.

[...] אמא התחילה לנקות (את הדירה ההרוסה) תיכף ומיד, אבל כשאספה את שברי החרסינה הדקיקים של ספלי המוקה היקרים שלה התחילה לבכות ואז גם אלכס בכה ואני לא ידעתי מה לעשות. אחר-כך נודע לנו שבית הכנסת העתיק בסימטת היהודים, בית הכנסת של רש"י, עלה באש. ספרי התורה העתיקים הוצאו והושלכו למדורה. נשרפו. אבא אמר "מה נעשה עכשיו?" "ע' (ע' 18-5)

כך מסתיים הפרק הראשון, שהבאנו קטעים מתוכו. הפרק מכיל את הנקודות וההתחלות לעלילה כולה, שעיקרה תושייה וסבל של ארווין ואחיו בנדודים על פני אירופה הכבושה, עד שהם מגיעים בסופו של דבר לארץ ישראל. בפרק מסופר על שבירת ההרמוניה המשפחתית המגינה, על הקינאה של ארווין באחיו, על הפחד וההרס שזורעים הנאצים בקרב היהודים, על חילוקי הדעות בין ההורים ועל חוסר האונים שלהם להגן על עצמם ועל ילדיהם. וכל זה מתואר דרך עיניו של הילד ארווין, שמבין את המתרחש שמנסים להסתיר ממנו: "המבוגרים הם כל כך טיפשים לפעמים. הם חושבים שילדים לא מבינים שום דבר, הם לא שמים לב שהם מדברים בקול רם וצועקים ושהילדים בעצם יודעים את כל מה שהם רוצים להסתיר." בטרם נאסר האב הוא מבקש שהאם תשלח את שני הילדים אל הדוד בשטרסבורג. על ארווין, האח הגדול, מוטלת האחריות להגן על אחיו הקטן, תפקיד שאותו הוא ממלא בדרך נדודיהם בצרפת עד לעלייתם בארץ ישראל. בכל משך סיפור ההרפתקאות הזה, ולמרות אהבתו ודאגתו לאלכס, אין ארווין משתחרר מרגשות הקינאה באחיו שהכל אוהבים ומפנקים אותו, והוא עצמו מרגיש שהוא מקופח ודחוי. כשאלכס נופל למשכב בבית הדוד: "אלכס קדח עשרה ימים. מרכוס ואשתו נלחמו על חייו ואני נשכחתי מלב" (ע' 37), או: "דודה מארי היתה טובה. אבל מיד ראיתי שהיא אוהבת את אלכס הרבה יותר" (ע' 40). כשמצליחים ההורים להימלט מגרמניה ומגיעים לבית הדוד "אמא חיבקה אותי ובכתה, ואחר כך לקחה את אלכס ונשקה אותו וליטפה אותו ואני חשבתי שזה תמיד יהיה ככה. תמיד יאהבו את אלכס יותר, רק מפני שהוא קטן" (ע' 41). לגבי הקורא הרי הדברים של ארווין על רגשותיו כלפי היחס המפלה לטובה לגבי אחיו, בעמודים הראשונים של הספר, אינם נפסקים במשך כל הסיפור. ארווין אינו

סתם "גיבור" אלא דמות אנושית אותנטית הנתונה בסבך של רגשות. האותנטיות הזאת, שהיא כל כך אמינה, משכנעת את הקורא גם באמיתות כל שאר מעשיו ורגשותיו של גיבור הסיפור.

גם ארץ ישראל חוזרת לשיחה רבת מרירות בין ההורים בהיותם במחבוא בצרפת: "ואמא אמרה: 'מעניין מה עושים מרטין (הדוד), אשתו והילדים במדבר בפלשתינא?' אבא הזדעף ואמר: 'זה לא מדבר והלוואי שהיינו שם עכשיו' " (ע' 58). והרי שיחה מעין זו כבר הופיעה בפרק הראשון של הספר! שני האחים, שהוריהם ניספו, מגיעים למושב בארץ ונקלטים על ידי משפחתו של הדוד מרטין. אלכס המפוחד והסגור נפתח הודות למגע שלו עם בעלי החיים במושב. האיכר נחום, שמגדל סוסים, מקרב את אלכס ואת אחיו. הוא מספר להם על השומר אלכסנדר זייד ("סיפור ציוני!?) וסוסתו הנאמנה. אבל מהי תגובת הילדים? " לא הבנתי את הסיפור על הטורקים אבל לא שאלתי שאלות. רק אלכס אמר: 'אני רוצה סוס קטן'" (ע' 99). התגובה הזאת. שאינה מתייחסת למסר האידיאולוגי שבסיפור, מבליטה את היסוד האנושי הכללי בסיפור היהודי הזה. ההטמעה של הערכים הציוניים-הלאומיים אולי תבוא יותר מאוחר. אבל גם ארווין זוכה לתקווה משלו. בראשית הסיפור הוא מספר על אהבתו לבת דודתו אורזולה היפה שנוסעת עם הוריה לאנגליה: "הלב שלי נשבר. נתתי לה נשיקה על שתי הלחיים, כמו שעשו המבוגרים שנפרדו זה מזה, וכולם פרצו בצחוק משוגע" (ע' 13). הסופרת, בבחירה נכונה ועדינה, ושעונה גם לציפיות הקורא, מסיימת את הספר באפיזודה שמעמידה את ארווין במרכז: מקרוביו הוא שומע שאורזולה חיה עם הוריה בגלזגו, והוא יוכל לכתוב לה. ואז הוא מגלה את לבו לאלכס: "אתה זוכר את אורזולה? הבת דודה שלנו משטוטגרט? היא הבטיחה לי שהיא תתחתן. ואני הבטחתי לה.. ואני אדם נאמן" (ע' 105). ארווין יכול, לשמחתו, לחדש קשר ישן, שנראה רחוק כל כך. נפתח מעגל של תקווה.

שני הסיפורים הבאים מפיגשים ילד ונערה ישראלים עם פליטים מן השואה. ה"שם" מתחבר עם ה"כאן".

ג. יעל עדיני. הילד שלא הכרתי

"שנייה לפני שברחתי עוד הספקתי לראות את הכהלה בעיני אורנה. ודאי חשבה ששוב קרה לי הפנצ'ר ההוא ולכן לא עצרה אותי, טסתי במסדרון הריק. [...] טיפסתי על הגדר ונשרטתי בברך. המשכתי לרוץ בין העצים. רק בקצה החורשה נעצרת. דרך הג'ינס שנקרע בבגד גיליתי שריטה מדממת. משכתי את הג'ינס הנה והנה כדי לעצור את הדם. אמא לא תכעס על הקרע והכתמים. אמא לא כועסת על אסונות שקורים לא בכוונה. אבל מה תגיד על הבריחה מהכיתה? ומה אבא יגיד? ורוני? (האח הבכור) אחרי כל מה שעברנו בקיץ? ואורנה (המורה)

היא תיכף תחפש במזכירות את המספר של אמא בחנות ואת המספר של אמא במשרד. [...]
הכל היה מעורפל כשיצאתי מהחורשה. בכיתי בלי להרגיש. כל מה שחשבתי זה סתם שטויות.
ניח שאמצא פטנט שמשכיח - איזה משקה או גלולה - איך אני אכריח את כל הילדים שיודעים
שעשיתי במכנסיים בכיתה, לבלוע את זה?" [...] (הוא מגיע לשכונת מגוריו, ושומע קול
שואל:)' ילד מה קרה לך?' לא ראיתי מי שואל אותי ועניתי סתם לאוויר: 'שום דבר - אתה
מוכן להתקרב?' איש זקן ישב על כסא. ליד שער הגדר של הבית ממול. הוא הושיט לי ממהטה
דרך הגדר. 'לא צריך'. שוב ניגבתי את הדמעות בשרוול ובלעתי חזק. 'תודה', נזכרתי להיות
מנומס. [...] (הזקן, שאת קולו הוא מציין כ"נעים", הוא אבי התאומים שלומדים עם אחיו,
רוני, בבית הספר.)

"לאיש כזה יש ילדים שלומדים בכית ספר? הוא מבולבל. הוא וודאי מתכוון לנכדים שלו." [...]
"הזקן הניח את ידו על זרועי קל-קל. 'איכפת לך לעשות איתי הכרה? אני אלכסנדר כהנוב
וקוראים לי סשה'. 'אני גיל קמרון'. הבנתי שהזקן רוצה ללחוץ לי את היד, כאילו אנחנו שני
מבוגרים. [...] עכשיו ידעתי למה קולו הרך של הזקן דומה: לגלים קטנים ורכים על שפת היס." (ע'
5-8) סשה מספר לגיל שזהו יומו הראשון בפנסיה: "אצא החוצה ונראה למי אני אומר
ראשון 'בוקר טוב' ביום הראשון של הפנסיה שלי. ולמזלי זה היית אתה!" (ע' 8)

מה אומר המושג 'פנסיה' לגיל בן השמונה? וודאי המושג זר לו, אך הוא מבין
שהזקן רוצה לשתפו בשמחתו. והוא עצמו הרי נתון במשבר, ובלי שהדבר מודע
לו, הוא מחפש אוזן קשבת ולב מבין. את הרגישות הזאת הוא מגלה כבר בפגישה
הראשונה אצל סשה. סשה, שאומנם הקים כאן משפחה חדשה, נתון כולו בזכרון
בנו, שאותו ניסה, לשוא, להציל בשואה. במשך טיוליהם בשכונה, שבהם תומך
גיל בידידו המבוגר שרגליו נפגעו בשואה, מספר לו סשה בהדרגה על נער
שניספה, אך רק בסוף הסיפור מתגלה שהנער היה בנו. מסתבר לגיל שהקשר
הראשון נוצר, כי הוא מזכיר לו במראהו את בנו.

היחסים ביניהם מעמיקים והולכים: "הסתכלתי בעיניו" מספר גיל, "שכאילו
התחבאו מאחורי גבות עבות וריסים צפופים. יכולתי להסתכל בהן הרבה זמן. גם
יכולתי לשבת איתו בשקט, בלי לדבר, עוד ועוד. בחוץ שמעתי קולות ילדים שחוזרים
מבית הספר. עוד מעט גם רוני יחזור, וגם אמא תחזור מהעבודה. היה לי חבל
שהזמן עובר מהר מדי." (ע' 41) נוצר קשר מרגש, שבו כל צד תומך בשני: סשה
הזקן שעומד בסוף חייו (הוא אכן נפטר בסוף הסיפור) וגיל שניצב בראשית דרך
חייו. הגשר ביניהם בנוי על ההאזנה הדדית והרגישות של כל אחד מהם לבעיותיו
של הזולת. בשלב מאוחר ביחסיהם מגלה גיל את סיבת בריחתו מן הכיתה: "אתה
חושב שעשיתי דבר קטן, אני עשיתי דבר גדול. היה לי שלשול והוא ברח לי."
פני סשה התקמטו מכאב. הוא נישק אותי על השערות ועל הפנים ועל הידיים. [...]

הנשיקות של סשה היו רטובות. מהדמעות שלי? הרמתי אליו את עיני. גם הוא בכה" (102). וגיל "תורם" לידידות ביניהם בכך שהוא מקשיב לזכרונותיו הכואבים של סשה. חשוב לציין שגיל הוא בן להורים אהובים ומבינים, ובכל זאת הוא זקוק לאזנו של סשה. הקשר עם סשה מביא לגילוי הרכות של אביו כלפיו. לאחר שהוא מגלה את ליבו לסשה, מספר לו האחרון שגם ז'ניה (הוא בנו של סשה) נאלץ לעשות במכנסים בעת שהתחבאו במרתף מוצף מים.

גיל מהרהר על מפגש דמינוני עם בנו של סשה שנרצח: "ז'ניה היה אומר: 'זה הילד שקרה לו מה שקרה לי. והוא גם דומה לי כשהייתי קטן. הבגדים שלו אחרים משל. אבל תסתכל על השערות שלו. הן שחורות וחלקות ונופלות כמו בתמונה ההיא שצילמו אותי לכבוד היומולדת כשהייתי בן חמש. וסשה היה אומר: אתה ז'ניה שלי, הבן האהוב שלי!' והם היו מתחבקים ומתנשקים" (112). ה"שוואה" לגבי גיל, אינה מושג מופשט שמבטא מליוני יהודים שנספו. גיל חווה אותה דרך הפריזמה של המשבר שהוא עובר, ובאמצעות ידידותו האמיצה עם סשה, הוא יכול "להיפגש" עם ז'ניה שאיננו עוד.

הזיכרון עומד במרכז הסיפור: סשה, למרות שהקים בארץ משפחה מוצלחת, אינו יכול, ואף אינו רוצה, להינתק מזכר יקיריו. אבל גיל, בראשית הסיפור, רוצה למחוק את הטראומה שלו: "אני צריך למצוא פטנט שימחק את הזיכרון שלי! זה יותר פשוט מלמחוק את הזיכרון של כולם! (של הילדים שראוהו ב"חירתו") אם אשכח את הבושה שלי, לא אפחד משום דבר!" (ע' 30) אך לאחר שהוא מגלה את ליבו לסשה, הוא אומר לו: "עכשיו אמרת - ודי, ואני יודע. והכול נגמר" (ע' 102). חשיפת העבר של שניהם מסייעת לכל אחד מהם להתמודד איתו ולהמשיך הלאה.

השיחות והקשרים בין השניים מתרחשים על רקע של מאבק אנושי ואקולוגי בשכונה, שמשפחתו של גיל שותפה לו. מלאות תיאור המציאות היומיומית בשכונה, משווה יתר תוקף לשיחות שביין פליט השואה ובין גיל שמתחיל לגבש את אישיותו ואת יחסו לעצמו ולחיים. סוף הסיפור מתקשר לראשיתו, כשגיל נזכר בפגישה הראשונה, אולי הגורלית, שלו עם סשה: "ראיתי אותי מופיע בריצה מרחוב החייל עם ג'ינס קרוע וברך מדממת. חיכיתי עד שהתקרבת. שאלתי בלי קול: 'ילד, מה קרה לך?' " (ע' 167)

ד. דורית אורגד. הלב שחיפש את הלב שפצא

" הרדיו מכון לקול המוסיקה וכשאני נוגשת להעביר תחנה מתחיל איזה משורר לקרוא שיר ועד שאני מספיקה להעביר נקלטות במוחי המילים 'האהבה היא גלגל הצלה...' 'תספר את זה למישהו אחר, חביבי. מן התחנה שלי בוקע קולו של זמר אהוב, 'אני דלוק עליך, נשמה שלי,' ואמא מתפרצת לתוך הצלילים המקסימים שממלאים את הבית, צורחת שאנמך ובאה

בטענות שהעברתי לה את התחנה באמצע השיר. למה היא לא שומעת את השיר שלה במטבת. יש לה שם טרנזיסטור. שתדליק אותו ותשמע מה שהיא רוצה". [...] האם שואלת את בתה מה תעשה היום (זו התחלת החופש הגדול): "אני חשה במבטיה רובצים עלי. מה היא רוצה ממני! 'מה תעשי היום, יעלי?' היא שואלת כאילו הייתי ילדה שצריך לדאוג לה לתעסוקה. 'אל תדאגי, אמא, אני רוצה להרגיש קצת חופש'. מתרומם הקול שלי יותר משהתכוונתי". [...] יעל מביטה לרחוב מבעד לחלון: "מכונית נבלמת בחריקה אחרי שכמעט דרסה את הכלב החום עם הכוכב הלכן במצח. אני קוראת לו 'כוכבי', והוא בא ומלווה אותי. לפעמים אני מפרישה לו קצת מהסנדוויץ' שאמא תוחבת לי לתיק. כשהייתי קטנה רציתי כל כך שיהיה לי כלב."

האב מחפש עבודה, ויעל חושבת: "שלא יתחיל גם הוא עם המתמטיקה" (יעל חייבת לעמוד בבחינה במתמטיקה בסוף החופש). האב מביא לה ספר במתנה: "תודה, אבא, אני אומרת וקורעת את העטיפה. או לא, ספר שירים, את מי זה מעניין! אבא רואה בפני את האכזבה ולא נעים לי. הייתה לו כוונה טובה. 'חשבתי שזה ספר קריאה, אבא. ' - 'כל ספר שקוראים בו הוא ספר קריאה'. - איפה מצאת אותו? - בתל אביב, היה לי הבוקר ראיון בקשר לעבודה'. [...] אם הוא מצפה שאתעניין ואשאל שאלות הוא יכול לחכות. אין לי סבלנות לעניינים שלו. שיספר לאמא. היא ממחרת. המשמרת שלה מתחילה בצהריים, טוב שלה, לפחות, יש עבודה. - 'את לא אוכלת איתנו?' עוקב אחרי אבא במבטו כשאני ניגשת לטלפון. אני נאנחת בקול רם וחושבת, שיעזוב אותי כמנוחה. "יעל חולמת על חברות ואהבה, ומקנאת באביטל שכבר חוותה חברות עם יוני למרות "וכשיצאה איתו שכחה אותי". "יעל חולמת על ישי, בן כיתתה, "תפסתי אותו מביט לעברי בשיעורים שהיו בתחילת השנה, ונדמה היה לי שהוא חושב עלי ורק מתבייש להתחיל איתי. [...] רקמתי סביבו חלומות, [...] בדמיון שלי הוא היה מספר על עצמו, משתף אותי במה שהוא חושב על הכיתה שלנו, על המורים, אומר שכבר המון זמן הוא לא חושב אלא עלי." (ע' 5 - 9)

אין בעמודים האלה, וגם בהמשך (עד ע' 29), שום רמז לאירוע שעתיד לשנות את גישה של יעל לסובבים אותה ולעצמה. יעל, המתבגרת בת החמש עשרה, היא נערה רגילה שמחשבותיה והתנהגותה מרוכזות בבעיות האישיות שלה: היחסים עם הוריה מתוחים, היא מרגישה מקופחת ומדוכאת בביתה, היא כמהה לחברות ולאהבה, היא רוצה שיתייחסו אליה כאל אדם מבוגר. היא מקנאה בחברתה אביטל שכבר נסעה ללונדון. יותר מאוחר היא קושרת קשרים עם נער מבוגר ממנה, שדעת הוריה אינה נוחה ממנו. ההתנגדות של הוריה מחזקת את רצונה להדק את הקשרים עם הבחור המפוקפק, למרות שגם לה יש תמיהות על כמה מהדברים שהוא אומר לה, וגם על התנהגותו.

רוז'ינה היא אחות סבתה של יעל ומורה מעולה למתמטיקה. היא מציעה ליעל את עזרתה בהכנה לבחינה שיעל מקבלת אותה בהסתייגות גדולה. (בסוף הסיפור עוברת יעל, הודות לעזרת רוז'ינה, את הבחינה בהצטיינות!) ואז מציעה לה רוז'ינה, שהיתה פרטיזנית, להצטרף אליה למסע-שורשים לסלובקיה למשך שמונה ימים. יעל שחולמת על "חו"ל" אחר לגמרי, מסכימה, באין אלטרנטיבה מושכת יותר, לקבל את הזמנת קרובתה הזקנה: "ייתכן שאין משהו מעניין בשבילי. ועוד קודם שאני נוסעת כבר נכנסים בי ספקות ואני מתחילה להצטער על העיסקה המוזרה שהסכמתי לה" (ע' 35). רוז'ינה הביאה איתה את יומנה ואלבום התמונות שלה ומניחה אותו בחדרי המלון שהם שוהים בהם, ויעל, מתוך סקרנות, מעיינת בו מידי פעם: "ואז נכבשה הארץ בידי הצורר הנאצי ובאו ימים של אימה ומצוקה. כישרון התפירה של אמא נרתם למילוי הצוו לתפור לבגדים שלנו טלאים צהובים. (...) אבא ישב בבית שהתגוררו עכשיו גם מפקדים של אנשי המשמר האנטישמיים, לא היה מה שיסיח את דעתו מדאגותיו. הדאגה לי התמעטה לעומת הדאגות האחרות. אבי חרד לגורל הוריו הזקנים, לסבא ולסבתא שלי האהובים שבית המסחר שלהם הוחרם והם הצטוו לעזוב את ביתם..." (ע' 55). ובמחנה הריכוז: "היינו שבעת אלפים נדונים לסבל על לא עוול בכפינו. עבדנו בפרך וספגנו עלבונות, מכות, אבידות. הקור הקפיא אותנו. הייאוש השתלט עלינו, הלך והעמיק" (ע' 67). ומתוארת דמותו של ארונוקו, אהובה של רוז'ינה: "ארונוקו הכין אותנו להתקוממות בנאצים, וגם מי שלא האמין בכל זאת שאב ממנו עידוד [...] האומץ שלו לבוא ולצאת בחשאי מן המחנה, כדי למלא את המשימות שנטל על עצמו, חיזק את רוחנו" (ע' 68).

יעל, בעקבות היומן והביקור במקומות השונים של ההתרחשויות הנוראות, מתחילה להיכנס לתוך עולם זכרונות העבר של רוז'ינה: האם היא, יעל, היתה עומדת בסבל שעברה רוז'ינה? היא מגלה רוז'ינה אחרת: "מעולם לא שאלנו אותה על מה שעברה במלחמה, לא ידעתי שהיתה פרטיזנית. כל השנים שחשבתי שאני מכירה את רוז'ינה, לא היכרתי אותה כלל" (ע' 106). אט-אט נפתחת רוז'ינה אל יעל, אבל גם זו האחרונה משתנה: היא יושבת עם רוז'ינה ומשוחחת איתה כשווה אל שווה, הוריה "ודאי היו מתפלאים. בשבילם אני ילדה שצריך כל הזמן לחנך אותה, לדרבן אותה לעשות דברים. כשאחזור הביתה אוכיח לה שאני לא מה שהם חושבים, הם יצטרכו להתרגל שיש להם בת בוגרת" (ע' 106). אחד השיאים העדינים בסיפור הוא הרגע שבו מניחה רוז'ינה את ידה על כתפי יעל: "אני מקבלת בשלווה את מגע ידה ולא מראה שום סימן של אי רצון. [...] נעים לי שרוז'ינה מרשה לעצמה להראות אות של קירבה. אני מכירה אותה מספיק כדי

לדעת שהיא לא תהפוך את המחווה הזו לנוהג, הזאת בניגוד להורי, שאם פעם ארשה להם לגעת בי ככה, הם ינצלו זאת, יחבקו אותי בכל הזדמנות ולא תהיה לי ברירה אחרת אלא לריב איתם" (ע' 111). הרחק מהבית, ובהשפעת ההיכרות עם בני משפחתה שנספו, יעל אינה חוששת לעצמאותה, היא יכולה להרשות לעצמה את סימני הקירבה של קרובתה. היא עומדת במבחן בגרות קשה וטראומטי ויודעת שהיא תחזור למשפחתה וחבריה כיעל שונה: כשנודע לה שהיא הנצר האחרון לבני משפחתה, היא מחליטה להוסיף לעצמה שם משפחה שהוא תרגום שם משפחת אמה: תכלת (בגרמנית: בלאו). את ידידיה החדשים והישנים היא תבחן על פי התעניינות שלהם בסיפורים על עבר משפחתה בשואה. מה שנתגלה לה בסלובקיה הפך לחלק מהויתתה הפנימית, ומי שרוצה לקשור איתה קשר של ממש, חייב להכיר ולכבד את מה שנעשה לה חשוב לכך, והפך ליסוד מכוון במחשבותיה וברגשותיה.

אם נשוב לפתיחה של הסיפור, נגלה שלושה דברים שהם המשך ושינוי:

* האם יעל, לאחר שחזרה, חל שינוי ביחס המתנכר והמסתגר שלה כלפי הוריה? ההורים מציעים לה להצטרף אליהם לנופש של ארבעה ימים בעמק. יעל מחליטה לומר להם את האמת: " מצד אחד ברור שיהיה לי נחמד איתכם. מצד שני, הרגשה של חופש אפשר להרגיש רק במרחק מן ההורים. אני יודעת שאתם רוצים את טובתי, אלא שהיא מגבילה אותי. אתה מבין, אבא, למה אני מתכוונת?" בניגוד למה שחשבה בהיותה בסלובקיה, גם ההורים עברו שינוי ביחסם אליה. בזכות המסע עם רוז'ינה מתגלים החום והרכות שהיו נסתרים עד כה: אביה מסמן לה בידו לנשק את לחיו: " אני עושה זאת כרצון, וגם אמא ורוז'ינה זוכות ממני לנשיקה על הלחי" (168)

** לאחר החזרה לארץ מגלה יעל שאביטל ודודו (החבר המבוגר של יעל). אינם מתעניינים בחוויות שעיצבו אותה והיא מנתקת את הקשרים איתם (והרי עוד בטרם נסעה עלו בה סימני שאלה לגבי היחסים ביניהם). כל פרק חזרתה למעגל של המשפחה והחברים הוא מסע של גילויים! הוא מגלה שוב את ישי, המחזר הביישן מראשית הספר. הוא מתעניין התעניינות אמת בחוויות של יעל: הוא קורא לה "יעל תכלת" ומבקש לראות את האלבום של רוז'ינה: " 'בבקשה' אני אומרת וזכרת במילים מתוך השיר שכתבתי בסלובקיה: 'הקשב יוד, ללב המחפש, האם ימצא?' (היזכרו ביחסה לספר השירים שהביא לה אביה בראשית הסיפור!) רוז'ינה מבחינה בחיך המנצח שמזפיע בפני ומניעה את ראשה כמאשרת. המבט שאני רואה בעיניה משקף את הדברים שאמרה לי כשסיפרתי לה על ישי - נראה, לי, יעל, שהפעם בחרת נכון. "

*** בראשית הספר נזכר כלב חום, שיעל מחבבת וקוראת לו "כוכבי", כי היא תמיד רצתה שיהיה לה כלב. בעמודים האחרונים של הספר מתרחשת תאונה ליד ביתה של יעל: מכונית פגעה בכלב אחר. יעל יורדת למטה, רואה את מצבו של הכלב הפצוע ורצה לפיצרייה, שבה יושבים כמה מבני הכיתה, היא מבקשת שמישהו יעזור לה, וישי הוא זה שבא איתה. שניהם מביאים אותו לווטרינר, ומסייעים לו בזמן הניתוח. המראה קשה ליעל והיא רועדת כולה. הרופא מציע לישי להחזיק אותה שלא תתעלף: "מזרועו של ישי, הנכרכת סביבי ומחזקת אותי, עוברת עלי תחושה של חמומות נעימה. כבר לא קר לי והפסקתי לרעוד" (177). במקום תשלום מציע להם הווטרינר לשמש במשך זמן מה כאסיסטנטים שלו. בדרך הביתה מספרת יעל לישי על נסיעתה לסלובקיה, והוא מגלה עניין אמיתי: "מעולם לא שיתפתי ככה מישהו במחשבות וברגשות שלי" (ע' 178). האם הסבל של בני משפחה הוא שהוציא אותה מהמעגל הצר של האינטרסים שלה, כפי שהדבר עולה מן העמודים הראשונים של הסיפור? האם ההתמודדות שלה עם סיבלו של הכלב היא מין המשך לכל מה שחוותה עם רוז'ינה? האמת היא, שהרגישות היתה בה, שהרי היא מספרת בראשית הסיפור שהיא פורסת ל"כוכבי" חלקים מהסנדוויץ' שלה. אבל המסע לסלובקיה שיחדר כוחות ורגשות, שאולי לא ידעה שהם קיימים בתוכה. ו"בזכות" החוויות שעברה היא מגלה את ישי שהוא אחיה לערכים ולהבנת הזולת.

הפעגל הפשפפתי, הערכים, ההתבגרות

המשותף לכל ארבעת הספרים הטובים האלה הוא בכך שאינם נופלים בפח של הסנטימנטליות וההטפה. כוחם הוא באיפוק, ופה ושם - בהומור, שבו נכתבו. אין צורך לדבר על 'סערת רגשות' כשזו נובעת ממירקם העלילה ומפעולות הגיבורים. הם כולם 'סיפורי משפחות' אותנטיים. יש בתוכם אהבה, עזרה הדדית, אך גם קנאה, רגשות נחיתות ותחושות של קיפוח. באחת: סיפורים על אנשים נורמליים שנקלעו למצבים מורכבים והצליחו להתמודד איתם.

ההתרחשויות החישו, בצורה זו או אחרת, את התבגרותם של אלה שלקחו חלק בהן. כמו שאומרת מחברת **ילדה מאוהבת** במשפט האחרון בספר: ומאז חדלו להיות ילדים (ע' 160). אלכס, חש שכל העולם בגד בו (המסע שלי עם אלכס) שילדותו נגזלה ממנו באכזריות, וכשהוא פוגש בסוסים במושב, הוא אומר: "סוס הוא חיה נאמנה מאוד" (ע' 103). ואולי זו דרכו הילדית והאינסטינקטיבית למצוא את דרכו בחזרה אל עולם של בני אדם יותר טובים. הילד גיל, בספר **הילד שלא הכרתי**, נזכר בידידו הזקן שעזר לו להתמודד עם בעיותיו שלו: "חשבת: סשה מת ואני צוחק? הרגשתי את סשה ליד. הרגשתי את עצמי נמשך לתוך עיניו.

הרגשתי שהוא מרשה לי לצחוק" (ע' 165). זהו אותו סשה שהבין אותו יותר מכל אדם אחר, התייחס אליו כמבוגר ושיתף אותו בחוויות הקשות של חייו. יעל בהלב שחיפש הלב שמצא מגלה את משמעות החיים: "אני מהרהרת בדבריה (של רוזינה), 'רגע בעל משמעות' - האם לא לכל רגע בחיים יש משמעות. (כל מה שחוותה בארץ עם דודו נראה לה חסר משמעות) ולעומת זאת, מה שקורא אתי כאן נראה לי חשוב" (ע' 131).

כל אחד מגיבורי הסיפורים מבין שכל מה שקרה מסביבו חשוב, כי זה לימד אותו להתבונן מחדש בעצמו ובסובבים אותו..

פקודות

- * גרדה כהן, **ילדה מאוהבת**, ספרית פועלים, 1995 (ציון לשבח ב"פרס זאב" תשנ"ז)
- * רות אלמוג, **המסע שלי עם אלכס**, 1999 (י"פרס זאב", תש"ס)
- * יעל מדיני, **הילד שלא הכרתי**, דני ספרים, (י"פרס זאב תשנ"ט)
- * דורית אורגד, **הלב שחיפש הלב שמצא**, הקבה"מ, 1999
- * אלפונס דודה, **סיפורי שני בשבת** ("השעה האחרונה"), תירגם מ, בן אליעזר, הוצאת אמנות 1925, 1955
- * מנחם רגב, "וכיצד אוכל לשכוח?" (אירועים מתקופת השואה בזיכרון טרומאטי מתמשך), ב **ספרות ילדים ונוער**, שנה 23, חוב' ג', מרץ, 1997, עמ' 20 - 26
- * מנחם רגב, "פתיחות לספרי ילדים", בספרו: **בדרכי הספרות לילדים**, הקבה"מ לספריית ילדים, 1985, ע' 64 - 74

המשך מאמרה של לאה חובב

הערות

1. חיה גילאור, **הצלוקת**, דני ספרים בע"מ, תש"ס 1999.
2. חיה גילאור, **סופו של משחק**, מורשת, תל-אביב, תשנ"ו 1996. ראה מאמרי על ספר זה, "סיפורים מן השואה", **ספרות ילדים ונוער**, חוברת 91, אדר ב' תשנ"ז-מרץ 1997, עמ' 27-30, 33.

עיון ומחקר

כרייה במכרה הקרח¹ לאהרן אפלפלד

מאת: ד"ר טליה הורוביץ

1. עבוא: בין פוחשי לעופשט

נגיעתו של אפלפלד בשואה בספרו מכרה הקרח שונה מנגיעתו הידועה ב"צירות שואה" קודמות.

שוב אינו מביט בה ממרחק של זמן, גם לא מזווית עיניה של רותנית, שלמדה לאהוב יהודים, ולא מנקודת זינוק של שלושה ניצולים, שאינם מלמדים על כלל יהודי נורמטיבי, או מנקודת תצפית מתבוללת, מעוקרת מיהדותה. הפעם נוגע אפלפלד בעצמיותה של חווית האימים, בעובדות העירומות, בהתרחשויות בגטו, במחנה העבודה וגם ב"גלגול האחר-השחרור. ובצד הנגיעה מקרוב במוחשי הממשי בזמן שאירע, נוגע אפלפלד גם במופשט המשתמע ממנו. נבחנות שאלות קיומיות, שנשאלו מאז ומעולם ותישאלנה, כנראה, לעולם, כשאלת היחס לערכים דתיים ולחיפוכם, לעובדי האל ולנוטשיו, לשתיקה ולדיבור, לנאמנות ולבגידה, לדמיון ולמציאות, למשאלות ולהתגשמותן, למוות ולחיים. גם מקומה של אמנות, ודווקא יהודית, נבחן מחדש. מוחשי ומופשט מהלכים זה בצד זה, בעירבוביה, במכרה הקרח.

2. עשפעות השם: עכרה הקרח

מערת השלג, שבאמצעותה מדורה שחיממה את הניצולים (עמ' 143), היא אחת המשמעויות המוחשיות של שם הרומן.

ריצת הבוקר, עליה היה ממונה מישלינג, יהודי לרביע, שהידר באכזריותו, נדמתה בעיני הרצים במחנה העבודה "לפרוזדור קרח המוביל אל מדורים חשוכים יותר" (עמ' 8). במקום אחר, מוקדם יותר ברומן, חולם המספר על אמו, השקועה בציור על בד, ועל כן אינה מבחינה בכניסתו. הוא מבחין באור זוהר בעיניה, "כאדם שמצא סוף סוף מסילה אל פנימיותו", ובתשובה למבט עיניו שמביע תמיהה על תלישותה, היא אומרת: "כל אחד בשלו וגם אני, סוף סוף בשלי. למה אתה תמה". תגובת המספר לאמירתה מעניקה לשם היצירה משמעות נוספת, מטפורית, "זו היתה המנהרה הראשונה שכריתי. תמהתי שאני זוכר את השיחה לפרטיה" (עמ' 79). נסיונו להבין את מערכת היחסים הקרחונית של אביו ואמו מדומה לכרייה בקרח, הנעשית בשלבים וחלום זה הוא הראשון שבהם.

מכרה הקרח הוא בוודאי כינוי הולם למחנה העבודה ולתשתיותיו האנושיות והפיזיות. יחס הסמלים לשבויים אינו יכול להימדד במושגים של קור וחום, כמקובל. גם לא בהשאלה לקרח. התנאים הפיזיים הולכים ונעשים קשים ככל שגובר הקור ומתרבה הקרח.

מכרה הקרח ניטען משמעות מטפיזית בדברי הוניג, סמוך לפטירתו. המספר אינו מבין מדוע הוא טורח לעסוק בפרשיות מן העבר, כגון מרידתו של אביו בסבא מרדכי הצדיק, אך הוא מבין לפתע ש"הוניג מותח שערים אל אפילה שאני מגשש בה כעיוור, וכל הזמן מנסה לנחש מה צפוי לי עוד..." פתיחת השערים כמוה ככרייה במכרה. יומיים מאוחר יותר הוא מבין "כי לפניו, לא לפני שנים רבות כל כך, היינו מחוברים אל אלוהים, אבל מאז הסתגרותו של הצדיק כל המסילות חסומות" (עמ' 141). היענות הצדיק לחסידיו הפיצה חום.² היעדרותה יצרה מכרה קרח, שהוניג ניסה למוסס.

ההצליח? על כל פנים ניסה. סמוך מאוד לפטירתו קרא בקול אדיר: "אנחנו מאמינים בני מאמינים ויודעים כי החיים הללו הם פרוזדור שלאחריו יבוא טרקלין. המוות הוא שקר וכזב" (עמ' 189). אל קברו, שנכרה ליד המים, ניגרו אורות הרקיע בזרימה קרה וחותרת (עמ' 190). הזרימה אמנם קרה, אך איננה קרח. אור הרקיע הניגר יכול לו ל"למכרה הקרח". הניצולים עולים על גשר החיים (עמ' 190).

מכרה הקרח מהלך, כיצירה כולה, ממסוים אל כולל וממוחשי אל מופשט-מטפיזי.

3. זיהוי הסוגה (הז'אנר)

לרומן יסודות ביוגרפיים. סיפור מחנה העבודה שעל הנהר בוג מוקדש לזכרו של אבי המחבר, מיכאל אפלפלד, אשר בנה את הגשר שעל הנהר בוג.

מאידך גיסא, זהו סיפורם של גיטאות רבים דומים עד זהות בסדר יומם, בנסיגנות יושביהם לשמור על שיגרה שפויה, באקציות, בנסיגנות הימלטות, בעבודה מפרכת בלתי אנושית. זהו סיפורם של מחנות עבודה אחרים, במקומות אחרים. זהו איפוא רומן בעל יסודות קיבוציים-לאומיים, א-ביוגרפי.

זהו בוודאי רומן בעל יסודות ריאליסטיים-היסטוריים מימטיים³, הדבק בזמן ובמקום והמוגש ככרוניקה. רבים מפרקיו פותחים בציוני זמן מדויקים, ינואר (עמ' 39), מרץ (עמ' 51), שבועיים לפני פסח (עמ' 66), יוני, יולי (עמ' 80), אוגוסט (עמ' 87), ספטמבר (עמ' 94), אוקטובר (עמ' 98), ההתבשרות על הריון אידה ב-16.2.43 (עמ' 47) ואין אלה אלא דוגמאות חלקיות.

עם זאת, קטעים רבים משלבים דמיון ומציאות, עד כדי יצירת קושי בהבחנה ביניהם, למשל, דברי פליכס למספר, המדווח בחלום על הליכתה של אידה, אשת המספר, עם נוכרי, בנו של קורולנקו, מאהבה של בטי אשתו, גורמים ללחיצה על הדק-אקדה בחלום ולהשפעה אדירה במציאות. "חיי הוכתמו באותו לילה. ניסיתי לעקור את החלום מלבי, אך שורשו כבר היה נטוע בתוכי. ... המלים רק הבליטו את הכתם הצהוב שהטיל בי פליכס. הכתם הלך וגדל, וגם האנשים שהקיפו אותי נראו לי כנגועים באותו צבע איום" (עמ' 163).

ברומן גם יסודות פסיכולוגיים בולטים. המספר מנסה לפענח את יחסי הוריו, ההולכים ומתנתקים זה מזה ככל שהמלחמה נמשכת. אביו, בעל העקרונות, פוגע שוב ושוב באם מסורה, רחומה, שלא הגשימה את עצמה, ספק בגלל דתיותם של הוריה, כסברתו של האב, ספק בגלל אישיות בלתי תובענית ולימים בגלל בעלה. המספר מנסה להבין את יחסי הורי אשתו, על רקע ייחוסם, מעמדם החברתי ואצילותם. הוא תוהה על יחס קרוביו לשורשיהם ועל פשר התרחקותם מהמסורת. הוא נוגע בעולמו התמים, הקומוניסטי של מקס אחי האם ולחילופין של שומרי מצוות, כבוצי, פנחס, ארנסט גליקשטיין המשומד (עמ' 121-119) והוניג באחרית ימיו.

מבחינות אחדות זהו גם סיפור של התחנכות⁴. ארווין, המספר בן השבע-עשרה בדאשיתו של הסיפור, אינו ארווין, העולה עם אחיו השורדים על הגשר, בסופו. זהו "מסע התבגרות והתנסות של צעיר יהודי בימי מלחמת העולם השנייה"⁵. לרומן יסודות מטריאליסטיים לא מעטים. מותו של בוצי, למשל, מזכיר את שמשון הגיבור בחונקו בהינף יד שלושה סמלים חמושים⁶ ואת אליהו הנביא, בעלותו השמיימה בלהבות אש⁷.

האם זהו סיפור דידיקטי?⁸ ספק אם לכתחילה, ובכל זאת לאמונות, שכביכול אבד עליהן הכלח, הייתה עדנה. קולותיהם של בוצי, פנחס, הוניג, גליקשטיין ובמידה מסוימת אידה, אימה, חמותה - גוברים על קולות קומוניסטים⁹ או הסוגדים לדעות, לא לאמונות¹⁰, כהוריה של אידה, למשל.

זהו רומן מודרני, המקיים חלק ממוסכמות הרומן הקלאסי, בן המאה התשע-עשרה¹¹: עלילתו סדורה כמעט באופן כרונולוגי, להוציא הפרק הראשון, המתאר את מחנה העבודה. דמויותיו מאופיינות היטב באיפיונים ישירים ועקיפים. סיומו סגור, שכן הניצולים נצלו גם ממצוקת השחרור, "הגלגול האחר" (עמ' 132). הם עלו, בסופו של מהלך רגשי קשה אל הגשר, המוביל אל חיים חדשים (עמ' 190). הרקע החברתי מוגדר מאוד ומשמש לא רק לצורך אפיון הדמויות, או כרקע לעלילה, אלא גם כאחד מנושאי הרומן - כלומר, החברה

תופסת מקום מרכזי בתמטיקה של הרומן¹². רק המספר אינו יודע-כל, כמקובל ברומן הקלאסי, אלא ספק מספר-עד, ספק מספר-גיבור¹³. סוגת הרומן רבת הפנים מהלכת, כיצירה, ממוחש אל מופשט.

4. עבנה הרומן

הרומן, בן מאה ותשעים העמודים וחמישים ושניים הפרקים, נחלק לשלושה פרקי זמן: החיים בגטו - בפרקים 2-14, החיים במחנה העבודה - בפרק הפותח ובפרקים 15-33, והשחרור המתמשך - בפרקים 34-52. לשני פרקי הזמן האחרונים מספר שווה של פרקים (19), עובדה המעידה על חשיבותם של "פרקי השחרור". ואמנם, הפרקים הללו מתארים את אי יכולתם של הניצולים לעכל את עובדת היותם חופשיים. הם נשארים מרותקים למקומם, ספק מתוך אפאתיה, ספק בגין פחדים ואולי מתוך הרגל. הם כבולים איפוא בכל חלקי הרומאן. בשני החלקים הראשונים נכפה עליהם ריתוק מבחוץ. בחלק האחרון הריתוק הוא פנימי. על כן קשה ההיחלצות ממנו.

ראשיתו של הסיפור בבניית הגשר. סופו - בעלייה עליו ובחצייתו. הגשר הוא משל למעבר מחיים אל חיים. מחיים של שבי אל חיי חירות פיזית ומטפיזית כאחד. מכרה הקרח הומר בגשר של חיים.

5. היחס לדת ולעקיפייה

מכרה הקרח מהלך בקו ליניארי, שתחילתו בבעיטה בדת ובמקיימיה וסופו בקבלתה, לעתים מחדש, ובקבלתם. אולם, בתוך הקו הכללי מתגלים קווקי-משנה, שפניהם כפולים. כל אחד משלבי הסיפור יודע מהלך רב-צדי: של שנאה ושל אהבה ושל יחס מורכב.

אבי המספר הודה, בדבריו לאידה, שמעולם לא התכחש ליהדותו. "אבל יהודים הדבקים בעקשות במנהגים שאכר עליהם כלח היו לי לזרא. אין מקום לתפילה בימינו" (עמ' 33).

רק בעת השחרור התודע המספר למרד של אביו באביו ובאלוקיו. הוא ברח מבית אביו וגרם להסתגרותו ולייאשו הגמור. ר' מרדכי הצדיק לא קיבל עוד את חסידיו, אף כי הם נשארו נאמנים לו ובאו מדי שבוע ועמדו בפתח ביתו, "בטוחים שאפילו הישיבה בפתח מביאה מזור לתחלואיהם" (עמ' 140). מעולם לא השלימו "כל חוש כיתתה סכתא רגליה העירה והתחננה שיכוא ויראה את אביו החולה. אבא סירב" (עמ' 55).

הורי אמו של המספר לא היו, לדעתה, קנאים באמונתם. הם הקפידו אמנם בדיני המסורת, אבל לא הכריחו את ילדיהם ללכת לבית כנסת (עמ' 33). לא כן סבר האב. לדעתו, מנעו מבתם ללמוד ציור בווינה בגלל קנאותם (שם). אמו, מכל מקום, לא בעטה באמונת אבותיה. המספר זכר אותה אומרת לפרקים: "פסח קרב" ... והיו בדברים אלה כיסופים חבויים... (עמ' 141).

מקס, אחי האם, בעט בהוריו. הוא נדהם מפקודת הגרמנים להתפלל (עמ' 37). הדת היהודית היא, לדעתו, עדרית, נעדרת יופי ומוטב ליהודים שיתבוללו (עמ' 18).

יחסה של משפחת המספר אל הדת היה איפוא אמביוולנטי.

הורי אידה היו חפשים, אולם סביה היו שומרי מסורת והיא עצמה גילתה קירבה אל עולם מטאפיזי. "קשה לי להאמין כי חיינו כאן הם ייסורים חסרי תכלית", אמרה לארווין, חברה (עמ' 35), והרבתה לדבר על גוף ונפש בשפה שרק אפשר היה לנחש את כוונותיה.

גם בבית זה היחס לדת היה אמביוולנטי.

אף על פי כן נבחנו מעשי שומרי המסורת בזכוכית מגדלת, וכשנכשלו היו מוקעים בלא רחמים. אפילו בסדנה, שבה הכל היו שותפים לאימים, הטיפו להם מוסר: "אסור להיות דתי בימינו, מי שדתי הוא נוכל או צבוע, ובמקרה הטוב בור שאין לו תקנה" (עמ' 64). אבל את החופה קיימו בבית הרב ולא מנעוהו מלומר בלשונו המעודנת מוסר. הוא דיבר על התורה ועל היהודים, שפעם היו מחוברים בכפיפה אחת, אבל מאז אותו שבר נפערה התהום. התורה לחוד והיהודים לחוד. לגרסתו, אלה ייסורי זיכוך. "עוד מעט והתורה והיהודים יתחברו שוב ולא תהיה ביניהם שום חציצה" (עמ' 54). ברור שתוכחתו הכללית כיוונה גם לתוכחה פרטית. האם התייחסה לכך בהמשך הערב (עמ' 55). האב התעלם.

שומרי המסורת, שחשו בטינה כלפיהם, צמצמו את נוכחותם, הצפינו את אמונותיהם והתפללו בלחש, אך ללא הועיל (עמ' 65).

במחנה העבודה זכו שומרי המסורת ביחס זהה. רק אורך רוחו של פנחס שמר עליו מפני הסמלים ומפני אחיו. תחילה התפלל בקול. כשהלמו בו, עבר לתפילה בלחש ומאוחר יותר לתפילה ללא הוצאת הגה מפיו וללא טלית ותפילין (עמ' 88).

עם הופעתו של בוצי השתנה היחס לדתיים. בוצי בן השלושים וחמש, גבוה מאוד וחסון להפליא, שלא נרתע מנשיאת הקורות ושבהשתלבותו הקל על עבודת הצוות, כאילו היה מנוף ולא אדם, הפתיע את חבריו עת התעטף בחשכת הבוקר בטלית ותפילין והתפלל בקול רם. עד אז לא העז איש לעמוד חשוף ולהתפלל, אולם הפעם לא פצה איש פה (עמ' 103). ענק וחזק, אך לא איש דברים. תמים

באמונתו עד תימה, תמים גם בהליכותיו. מאז בואו הרשה לעצמו גם פנחס חירות מסוימת. "הוא ירד מדרגשו ועומד על רגליו ומתפלל, אך גם הוא לא מתקרב אל בוצי" (עמ' 105). האם החוזק הפיזי הרתיע את השבויים? קרוב לוודאי. "עתה ברור: הם לא מביאים לכאן אנשים כמונו אלא אנשים חזקים במיוחד, שהם בוחרים אחד אחד. לכשהיו בידיהם מספיק ממינו של בוצי הם יסלקו אותנו אל הבוג" (עמ' 105).

האם יחס הסמלים, שהיכו באחרים ללא רחם ובו לא נגעו (עמ' 104) ? אולי. ואולי תושייתו, עזרתו ואפילו אמונתו! צירוף כזה מתואר, למשל, בעמ' 118. "כשהוא רואה שאני נמוץ תחת קורה כבדה, הוא אומר "זוז הצידה" ונותן לי במתנה רגע של רווחה. כולם לאמיתו של דבר נעזרים בו, אבל לאהוב לא אוהבים אותו. הוא מטיל אימה גם כשהוא מדבר בשקט. מלה של כפירה מוציאה אותו מכליו. פעם אחז באחד האנשים שהטיח כלפי מעלה וטלטל אותו בחזקה רכה. האיש נבהל ואמר: "אל תכה אותי".

"אני לא אכה אותך, אבל אלוהים בשמים יכה אותך".
"סליחה", התחנן האיש על נפשו.

"אני מבקש".

"לא כך מבקשים".

בשבת ערך בוצי תענית דיבור ואיש לא העז, כמובן, לפנות אליו (עמ' 105). הערב האחרון במחנה העבודה היה יומו האחרון של בוצי עלי אדמות. הוא חנק שלושה סמלים והבעיר אש על הצריף ובלהבותיה עלה, כאלהו הנביא¹⁴, השמימה (עמ' 130). ובארץ השאיר את מחליפו, ממשיכו, פנחס, בדומה לממשיכו של אליהו, אלישע.¹⁵

דמינו של פנחס היעיל, המושיע והדואג להלומי הקרב עם שחרורם לבוצי מצוין במפורש בעמ' 145. "הוא דומה לבוצי. לא גבוה כמוהו ולא כל כך חזק, אבל תנועותיו דומות לשלו. גם המלים שנפלטות מפיו נשמעות כהמהומו של בוצי. כיצד אירע הגלגול הזה. אני רוצה לשאול, אך מיד תופש ששאלתי היא איזולת ומתאפק וכולם את פי".

פנחס אינו זוכה לאהבה גם בגילויי מסירותו בעת השחרור, אך הוא ממשיך בעשייתו ואינו כועס, פניו מכונסים ואין בהם טינה. הכל מודעים לעובדה שהם חייבים לו את חייהם. "אתה עשית מה שרק מלאכים אמורים לעשות, אבל אתה הרי אינך מלאך. אתה דומה לנפח או לחוטב עצים בעיר קטנה, ובכל זאת אתה ולא מלאכים יושב ושומר עלינו" (עמ' 142).

כמו בוצי, שדאג לתיקונו הרוחני של המספר¹⁶, דאג לכך אף פנחס. הוא נתן לו דף מן התפילה וביקשו לקרוא בו יום יום, או להתבונן בו. הנימוק שצירף לבקשתו זיעזע את המספר. הוא לא העלה בדעתו של איש פשוט ומעשי כמותו "יש מלים כאלו" (עמ' 149). הנה המלים: "זאת לדעת: אלוהים שוכן בכל אתר ואתר והוא עימנו גם בשאל תחתיות. אין אנו מבינים את מחשבותיו ולא את הנהגותיו, ולמה לפעמים הוא מיטיב עימנו ולפעמים הוא מייסר אותנו, אבל עלינו להאמין כי הכל לטובה ואסור לבר סרה ובני-אדם שלא רואים את אורו, הם עיוורים ויש לרחם עליהם".

האין זה קולו של המחבר המובלע¹⁷? האין זו מגמתו של הסיפור הדידקטי? אל הקול הזה מצטרף גם הוניג. כך נבקע, אולי, הקרחון שיצר האב בבריחתו מבית הוריו. כך נפתחו המסילות שנחסמו אל ר' מרדכי הצדיק, אל סבי המספר מצד אמו, אל סבי אידה, אשתו, אל רב הגטו, אל בוצי ואל פנחס. וכולם, בפועל או בכוח, חיים או מתים, עלו אל הגשר!

6. לסיסי הגות

מכרה הקרח נוגע, אגב תיאור אימי השואה, באמונות ודעות, שהן נושאי הגות ידועים.

היחס לדת היהודית נבדק לעיל בפרק 5.

אחד הנושאים הוא השימוש בגוף מדבר.

חלקים רבים ברומן נכתבים בלשון רבים בוודאי מתוך כוונה, כי חוויות היחיד הן חוויות רבים. אולם אידה וחברה סבורים כי רק שימוש בלשון אני הוא שימוש אמיתי (עמ' 22). לדעת אחרים, "לשון אני אינה רק אנוכית אלא מגושמת" (שם). דומה, כי הוויכוח פולש לספירות, שמחוז קיומן מעבר ללינגוויסטיקה. בעולם, שבו אדם היה לכל היותר מספר, יש מקום לבדיקת זהות. עבור הגרמנים לא הכיל המספר אלא את עצמו. ככל שהמלחמה נמשכה החלו גם השבויים להעריך את עצמם כמספרים בלבד. זהו חלק מן הטרגדיה.

נושא נוסף, התופש מקום נכבד למדי, הוא היחס להתאבדות. זו אסורה על פי מוסר דתי ומעוררת בזו על פי אמות מידה אחרות. הרומן מזכיר אותה בהקשרים פרקטיים. "ככל שהחורף גובר לא הכל חפצו חיים. בכל שבוע לפחות אדם אחד טורף את נפשו בכפו. כל התאבדות מזעזעת. ושומטת את הקרקע מתחת רגלינו. די לחרפה ודי להשפלה... החיים אינם כל כך מפוארים שכדאי להתבזות למענם" (עמ' 39).

דר' בוכבינדר טרף נפשו בכפו בגין רגשי אשמה, שאינו אחראי להם. אחרים בגין חרדות ופחדים. המחבר מציג דילמה. אין הוא פותר אותה.

שיחות לא מועטות עוסקות באמנות היהודית. טרודה פולאק סבורה שאין אמנות יהודית, מפני שהיהודים וכחנים ולא יודעים לשתוק, ובלא שתיקה אין אמנות. כך אמרה בסימפוזיון אודות האמנות היהודית שנערך ב-1936. היהודים הם שרלטנים, מוקיונים אבל לא אנשי אמנות (עמ' 101). אחד ממעריציה, ברונו, הסכים לדעתה. "אין אמנות יהודית. מה שיש הוא קש וגכבה", גם לדעתו (שם). הוויכוח הזה מתקיים מעל דרגשי השינה כשהכפור אינו מאפשר לישון, והוא יוצר בתנאים הללו מין חיזיון סוריאליסטי, מנותק-מציאות. מין סוג של בריחה. אבל מאוחר יותר, אחרי השחרור חוזרים המראות ועימם הוויכוחים. ברונו המת שב ומופיע בחלום ואינו חס אפילו על צייר-מופת כשאגאל. "ציוריו הם מופת של סנטימנטליות יהודית, והמכנה שלהם רופף כקורי עכביש" (עמ' 144). בחייו היה ברונו מפחיד. במוותו - אירוני. וכשמישהו העיר לו בזהירות, שלא יטריח מנוחתם של מתים יהודים ושל אמנים יהודים, השיב: "אני מדבר על נצח היהודי ועל נצח האמנות, ושני נצחים אלה אינם מתיישבים אלא אם ישתנה היהודי או תשתנה תפיסת האמנות שלנו". על תפיסה אחרת של אמנות מספר הארכיטקט שולמן לאחר מותו. האמנות המצרית העתיקה ידעה צורות נוקשות ומרובעות ולא צורות גליות גמישות בגלל תפיסה שונה (עמ' 146). נדמה, כי אין הדיון באמנות בא אלא לשמש עילה לעיון בנצחיות היהודי, שכמעט נכחד מן העולם במלחמה, וכנגדה בתרבות הגרמנית, ש"בראה" גם נאציזם. העימות בין שני נצחים הוא עימות בין תרבויות. כמה מפליא שגם ברגעים הקשים ביותר היו יהודים שהמשיכו להאמין בתרבות הגרמנית. "זו התרבות שלי ואחרת אין לי" מכריז אחד מהם (עמ' 85), וכשהוא נתבע לפרש את התנהגותם, הוא מגמגם: "ליקוי מאורות. הסכר אחר אין לי".

גם ארנסט גליקשטיין, אהבת חייה של טרודה פולאק, משומד שחזר אל יהדותו, שותף לוויכוח על האמנות היהודית. לדעתו, היהודים ידעו פעם את הביטוי המצומצם ועתידיים לשוב אליו (עמ' 120). השאלה היא מהו אותו ביטוי מצומצם. האין הוא מכיל יותר מאמנות? האיננו כינוי לאלוקות ולתרבות יהודית?

בין כך ובין כך, הווכחנים נעלמו מן העולם באופן אירוני על ידי אלה, שאליהם ביקשו להצטרף. ובמותם השאירו שאלה בלתי פתורה.

דרכנ של הגויות, שלעולם הן נמצאות בדרך. במכרה הקרח הן מנסות לפלס דרך בגיא צלמוות. רוח האדם אינה מרפה.

נקודת הסיום שבה אל נקודת ההתחלה.

המוחשי האפלפלדי מתהפך למופשט. יהודים מגווני פנים בעלי ייחוד פרטיקולרי מתהפכים לסמלים אוניברסליים.

נדמה שאמירת הקדיש על קברו של הוניג מסמנת כיוון דרך ברור. ספק אם תאומך.

שרידי השורדים עלו על הגשר, "כמו מתכוננים למלחמה חדשה" (עמ' 190).

¹ אהרן אפלפלד (1997). **מכרה הקרח**, כתר, ירושלים.

² הוניג מסביר באותו מקום, כי מה שצדיק עושה אין בכוחו של בשר ודם לעשות. "עצם קיומו הוא מפלאי הטבע. כשמעיין האור הזה נסתם משתררת חשכה, חשכה עמוקה, כמו זו שאנו שרויים בה עתה" (עמ' 141).

³ יוסף אבן (תשל"ח) מילון מונחי הסיפורת, אקדמון, ירושלים, עמ' 14-16. וכן R. Wellek (1964); *Concept of Criticism*, New Haven & London, pp. 222-225.

⁴ יוסף אבן, עמ' 29-30.

⁵ יגאל שוורץ בגב הכריכה של **מכרה הקרח**.

⁶ ... אחז בגרונו של הקצין, ובאותו הינף יד חטף שני סמלים ומחץ אותם אל גופו", עמ' 130 והשווה שופטים י"ד, 6 וכן שם ט"ו, 15.

⁷ "בוצי המשיך לשפוך בנזין על הקרשים הבוערים, מלכה את האש, וכך, כלהבות אדירות אלה, עלה בעצמו לשמים", עמ' 130, והשווה מלכ"ב, א' 11 "ויעל אליהו בסערה השמיים".

⁸ יוסף אבן, עמ' 23-24.

⁹ "אל תאמרי יהודי, יהודי, אמרי אדם" - דברי מקס לאחותו, עמ' 38.

¹⁰ עמ' 43.

¹¹ נילי דינגוט (תשמ"א, 1981). מוסכמות יסוד של הרומן במאה התשע-עשרה, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, יחידה 1, עמ' 3-6.

¹² שם, עמ' 6.

¹³ יוסף אבן, עמ' 66-68. וכן

N. Friedman (1961). *Point of View in Fiction: The Development of a Critical Concep*, in R. Schooles(ed), *approaches to the Novel*, San Francisco, pp. 130-131.

- 14 ראה מלכ"ב, א', 11.
- 15 "ויראו בני הנביאים... ויאמרו נחה רוח אליהו על אלישע..." , מלכ"ב, א', 15.
- 16 למדו לומר קריאת שמע, עמ' 125.
- 17 'המחבר המשתמע' עפ"י יוסף אבן, עמ' 80-81 וראה גם מאמרו, סופר, מספר ומחבר - ניסיון לסינתזה מחקרית של תחום מרכזי בסיפורת, הספרות, חוב' 19-18 (דצמבר 1974), עמ' 156-162. ראה גם
- W.C. Booth, (1961). The Rhetoric of Fiction, Chicago & London, pp. 71-76.

נספח: הצעות דידקטיות להוראת מכרה הקרח

הנחות מוצא:

1. ספרות השואה נלמדת בבתי הספר הן בחטיבת הביניים והן בחטיבה העליונה. נלמדות סוגות אחדות, כשירה, סיפור קצר, נובלה, רומן, מסה וביקורת ספרותית. לכל מוסד חינוכי בחירות משלו. עם זאת קיימות בחירות משותפות. רבים מלמדים את יצירות ק. צטניק או לפחות אחת מהן. רבים בוחרים בליצני החצר לאביגדור דגן, בהאדם מחפש משמעות לויקטור פרנקל, בבעלת הארמון ללאה גולדברג או בפעמונים ורכבות ליהודה עמיחי. "משהו" מאלה בוודאי נלמד. הבחירה בשירים דיפוזית יותר, על כן לא נזכרים בשמותיהם, אם כי גם ביניהם קיימות בחירות "מוסכמות".

2. לפחות יצירה אחת של אפלפלד היא "ברירת מחדל". המצוד או השלושה הן בחירות מקובלות. יש הבוחרים גם בקטרינה. יש מהדרים. מטרות:

1. להציע שלבי לימוד למכרה הקרח.
 2. להציע עיוני השוואה בין מכרה הקרח לבין יצירות קודמות של אפלפלד.
 3. להציע עיוני השוואה בין מכרה הקרח לבין "יצירות שואה" של סופרים אחרים.
 4. להציע עיוני השוואה בין סוגת מכרה הקרח, דרכי עיצובה ותכניה לבין סוגת לירית, דרכי עיצובה ותכניה.
- הצעות אופרטיביות:

1. הוראת מכרה הקרח תתנהל מן הפשוט אל המורכב. מן המבנה למרכיביו (פרק 4) אל זיהויי סוגה (פרק 3) אל משמעויות שם היצירה (פרק 2) ומשם אל פרקים 5 ו-6. בפרק השישי ניתן להוסיף נושאים שלא נידונו, כגון בגידה ונאמנות, מוות וחיים,

משאלות והתגשמותן ועוד. המבוא יובן כראוי רק לאחר ליבון הסוגיות דלעיל.

2. ניתן להשוות את "מכרה הקרח" לכל יצירה קודמת של אפלפלד. אף לא באחת מהן נמצאה נגיעה ממשית וישירה בזוועת השואה. אף לא באחת מהן מצאנו תיאור פרטני של גיטאות, מחנות כפייה, מחנות מוות ו"חוויות שיחרור". **מכרה הקרח** הוא תיאור ראשון של מוראות השואה.

ניתן לנסות לנחש מהי סיבת "המהפך". אולי נזקק המחבר לפרספקטיבה של זמן. ייתכן שנשתנתה זווית ראייתו. עד כה לא ראה בשואה תופעה ייחודית, חד פעמית, "פלנטה אחרת", כלשון ק. צטניק, אלא דוגמא נוספת לטבעו החייתי של האדם ולמערך יחסים בלתי משתנה של גוי ויהודי. על כן צפה בה ממרחק, מנקודת מבטה של רותנית פרימיטיבית ("קטרינה") או מזווית ראייתם של ניצולים יהודים (**השלושה**) או מנקודת זינוק של מתבולל (**המצוד**) וכיוצא באלה. לראשונה הוא מעז לגעת בפצע המדמם **במכרה הקרח**. לראשונה הוא מתעמת עם מחזות אימים. אולי מפני שבכל זאת ייחודם זועק לשמים! אך יצוין, כי מסקנתו הראשונית לא נשתנתה: מה שהיה הוא שיהיה ואין חדש תחת השמים.

3. ניתן להשוות את **מכרה הקרח** ליצירה דומה בתכנים, כמו, למשל, **השעון לק. צטניק**. "שלב" "השעון", שהם שמות הפרקים, מזכירים שלבים דומים **במכרה הקרח**. צריך, כמובן, להצביע על השוני המובהק. ק. צטניק מתאר גיבור אנונימי טיפוס. אפלפלד מתאר דמויות בעלי תווי פנים ייחודיים. השוואה **לסלמנדרה**, שגם לה עניין בדמויות בעלי תווים ייחודיים **כבמכרה הקרח**, תחייב הבחנה בין אמצעי עיצוב ייחודיים לכל אחד מהסופרים.

4. השוואה לסוגה הלירית תיגע, מטבע הדברים, בפרטים ולא במכלול. ניתן להשוות, למשל, תחושות ניצול בדמותו של "חוני" (לדן פגיס) לתחושות הניצולים **במכרה בקרח**. לחילופין, ניתן להשוות את עיצוב מותה של "אחותו" של ריבנר ("אחותי") לעיצוב מיתות זוועה ב"מכרה הקרח". אפשרויות ההשוואה רבות ופתוחות גם לבחירת התלמידים. בחירה אישית תגביר עניין, תעצים אמפטיה והרי זו, בסופו של דבר, מטרת הוראת הספרות.

להלן דוגמא לעיון השוואתי בין שיר-שואה, שאינו כלול בתכנית הלימודים, ובין **מכרה הקרח**.

השיר - שנכתב על ידי רות טננהולץ, ילידת הולנד, בת הדור השני לשואה, משוררת דו-לשונית¹ (עברית ואנגלית) - עתיד להתפרסם בקרוב. הוא אינו מנוקד במקור.

¹ Ruth, Tenenholz (1988), Building Blocks, Tammuz Publishers, Tel Aviv.

CHILDREN OF THE SHOAH
Groping

אני גם לוט גם אשת לוט
הכפור אינו סוכל דמעה
מנצל את הנוזל להתבצרות נוספת
ארבעים שנה במדבר

היום מה עוד נשאר ממך
אפר לאחר
אין אש
עיניך בארות ריקות
משחררות
יש מחילה
גם לך- גם לי

ארבעים שנה אני במדבר של קרח
משוטטת בתוך כותלי השנאה
גבולות תחושותי
אני כלוט ואשת לוט גם יחד
הוא בורח
היא רוצה לגעת בעיניה בסדום ועמורה

כך עיני הרימו מבט אחד
אל תוך עיניך
ראו את הבערות
שורפות שורפות
מבט אחד מחזון עיניך את רואה
יום יום

על השיר: נמענתה של הדוברת-השרה בשיר לירי טעון רגשות זה היא האם, אמה.
היא מנסה לפענח את מערך היחסים הקפוא ("ארבעים שנה במדבר של קרח"),
שאיפיון את יחסיה עמה. יחסי קיפאון שנדמו לעתים ליחסי שנאה. השיטוט בין
כותלי השנאה היה תמידי. המשוררת בחרה לתארו בלשון הווה: "משוטטת".

מאז עמדה על דעתה ניהלה מאבק כפול-פנים, המדמה לזוג המקראי, לוט ואשתו:
"הוא בורח / היא רוצה לגעת בעיניה בסדום ועמורה". בריחה, דחיקה ודחייה של
הבעיה או נגיעה כואבת ומסוכנת בה. להבין או לחדול.

ארבעים שנה לא נשתנתה מערכת היחסים הרגשית. בחלוף השנים דעכה האם
אל אינותה: "היום מה עוד נשאר ממך / אפר לאחר אין אש".

אבל מבט בוגר של הדוברת, "הבטה ישירה בעינים" (זו לשון השיר: "כך עיני
הרימו מבט אחד / אל תוך עיניך"), גילו לדוברת את מקור הרעה: "בערות שורפות
שורפות / יום יום". מראות ומוראות שואה לא משו מעיני הנמענת השירית שנים
רבות לאחר שנסתיימה השואה, לאחר שחזרה, כביכול, אל החיים. עבודה היא
נמשכת: "מבט אחד מחזון עיניך את רואה / יום יום".

הניתן לסלוח על עיוות יחסים בלתי אנושי ובלתי אימהי? התשובה היא חיובית
בשיר הזה. בארות העינים הריקות (מהבנה, ממאויים...) משחררות ומחלות:
"יש מחילה / גם לך - גם לי".

תחושת הדור השני חדה, בהירה וחותרת: חסך אימהי רב-שנים גרם חבלה נפשית קשה, אבל גם חישול ובגרות - מבינה ועל כן מסוגלת לסלוח.

השיר הוא לירי.² כנזכר לעיל, הוא טעון רגשות, אמוציונלי, "מדבר", כמקובל בשירים רבים בני סוגה זו, בגוף ראשון. המעט שבו מרובה רב מאוד ועיקר העיקרים - "דיבורו" בתמונות. מדבר הקרח שאינו סובל דמעות, ההליכה במדבר הקרח ארבעים שנה, סדום ועמורה, לוט ואשתו, שריפות המלחמה שהן גם שריפות סדום ועמורה - הן העיקריות שבהן.

עיון השוואתי בין-סוגתי:

1. החוויה המרכזית משותפת בבסיסה. המחילה, לה זוכות האם ובתה, מקנה לבעיה הסבוכה אופי אופטימי. הבנה וסליחה הן פתח לבריאות נפשית ולהתחלה מחודשת. חבל רק שעיני האם כבר ריקות. היא הולכת אל מקום שממנו אין שבים. הזמן שנותר לה לחיות אינו מאפשר תיקון אמיתי.

גם במכרה הקרח מתקבלת החלטה לשוב אל חיים אחרים. העלייה על הגשר מסמנת, באופן בסיסי, גישה אופטימית וחיונית. מחילה לא תיתכן. אך אולי יש סיכוי להתחלה חדשה. ניתן למחול לאם. אי אפשר לסלוח לאויבים.

מה צופנת הירידה מן הגשר? אפלפלד אינו משיב על כך כלל. המחבר המשתמע רומז לאפשרויות אחדות, מקוטבות באופיין (ראה במאמר). אמביוולנטיות. זו משותפת גם כן לשיר ולרומן.

2. שני היוצרים בחרו בקרח לעיצוב חוויתם. למכרה הקרח ולמדבר הקרח משמעויות דומות. שניהם מקפויאים לב וגוף, אך משניהם ניתן להיחלץ, אחרי ארבעים שנה או פחות, אך הסיכוי קיים.

לסיום, העיון המשווה בין השיר לרומן הוא דוגמא בלבד לעיוני השוואה. שירים אחרים יובילו להבחנות שונות. אך יושם אל לב. עיונים כאלה משרתים את הדיסיפלינה. זה חשוב! עם זאת, חשיבותם המרכזית בהפריית המחשבה ובעיקר בהפריית הנפש!

² ראה דב לנדאו (תש"ן, 1990). עידונה של שאגה פרקים ביסודות השירה הלירית, פפירוס, תל אביב, עמ' 49-79.

דמות האם בשירת מרים ילן שטקליס (חלק א')

מאת: נועה ספרבר

בשנת 1962 פנה גצל קרסל אל מרים ילן וביקש ממנה לכתוב עבור הלקסיקון שלו ערך אוטוביוגרפי שיספר על שלבי חייה, שהביאו אותה לכתיבה. ערך זה (הנמצא בארכיון קיפניס שבמכללת לוינסקי) מכיל התייחסויות רבות למקום האם בחייה של מרים ילן ואת הקטעים החשובים אביא להלן:

... "על אימי קשה לי לדבר, היא היתה יפה ואצילה, טובת לב וחכמה ואין איש מוכן להאמין לי לכל אלה, אך מי שהכירה יודע שזו רק האמת לאמיתה. ר' מיכל רבינוביץ' אמר לי פעם: 'כשהייתי רואה אותה נדמה לי תמיד - הנה ברגע זה הוציאה מארון הקודש'. היא נפטרה בפטרורגד, ב-1916, בת 39. מותה הפתאומי - שם חותמו על כל חי".

... "הורי רצו שלא אשכח את השפה הגרמנית ושאלמד צרפתית, לכן היו לי מורים פרטיים לשתי השפות. בנוסף ללימודים העבריים, שתי שעות כל יום, למדתי גם נגינה על פסנתר. ניגנתי טוב. אבל אחרי מות אמי הפסקתי לנגן.

את לימודי התיכונים גמרתי בפטרורגד. אותה שנה עברנו לחרקוב, זמן קצר אחר מות אימי. אסון זה היתה לו השפעה מכרעת על מהלך חיי. אימי מתה אחרי מחלה של חמישה ימים. היתה זו הרעלת דם אחרי ניתוח קטנטן. בחייה הייתי מאמינה אמונה עמוקה ושומרת מצוות. אחר מותה התפקרתי מיד. שנים רבות היתה משאת נפשי ללמוד רפואה ולהיות פסיכיאטר. אחר מותה אמרתי לעצמי: אי אפשר ברפואה".

ובמקום אחר, בראיון לרדיו, הנקרא בארכיון קיפניס "זכרונות מבית אבא", היא חוזרת על דבריו של ר' מיכל רבינוביץ' הנזכרים למעלה, אך מוסיפה בשמו תכונות נוספות של אמה המנוחה: "היה בה שקט, שלמות, איזו הרמוניה מופלאה. היא לא דיברה הרבה, או כך נדמה לי. אני זוכר אותה תמיד מקשיבה למישהו, ותמיד עוזרת לכל מיני אנשים. אני זוכר... סלים...".

בספרה האוטוביוגרפי, **חיים ומילים** (1978), שיבצה ילן את הסיפור: "שתיים עשרה", שהופיע קודם לכן כסיפור ילדים, בקובץ "יש לי סוד". לנוסח מעודכן זה, אשר אותו היא מייעדת למבוגרים, (אינה מנקדת אותו ומוסיפה לו קטעי רקע היסטוריים) היא מוסיפה גם קטע חשוב המתייחס לאימה:

"הדבר שמפליא אותי עד עצם היום הזה היא העובדה שלא סיפרתי על המאורע הזה לאמא. לא אז ולא במשך כל החיים שזכיתי לחיות במחיצתה. אימי מתה מיתה חטופה כשהייתי בת 16, והיא אז בת 39, אך נראתה צעירה בהרבה, אולי הודות ליופיה הבלתי רגיל. ואני שואלת את

עצמי: איך קרה שלא סיפרתי לה דבר שפגע בי עמוקות, וזעזע את כל ישותי? הלא היה ברור לי גם אז שהיא תדע להקל מעלי, תסביר, תנחם...".

האם כמושא געגועים, האם כמיתוס אישי (רגב, 1989) האם כמקור לשירים, כדמות מושלמת שכולה יופי, אהבה ונתינה לזולת מתוארת במפורט בשיר "עת אמא שלי עלתה אל השער" 1965. בשיר מתוארת אם שאינה מוכנה להיכנס לשער השמיים כי כולה רחמים על הבת הבוכה שנשארה בעולם שלמטה. המלאכים היוצאים לקבלה, יודעים כיצד לפתות אותה להיכנס אל השער: המלאך הגדול והעצוב מפגיש אותה עם שלוש נשים הנראות אומללות ביותר, והאם נרתמת מיד לסייע לכל אחת מהן וכך היא נכנסת לשערי השמיים.

גלורפיקציה זו של האם מצוייה בכל השירים שכתבה מרים ילן על האם וייעדה אותם למבוגרים. שירים אלה שנכתבו החל מ-1924, החל בשיר "אימי", ועד השיר הנפלא שכתבה ב-1970, "כל שירי הולכים אליך, אמא", משובצים לאורך כל תקופת כתיבתה כמעט. עם כל אי רצונה ואי יכולתה להתמודד עם הנושא, היא שבה אליו באופן כפייתי כמעט.

במכתבה אל גצל קרסל (1962), היא מספרת על טראומה שקרתה לה בשנת 1922, השנה בה החלה לכתוב שירים, ברוסית ובעברית לסירוגין:

"לא הייתי שלמה עם עצמי ועם שירי, כתבתי עברית וכתבתי רוסית. המאבק היה קשה, נוסף על כך קרה אותי מקרה שפגע בי מאד. פעם ישבתי בחברת ידידתי, בקפה... וקראתי בפניה שיר שכתבתי עברית, אחרי שלפני כן נכתב ברוסית. השיר נגע במות אימי ונכתב כאילו בעומדי ליד קיבורה. השיר היה כתוב על פיסת נייר קטנה, והיה בלתי מנוקד. כשיצאנו, נשארה הפיסה על השולחן. כעבור עשר דקות או רבע שעה חזרתי למקום לבקש את שירי, אך פיסת הנייר נעלמה. כעבור חודשים אחדים שמעתי במקרה איך אחד הסופרים הירושלמים מספר לפסח גינזבורג ז"ל, אשר בביתו גרתי אז: שער נא לעצמך, גיליתי כישרון! באה אלי בחורה צעירה ושמה יהודית וויס. ומראה לי שיר, שיר יפה מאד. הבחורה צעירה וביישנית במקום לאמור בפשטות כי השיר הוא שירה - סיפרה לי מעשה תמוה כאילו מצאה את השיר בחנות של פלוני אלמוני ברחוב יפו. בטוח אני שכל הסיפור בדוי מליבה. מי טיפש ויאמין לסיפור שכזה. שיר מצויין! ובכן מה עשית? שאל פסח גינזבורג.

מה עשיתי? פירסמתי אותו ב"הארץ", בשמה, כמובן. והבחורה?

הבחורה עמדה על שלה: לא שלי! מצאתי אותו. אך מי טיפש ויאמין לה? אמרתי: רבותי! אני כתבתי את השיר.

למחרת רצתי אל "הארץ", מצאתי את השיר החתום על ידי יהודית וויס, קראתי את המודפס בעיתון וחשכו עיני: אותו סופר ניקד את השיר, והנחתו היתה שהשיר נכתב

אל האהוב המת. הוא סילף את רוח השיר ותוכנו, וקילקל את הקצב. הלכתי אל חדרי ובכיתי. כאילו חיללו את זכר אימי. כדי להבין את מקור אי ההבנה צריך לדעת שהמילה "אם" בכלל אינה מופיעה בשיר. שנים רבות מאז התייתמתי מאמי לא הייתי מסוגלת לבטא את המילה אמא או לכתוב אותה". (רק שנתיים לאחר אותו אירוע טראומטי העזתי לכתוב בגלוי שיר הנושא את השם "אימי").

מתוך אותו סיפור ברור איפוא כי נושא האם המתה היה מן הראשונים שכתבה מרים ילן עוד בראשית דרכה הספרותית, כשכתבה למבוגרים בלבד. נושא זה כאמור מלווה את כל קורפוס השירה שלה, גם לילדים וגם למבוגרים עד לשתיקתה, בראשית שנות השמונים.

דמות האם בשירה לעבוגרים על פרים ילן

בדבריה של ילן על יחסה לדת, היא מציינת כי עד למות היא היתה נערה מאמינה ושומרת מצוות. לאחר מות האם - התפקדה מיד. הכעס כלפי האל שהעז לגזול לבת את אמה אינו מופיע בשירה.

גם עניין ההתפקרות אותו היא מזכירה למעלה, אינו ניכר בשירים ולהיפך: דמותה של האם מעוגנת בעולם היהודי על כל נדבכיו, ובמידה רבה קיים דמיון בין שירי של ביאליק על אמו ז"ל לבין התיאורים של ילן את אמה.

ח.ג. ביאליק, בשירו "אמי זכרונה לברכה", בוחר לתאר את עיני אמו כשופעות אור "שבעת הימים".

"כמעט פקחה אימי את עיניה העששות וארא / אור שבעת הימים שם יהל, / כי נשקה השכונה עליהן - תעמוד זכות הצדקת / לנו ולכל ישראל."

ואצל ילן, בשיר "בין המתים שלי", שוב מופיע האור הקדוש, או הממלא את העולם מקצה עולם ועד סופו: וכדברי המשוררת:

"הנה אימי: נעות שפתיה מול זיוום של הנרות,
ואור פניה ממלא האפלה שבעולם,
מקצה עולם ועד קצה.
ואור פניה משוקע בי עד עולם..."

ביטויים כמו "אבי שבשמיים", ועוד דימויים רבים מתחום עולם היהדות מאכלסים את כל השירים האלה:
"את ברה וטהורה, כנשמת השבת, הנך את" (מתוך "אימי"). ובשיר אחר הנושא את אותו שם עצמו, כותבת ילן:

"והיא (האם) גוחנת אלי ואומרת בלאט:
ילדתי,
הנה הגיעה עת להדליק את נרות השבת...
הנה היא פורשת
על פני השולחן הגדול
מפת שולחן לבנה ומבהקת...
הכל לכבודך, לכבודך
ולכבוד נרות השבת.
ושני פמוטות הכסף

ששים לקראת אצבעותיה
והיא מקבלת אותם באהבה רבה.
השולחן הישן מתיהר
עוד יותר ואומר:
לאט לכם לאט,
הנה באים נרות השבת.
ואני מצפה עשרות בשנים
לקולך, לקולך, לקולך
ולאור של נרות השבת".

בשירים נוספים העוסקים בדמות אמא, נזכרים "חומרים" רבים מן העולם היהודי המסורתי: כך למשל, המלאכים היוצאים לקראת האם בשיר: "כשאמא שלי עלתה אל השער", שרים המלאכים לקראתה הלל, ואומרים: "הביטו וראו, כאילו עתה, זה עתה הוציאוה מתוך ארון הקודש". צורות לשוניות מקראיות המפעילות אלוזיות לטקסטים בעלי אופי מסויים כמו אלה הלקוחים ממגילת איכה ומפעילים אופי קינתי בטקסט השירי כמו:

"איכה אעלה במדרגות המנוחה
ונותרה ביתי ילדתי הבוכה?
מאז ועד עולם
ושבה בדד ילדתי ובוכה-
ואיך אעלה אליכם למנוחה."
מתוך: "עת אמא שלי עלתה אל השער".

על יסוד נוסף המקביל בין שירת ילן לשירת ביאליק עמדה גירון (1996) בדבריה על השפעת בית ההורים על שירת ילן. גירון מצאה הקבלה בין מקור היצירה הביאליקאי, (דמעת האם), לבין מקורות יצירתה של ילן. "האם אינה רק משען פיסי ונפשי לבתה, היא גם מעיין ליצירתה. הדמעה ושבִּיב האש עוברים בידושה מהאם לבת:

את כפיך פרשת על נפשי לשומרה - ברחמים.
כשומרים על הסף הן כפיך, ואצלת לה שכיב אש משלהבת קדומים -
והשפעת מאורך על נפשי בתחינה - ברחמים
בתחינה הגנוזה בכפיך. והלכת מעימי ללא עת, ללא עת,
ואצלת לה דמעה ממעיין יסורים - את אימי...

דמעת האם הנאצלת ממעיין היסורים, הופכת למקור השירה, וכמו בשיר "שירתי" של ביאליק, גם כאן גם כאן, דמעת האם נבלעת בתוך הלחם והופכת למקור השירה, חוזרת ונשקפת בדמעות אחרות כביטוי מטפורי למקורות השירה" (שם עמ' 55).

ביאליק, ב"שירתי", מתאר את דמעת האם כחודרת לעצמותיו באמצעות בליעת הלחם אליו נטפה דמעת האם, כשגם בשירו מתפקדות ידי האם (הכפות) כלשות

את הלחם לילדיה:

"ולבכי לי אומר ויודע הנני/

כי נטפה לבצק גם דמעת עיניה,

ובחלקה פת שחרית חמה לילדיה

ממאפה בצקה, מלחם דמעתה -
ואעלע ותבוא בעצמי אנחתה."

למרות היסוד הלירי הבולט, הייסורים והגעגועים של הדוברת אל אמה המתה - אין במרבית השירים שנושאם האם המתה כמעט שום תופעה ייחודית לשירת מרים ילן. הדימויים, החומרים, האלוזיות, כולם דומים לאלה של הדור שקדם לה, כשהבולט שבהם הוא ביאליק. ניתן אמנם למצוא כאן מאפיינים פואטיים ייחודיים לשירת ילן כמו השימוש במונולוג או בפנייה הישירה בשפה מדוברת, בניגוד לקודמיה שבחרו בדרך כלל בתיאורים עקיפים, וגם אם השתמשו בדיאלוגים, היו אלה מנוסחים בשפה גבוהה שאינה מדוברת. כך למשל, ביאליק ב"שירתי" מספר "על" אמו והדמעה, השיר אינו מכיל נמען פנימי, אלא פונה לנמען החיצוני, השומע על מקורות שירתו. שיריה של ילן המתמקדים בדמות אמה - כולם בנויים כפנייה ישירה אל האם, כמונולוג, "שהיה רוצה להיות" לדיאלוג. עם זאת, השוני בין שירת ילן לשירת דור ביאליק אינו די בולט, ושיריה אלה מעולם לא קובצו בספר שירים למבוגרים. אי הייחודיות שלהם, או בעגה מקצועית, דמיונם לתבנית בני דורה, לא קבעו לשירים אלה שום מקום בעולם השירה למבוגרים. שירים אלה נדונו בחלקם רק תוך השוואתם לשירת הילדים של היוצרת. (וראה רגב, 1989).

שונה מכל השירים האלה הוא השיר המופלא: "כל שירי". זהו שיר מאוחר, יחסית. ניתן לקבוע את זמן כתיבתו מתוך המידע השזור בו: "זה יובל שנים וארבע", כלומר, השיר נכתב כשילן היתה כבת 70, דהיינו בשנת 1970. (האם נפטרה כשהבת היתה בת 16, ומאז עברו 54 שנים).

השיר מנוטרל מקלישאות ומדימויים קונבנציונליים. הוא מספר לפרטי פרטים את תיאור מות האם, את תגובת האב ואת תגובתה של הנערה, הדוברת בשיר, שלא הבינה כלל את הסיטואציה בה היתה נתונה.

השיר בנוי כשיר-מסגרת. משפט הפתיחה הוא גם משפט הסיום, המחזיר את השיר באופן מעגלי לראשיתו: "כל שירי הולכים אליך, אמא".

שני הבתים הראשונים מעוגנים ב"כאן ועכשיו". הדוברת בשיר פונה בפנייה ישירה אל האם המתה ומצהירה כי כל השירים שכתבה - אל אמא נכתבו. "כל שירי הם נכדייך, אמא". השיר מכיל יסודות אוטוביוגרפיים רבים מאד, מפורטות כאן עובדות כואבות כמו העובדה כי הדוברת מעולם לא ילדה, וכי חתונתה היתה מהולה בצער בשל חסרון האם: "ובכתה שמחתי בליכי, ביום השמחה". שני הבתים

הראשונים מעמידים את יחסה של הדוברת, כאן ועכשיו אל אמה, כשהדברים מתמשכים לאורך זמן רב. נרקמת כאן מעין הדדיות מוצהרת, עם הניסוח החוזר כמו מגטרה לאורך השיר "את הלכת מאיתנו... ועל כן אני תמיד הולכת אליך אמא, כל הימים וכל הלילות, אמני."

הפועל "הלך" מופיע בשני הבתים הראשונים 4 פעמים, בהטיות שונות:

"כל שירי הולכים אליך, אמא" "את הלכת מאיתנו, פתאום, לפתע"

"את לא הולכתני ביום שמחתי" "על כן תמיד הולכת אליך, אמא."

הפנייה הישירה לאמא, העושה את השיר לאינטימי כל כך, חוזרת 11 פעם לאורך השיר, כשב-9 פעמים, הפנייה היא ל"אמא" ופעמיים ל"אמני". פעמיים נוספות משובץ התואר אמא במשפט המרגש כל כך, כשהדברים נאמרים בלשון הכללה ובצורת הרבים, כדי למתן את הפאתוס:

"לא הבנתי כי לא ידעתי שאמהות יכולות למות".

ב-7 בתי השיר הבאים, מתארת הדוברת בשיר, תוך שמירה על סדר כרונולוגי, את הערב והלילה בו מתה אמה.

הבית השלישי פותח במילים: "אני זוכרת את יום המוות", ובתיאור המחשמל של ההתרחשות - דומה כי האירוע התרחש בסמוך מאד למסופר. הדוברת זוכרת כל פרט, אלא שהריחוק מן האירוע מאפשר לה ליצור פאתוס סמוי בעל עוצמה רבה, שכן הדוברת שהיתה אז צעירה למדי, לא הבינה כלל את הסיטואציה. הביטוי "לא הבנתי" חוזר פעמיים בבית הרביעי, ופעם, בבית שאחריו. אי ההבנה הזו, גורמת לדוברת, מאוחר יותר לתחושת אשם כבדה, שכן, היא הלכה לישון בחדרה, לא חששה כלל, לא חשבה שלא תספיק להיפרד מאימה. פשוט הלכה לישון ונרדמה:

"ואני לא הבנתי, אמא, יצאתי החדר, כי את מעודך לא סיפרת לי"

הלכתי לשכב בחדר ילדותי. שגם אמהות יודעות למות"

ישנתי בלילה ההוא, ישנתי,

כשהיא שבה לחדר אמא בבוקר, האם כבר היתה מתה. כדי לתאר את אהבתה הרבה לאם, מספרת הבת על יפי פניה ועל עיניה הנפלאות. תיאור זה חוזר שוב, כשהיא מתבוננת באם המתה בשעת הבוקר:

"את עצמת את עיניך, אמא, ואני חיכיתי שתפקחי את עיניך"

ופניך היו כה יפות ושלוות, אך את משום מה לא פקחת אותן עוד."

תחושת האסון על מות אמא נמהלת בתחושת האשם על כי לא הבינה כלל שאמה עומדת למות, ועל כי לא הספיקה להיפרד ממנה. הקורא, הנמען החיצוני של

השיר, מלא היפעלות של רחמים על הבת, שלא די כי אמה מתה, היא גם חשה רגשות אשם. אולם באלה לא די. השיר מתמקד ביחסים שבין שלוש דמויות, ולא שתיים בלבד. יחסי האם והבת ממלאים את החלק הראשון של השיר, אך בהמשך - מופיעה כדמות נוספת, דמות האב.

האב מופיע תחילה כמי שיושב ליד מיטתה של אמא, ומביט בעיניה. הופעתו בבית החמישי של השיר, כאילו מורידה מעוצמת מיקומו. אולם בהמשך, דמות אבא בשיר ממלאת פונקציה לא פחותה מזו של אמא:

"לימין מיסתך ישב אבא,
הוא שתק ואחז בידך.
הוא הביט אל תוך עיניך, אמא...
ועיניך בלבד דיברו אל עיניו"

ולאחר המוות שהתרחש בלילה, ללא בכיות ללא צעקות, הכל ב"שקט רועש", מתואר שוב אבא:

"רק עם בוקר חזרתי אליך, אמא.
הבית שתק, ואבא ישב לכדו
באותו המקום לידך...
ואז נדדו פני אל פניו של אבא
אך הוא שתק ובשתיים ידיו נאחז בידך,
ועיניו ביקשו את עיניך,
הוא ביקש את עיניך -
אך את לא פקחת אותן עוד.

ואז ראיתי את פני המוות:
לא את! לא את! -
כי אם אבא היה המת.
יצאתי החדר שלא תרגישו,
שלא להפריע שיחת המתים,
עצרתי את פי בכפי ויצאתי
מצאתי קיר והטחתי בו את ראשי".

הנערה הדוברת, לא די שאיבדה את אמה, לא די שחשה רגשות אשם על כי הלכה לישון ולא נפרדה מאימה בלילה לפני שנפטרה - הנערה רואה וחשה כי עם מות אימה, מת גם אביה. האב שאהב כל כך את האשה שאתו, האיש שלא רצה ליהפרד ממנה לאחר שמתה, ונאחז בה כאילו רוצה שתיקח אותו עימה, מאבד בעיני הנערה את כוחו כאב. רגשית הוא מת יחד עם האם. ובבית המסיים את השיר קושרת הדוברת בין שלוש הדמויות הטראגיות שבשיר:

עד יומו האחרון הוא שמר אמונים, לך, אמא.
גם אני לך אשמור אמונים
עד יומי האחרון.

נראה לי שזהו אחד השירים המופלאים ביותר שנכתבו אי פעם על מות אמא. כפי שצינתי למעלה, אין כאן שום שימוש בשום קונבנציה ספרותית. או באיזשהו דימוי שגור. השיר הוא בעל עוצמה אדירה בגלל הפאתוס הגלוי והסמוי המצוי בו. (ברוך 1982). שלוש סיטואציות פאתטיות שדי בכל אחת מהן לבנות שיר. אך

עם זאת יש כאן איפוק רב, (תיאור מות האם חסר את השלב בו האם נפחה את נשמתה. היא מתוארת כמי ששוכבת עצומת עיניים ולא פוקחת אותן עוד. אין בשיר שום זעקות כאב ולהיפך. הפועל החוזר הוא "שתק": אבא שתק, הבית שתק וכו' וגם הבת המבינה שאיבדה את אימה ואת אביה מתארת את עצירת הזעקה: "עצרת את פי בכפי ויצאתי מצאתי קיר והסתחתי בו את ראשי".

עוצמתו של השיר אינה רק בסיטואציה המעוצבת אלא בכוח האמצעים הפואטיים הנוספים, ובעיקר במצלול היוצר ומחזק את תחושת הקינה בשיר, קינה על האם המתה, על אבא שנשמתו מתה עם מות אשתו האהובה ועל הבת, הדוברת בשיר, שאיבדה בלילה אחד את אביה ואת אימה. השיר נשלט על ידי אנפורות רבות שהן מסמני הקינה המסורתית:

כל שירי הולכים אליך, אמא,	הוא הביט אל תוך עיניך, אמא...
כל שירי הם נכדיך, אמא...	ועיניך כל כך נפלאות
הוא שתק ואחז כיך	ועיניך בלבד דיברו אל עיני... ועוד.

שימוש באפיפורות, מילים חוזרות בסיומי טורים, כשחלק מהם הוא רציף כמו הדוגמה הבאה:

ועינו ביקשו את עיניך,	הוא ביקש את עיניך.
אולם חלק גדול של חזרות הנשמעות כאפיפורות הן בכל אותן השורות החוזרות על הפנייה "אמא", תופעה הבולטת החל מן השורות הראשונות של השיר:	כל שירי הולכים אליך, אמא,
כל שירי הולכים אליך, אמא,	כל שירי הם נכדיך, אמא.

ואחר כך לאורך השיר, חוזרת הצורה הזאת שוב ושוב, כשהיא בוחרת לשבץ את הפנייה בסופי השורות, ויוצרת על ידי כך מעין חריזה לא קבועה אבל תדירה מאד, כשאחריה תמיד יש הפסק, הנוצר גם מסיום המשפט, גם מסיום השורה, גם בכלל הפנייה, וגם בגלל החריזה. ההפסק הזה יוצר את טון משפט האנוחה, עליו מדבר שטראוס ב"בדרכי הספרות" שלו.

אלמנטים מצלוליים רבים מאד הם המשפטים השלמים החוזרים, ויוצרים מעין מנטרה בטקסט,

כך למשל:	וכן... לא הבנתי, כי לא ידעתי
אך אני לא הבנתי, אמא,	שאמהות יכולות למות.
לא הבנתי כי לא ידעתי...	כי את מעודך לא סיפרת לי
ואני לא הבנתי, אמא, יצאתי החדר...	שגם אימהות יודעות למות.

חזרות רבות מסוגים שונים מאכלסות את הטקסט ויוצרות סגנון ריגושי מובהק.

ולא אוכל לפרט כאן את כולם אך קריאה בטקסט מבהירה את הדברים, כשהחזרה נוצרת גם לצורך הדגשה, גם לצורך יצירת ריגושיות בטקסט וגם ליצירת מצלול המחקה את סגנון הקינה.

אלמנט קינתי מובהק אחר הוא השימוש במילה "עוד" בסופי שורות. השפה העברית מאפשרת שימוש במילה זו בשני אופנים. כאשר המילה "עוד" מופיעה באמצעו של משפט היא תמיד מציינת סיכוי לעתיד: "עוד לא אבדה תקוותינו", "עוד לא אכלנו די". אולם, בדרך כלל, הופעת המילה בסוף משפט לאחר פועל כלשהו מציינת סופיות, בסגנון: לא עוד.

כך למשל, אם היתה המשוררת בוחרת לאפיין את עיני אמה המתה באופן שהמילה עוד היתה משובצת לפני הפועל, היה סיכוי שהאם עוד תפקח את עיניה: את עוד לא פקחת את עיניך. אולם השימוש בהעמדת המילה "עוד" בסוף השורה, לאחר הפועל, מציינת סופיות

וכך:

"זאני חיכיתי שתפקחי את עיניך

ואח"כ

"הוא ביקש את עיניך-

אך את משום מה, לא פקחת אותן עוד"

אך את לא פקחת אותן עוד".

גם לשון השבועה של סיום השיר היא סממן קינתי מובהק, שבועה לשמור נאמנות למת. וכאן, השבועה היא כפולה, שבועה של האב, שמימש את נאמנותו לאם, ועשה זאת גם ללא שנשבע לעשות זאת, ושבועתה של הבת, ההולכת בעקבות האב, והיא כן מנסחת זאת בלשון שבועה:
גם אני לך אשמור אמונים
עד יומי האחרון.

(המשך המאמר - חלק ב' - בחוברת 104)

משוט בארץ: מן הנעשה במחוזות

כבכל שנה מתקיימות השתלמויות ופעולות שונות בנושאי ספרות הילדים ועידוד הקריאה במחוזות השונים. להלן דיווח על הנעשה במחוזות כפי שהגיע אל שולחן המערכת.

1) במחוז ובעיר ירושלים מתקיימות השנה השתלמויות לשתי קבוצות. הקבוצה הוותיקה מתמקדת ההשתלמות בפעילויות לעידוד הקריאה ומתנהלת בדרך של סדנה, כאשר מקור הידע העיקרי הוא נסיוןן של המשתתפות. בנוסף, יישומי מחשב בספרייה. המפגשים מתקיימים בכל פעם בבי"ס אחר. הנושאים המרכזיים בהשתלמות לקבוצה החדשה של מורות ספרניות הם: עידוד קריאה, כלים לעיצוב הספרייה: שילוט, דמויות, פינה לסופר/סוגה. הספרנית כמדריכת מורים ותלמידים בלמידה בספרייה וכתיבת עבודות, המחשב בספרייה - השימוש במאגרי מידע ואינטרנט. הפגישות מתקיימות במרכז ההזדרכה למורים בהדרכתה של המנחה הגב' מיכל פרומוביצי.

2) במחוז הצפון מתקיימת השתלמות במרכז הפדגוגי בעפולה בתכנית: "אמרו לא לאלומות", פעילות סביב יוצר, נושא לימודי בעקבות ספרים, ירושלים בספרי ילדים, ספר מול סרט עבודת חקר בספרייה, עבודה סביב ספר איכותי, מפגש עם סופרים, השואה בספרות ילדים, מצעד הספרים השנתי. בגליל המערבי מתקיימת ההשתלמות בכל פעם בספרית בי"ס אחר. בתכנית: בנית אוסף ספרים בספרייה, פעולות לעידוד הקריאה, פגישה עם סופרים ומשוררים, הכתיבה כהליך, שילוב ההורים בפעילויות עם ספרי הקריאה, אירועים בספרייה. כמו כן מתקיימים ימי עיון למורי הספרות ולספרני בתי-הספר העל יסודיים בנושא עידוד הקריאה והכרת תוכניות ומאגרי מידע בספרות, בהדרכתה של המנחה הגב' ציפי גולדהר.

3) במחוז הדרום מתקיימים מפגשים אחת לחודש, בכל פעם בספרייה אחרת. בפגישות משתתפות המורות והספרניות העוסקות בעידוד הקריאה ובניהול ספריות בבתי הספר. בפגישות דנים בנעשה בספריות ובפעילויות השונות בתחום הקריאה וספרות הילדים. כמו כן עוסקים במחוז בחידון העירוני על 6 ספרים ממצעד הספרים. החידון הוא לזכרה של אורנה הראל ז"ל שעסקה בעידוד הקריאה במחוז. הפעולות במחוז הדרום הן בריכוזה של המנחה הגב' יהודית בוטינרו.

4) במחוז חיפה מתקיימת ההשתלמות בנושא "עידוד הקריאה" אחת לשלושה שבועות, בכל פעם בספרייה אחרת. משתתפות כ - 30 מורות ספרניות ומורות

אוהבות ספר העוסקות באוריינות. הנושאים הם: היכרות עם ספריות בתי הספר, מפגש עם סיפורים, התנסות בסדנאות בנושא "לגעת בספר": לפני-בזמן-ואחרי הקריאה בו כשהציר המרכזי הוא "מצעד הספרים", קריאה מונחית מהי? סופר השנה: ילדי ביה"ס מתכוננים לפגוש סופר, איך מתכוננים לקראתו, מה הן הפעילויות וכו'. הפגישות נערכות בהדרכתה של הגב' נאוה קרינסקי.

5) במחוז תל אביב נערכו 2 ימי עיון לספרניות. המפגש הראשון הוקדש לנושא "לעשות מאלימות סיפור", והמפגש השני בסימן תל-אביב-בת 90". במחוז מתארגנת פעילות לשיפור מעמדה של ספרנית ביה"ס. לשם כך נבחר פורום ספרניות בכירות מכל המחוז שנפגש מספר פעמים להעלאת נושאים פרסונליים ומקצועניים לצד חוויות רגשיות ואינטלקטואליות.

במחוז התכנס צוות משימה לכתובת תכנית האוריינות לטיפוח "בינת הלב" באמצעות טקסטים. התכנית מציעה כלים להתמודדות עם טקסטים שונים ומספקת רשימות של ספרים וקלטות לצורך זה.

פרטים נוספים על תכנית זו אצל הגב' אודיה מל, מדריכה מחוזית, שמסרה על הנעשה במחוז ת"א.

נתקבלו במערכת

- 1) **צ'יקה, הכלבה בגטו**, מאת: בת-שבע דגן, ציורים: אבי כץ, הוצאת מורשת, 1999, מנוקד.
- 2) **חללית החלומות**, מאת: יורם אורעד, איורים: עדי כץ, הוצאת דני ספרים, 1999, מנוקד.
- 3) **חג לי - חגיגה!** מאת: רחל רוזנר, איורים: נתן הלפרין, הוצאת: ספרית בית-אל, 1977, מנוקד.
- 4) **הרפתקאות ברחוב השן**, כתבה: אנה רוסלמן, עברית: נעמי גל, כתר, 1998, צבעוני, מנוקד, לא ממוספר.
- 5) **אבא תהיה אריה טוב**, מאת: נתן בורק, איור: נעמה גולומב, הוצאת: נ.ב. ספרים, 38 עמ', צבעוני, מנוקד.
- 6) **חבורת כוח-המות, המסיבה המדליקה (8)**, זהר אביב, כתר 1999, 129 עמ'.
- 7) **לזזה יום הולדת**, כתבה: רונית חכם, איירה: אורה איל, 1998, 24 עמ', פורמט קטן, מנוקד, צבעוני, הוצאת: איילות-יובל.
- 8) **החיה עם הכיס** מאת: חגית בנזימן, איירה: נעמה בנזימן, ידיעות אחרונות, מנוקד, לא ממוספר.
- 9) **גורגונזול האיום**, כתב: רונן לשם, ספרית פועלים, לא מנוקד, 144 עמ'.

JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

Mar. 2000, Vol. XXXvi No.3 (103)

ISSN 033334-276X

Editor: G. Bergson

Devora Hanevia St.

Lev Ram Bldg

Jerusalem, Israel

CONTENTS

The Half Yearly Conference - Hanukka 1999	
About Violence, Sexual Assault, Thrillers, Roots in Children's Books	1
A Letter from Y. Sarid, the Minister of Education	31
The Holocaust Day	
The Holocaust Experience: A Trauma for Body and Soul	- Dr. Leah Hovav . . 32
"And From Then They Stopped Being Children".	
Another look at Four children' books about the Holocaust	- Menahem Regev . . 35
Study and Research	
Aharon Appelfeld's Book: Mining in an Ice Mine	- Dr. Talia Horowitz 48
The Mother Figure in the Poems of Miriam Yallan Shtekelis	- Noa Sperber 61
Round and About	70
On the Editor's Desk	71
Contents in English	72
Contents in Hebrew	73

התוכן

- 1 **הכנס החצי שנתי - חנוכה תש"ס**
2 **אלימות:** עמלה עינת, יונה ספר, רות רזניק, אלה שגי
18 **הטרדה מינית:** חוה חבושי, יעל בן ברוך, נעמי בן גור
25 **מתח:** זוהר אביב
28 **שורשים:** דורית אורגד

עיון ומחקר

- 31 **עולם השואה - צלקת בגוף ובנפש - ד"ר לאה חובב**
"ומאז חדלו להיות ילדים" -
35 **על גישה אחרת בארבעה ספרי נוער על תקופת השואה - מנחם רגב**
48 **כרייה במכרה הקרח לאהרן אפלפלד - ד"ר טליה הורוביץ**
61 **דמות האם בשירת מרים ילן שטקליס - נועה ספרבר**

70 **משוט בארץ: מן הנעשה במחוזות**
71 **נתקבלו במערכת**

72 **תוכן באנגלית**
73 **תוכן בעברית**

המשתתפים בחוברות

ד"ר הורוביץ טליה - חוקרת ומבקרת ספרי ילדים. ד"ר חובב לאה - חוקרת ספרי ילדים. ספרבר נועה - חוקרת ספרי ילדים. רגב מנחם - סופר וחוקר ספרות ילדים.

תיקון טעות:

בעמ' 23 בכותרת מאמרה של נעמי בן גור צ"ל **בגן ובביה"ס**

בדף התוכן:

צ"ל **בגן ובביה"ס** יעל בן ברוך ונעמי בן גור - עמ' 20

מכתב שר החינוך - עמ' 31. מאמר לאה חובב עמ' 32

עיון ומחקר - עמ' 48